

T. C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

I. ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU
HÜKÜMETİ VE İCRAATLARI
(9 TEMMUZ 1942 – 9 MART 1943)

SERVET ATABEY

TEZ DANIŞMANI:
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDÜLKERİM ASILSOY

EKİM 2019

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

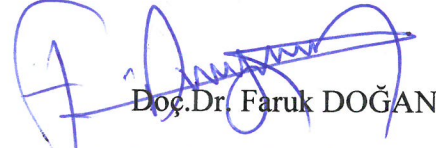
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Servet ATABEY'in "I.Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ve İcraatları (9 Temmuz 1942- 9 Mart 1943)" başlıklı tezi 15/10/2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Dr.Öğr. Üyesi Yasin ÇAKIREL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığımı onaylarım.

Doç.Dr. Faruk DOĞAN
Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Dr.Öğr. Üyesi Abdülkerim ASILSOY

Tez Danışmanı

Jüri Üyeler:

Doç.Dr. Faruk DOĞAN

Kırklareli Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Raşit GÜNDOĞDU

Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Abdülkerim ASILSOY

Kırklareli Üniversitesi

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Servet Atabey

04.10.2019

ÖZ

I. ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU HÜKÜMETİ ve İCRAATLARI

(9 TEMMUZ 1942 – 9 MART 1943)

Atabey, Servet

Yüksek Lisans, Tarih

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim Asılsoy

Ekim 2019

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra tüm Dünya Devletleri bu kaos ortamı içerisine istemeyerek de olsa dahil olmuştur. Büyük güç odaklarının dünyayı yeniden paylaşmak istemeleri üzerine ortaya çıkan bu savaştan Türkiye'de olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. İlk başta savaşa katılmama kararı almış olsa da bulunduğu konum, onu da diplomatik bir yoğunluk içerisine dâhil etmiştir.

9 Temmuz 1942 yılında hükümet kurma yetkisi verilen Şükrü Saraçoğlu ise “zor yıllar” olarak adlandırılan bu dönemde yönetimi devralmıştır. Bu tezde Şükrü Saraçoğlu'nun uzun siyasi yaşamı, 1942 yılında kendisine verilen yönetme yetkisiyle kurmuş olduğu 13. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Hükümetin kuruluş aşaması, icra heyetindeki bakanların biyografileri, iç ve dış siyasette izlenen politikalar ve yapılan icraatlar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şükrü Saraçoğlu, II. Dünya Savaşı, Biyografi, Ekonomi.

ABSTRACT

THE FIRST GOVERNMENT OF ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU AND ITS ACTIONS (9 JULY 1942-9 MARCH 1943)

Atabey, Servet

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim Asılsoy

October, 2019

After the start of the World War II, all governments in the world, willingly or unwillingly, found themselves involved in this chaotic situation. This war whose reason of arise was the superpowers' need of sharing the world among themselves, also negatively affected Turkey. Although at the beginning Turkey took a stand of not to be involved in it, its strategic geographic location led to intense diplomatic involvement. It was in this time, known as "Tough Years", on 9th July 1942 when Sukru Saracoglu took over the leadership and was given the duty of establishing the government.

In this thesis, topics that are discussed include; Sukru Saracoglu's long political life, the 13th Republic of Turkey's government that he established after taking over the leadership in 1942, the government's establishment process, the biography of ministers who were in his executive committee, the policies that were followed in home and foreign affairs and the events that happened.

Keywords: SukruSaracoglu, The World War II, Biography, Economy.

ÖNSÖZ

Toplumların kültürel, sosyal ve de siyasi yapısı geçmiş yıllardan belirli birikimlerle geleceğe aktarılmaktadır. İçinde buldukları toplumun bir üyesi olan insanlar, yaşadıkları toplumun nasıl oluştuğu konusuna, değer yargılarının çıkış kaynaklarına, geçmişte yaşanmış olaylarına karşı hep merak duygusu içerisinde. Bu olaylar da zaten bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı neden sonuç ilişkisi içerisinde. Her insan geçmiş ile yaşadığı dönem arasındaki ilişki hakkında az çok bilgiye ve çıkarıma sahiptir. Fakat bu bilgiler donanımsız ve bireysel açıklamalar olarak kalır. Geçmişin incelenbilmesi belirli düzeyde bilgi birikimi gerektirir. Bunların yanı sıra araştırma yöntemlerinin bilinmesi ve bulguların objektif bir şekilde ele alınması şarttır. İnsanda var olan merak duygusu Tarih ilmini ortaya çıkarmasına vesile olmuştur.¹ Bu ilim; geçmişte yaşamış medeniyetlerin özelliklerini, önemli siyasi karakterleri, savaşları ve toplumları sosyo-ekonomik yönleri ile incelemektedir. Bu incelemeler sırasında Tarih yazıcısının üzerine büyük sorumluluk yüklenmektedir. Tarih formasyonuna sahip bireylerin yapmış olduğu işin kısa özeti aslında şu şekildedir; geçmişte yaşanan olayları araştırıp kritik ettikten sonra yaşadığı âna/döneme aktarma ve bu bilgiler ışığında geleceğin aydınlatılmasını sağlamaktır.

Günümüzde genel olarak tarih çalışmalarına baktığımızda siyasi tarih ve buna bağlı olarak savaş tarihi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bir savaşın hazırlık süreci, toplumların sosyal ve ekonomik hayatlarına dair çalışmalara ise daha sonraki dönemlerde ağırlık verilmiştir.

Cumhuriyet tarihinin hem devletler açısından hem de insanlar açısından en zor dönemi II. Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği yıllar olmuştur denilebilir. I. Dünya Savaşı'nın acıları henüz çok tazeyken bunun üzerine yaşanan ikinci bir savaş toplumu, güçlü yöneticilerinden en zayıf halkasına kadar her kesimi derinden etkilemiştir. Yakın geçmişte yaşanan bu olayın siyasi ve sosyal anlamda yaşanan döneme tesirlerini ele aldığımız çalışmamızda daha önce yapılmış tezlerde genel ya da yüzeysel değerlendirilen bazı konuları detaylı bir biçimde ele almaya çalıştık.

¹ "Târîhi Tartışmak ama Hangi Bilgiyle?" Tarihi bilgilerin değerlendirilmesi konusunda

Toplumun gündelik yaşamda mücadele ve direnişini, devletin bu mücadele ve direnişle karşı göstermiş olduğu tavrı, aynı şekilde devlet açısından da kontrol etmenin güç olduğu ekonomi piyasasında gerçekleşen stokçuluk ve vurgunculukla mücadelede karşılaştığı zorlukları ele aldığımız bu araştırmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu döneme kadar olan siyasi ve ekonomik tarihinin genel değerlendirilmesi şeklindedir. Birinci bölümde ise; Başbakan Şükrü Saraçoğlu; tezin ikinci ve üçüncü bölümünün baş aktörleri olan İçişleri Bakanı Recep Peker ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu; bunların yanı sıra eğitim tarihinde adından çok söz ettiren dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve son olarak Atatürk'ün yakın arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy'a ait biyografiler yer almaktadır. Bu isimleri seçmemizin en önemli nedeni, dönemin ve bu dönemde rol oynamış temel siyasi aktörlerin daha iyi anlaşılmasını sağlaması bakımından, adı geçen zevatın hayat hikayelerinin bütünü anlamlandırma hususunda bize yardımcı olacağı düşüncesidir. Biyografik metnin inşası sürecinde çok çeşitli kaynaklar kullanılmıştır. Bu dönemde Bakanlık görevi yapan diğer isimlerin haklarında çok fazla kaynak bulunmaması, ya da kaynakların bir kısmına ulaşmanın zorluğu, diğer bakanların bu biyografi bölümünde yer almamasına neden olmuştur. İkinci bölümde, İç Politika başlığı altında bu dönemde yaşanan gelişmeler ve bunların sonucunda Hükümetin almış olduğu kararlar, ekonominin genel durumu ve halkın alınan kararlardan nasıl etkilendiği konularına değinilmiştir. Bu bölümde dönemin gazeteleri günü gününe taranmış ve elde edilen bilgiler ışığında bu bölüm inşa edilmiştir. Son bölümde ise dış politikada Türkiye'nin izlemiş olduğu denge siyaseti ve savaş sırasında diğer ülke liderleriyle yapılan görüşme ve anlaşmalar, özgün birinci ve ikinci el kaynaklar ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Daha önce yapılan Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlık yaptığı döneminin inceleme çalışmalarında bu dönemin önemli konuları "varlık vergisi" ve "ekmek karnesi" konularına tekrara düşmemek adına yer verilmemiştir. Dil konusuna gelince, çalışmada mümkün merteye günümüz Türkçesini kullanmaya özen gösterdik: Başvekil yerine Başbakan, Vekil yerine Bakan gibi. Fakat bazı yerlerde bu mümkün olmadı. Mesela; ikinci

bölümde kullandığımız gazetelerde tarihler Rumi aylar ile belirtilmiştir. Biz bu ay isimlerini değiştirmeden aynen kullandık. Bir de Tan Gazetesi'nde “İlk Teşrin” olarak yazılan ay ismi Cumhuriyet Gazetesi'nde “Birinciteşrin” şeklinde yazılmıştır. Biz bu isimleri hangi gazete nasıl yazmışsa o şekilde kullandık.

Çalışmalarım esnasında beni destekleyen, tezimin gidişatına yön veren kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim Asılsoy'a müteşekkirim. Yine tezimin vücut bulmasında desteğini yanımda hissettiğim, üzerimde emekleri olan Tarih Bölüm Başkanı Doç. Dr. Faruk Doğan'a teşekkürü bir borç bilirim. Lisans Eğitimim boyunca bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Raşit Gündoğdu'ya çok teşekkür ederim. Tez okuma ve düzenlemelerimde bana her zaman destek olan sevgili hocam Dr. Nazlı Soytürk Altunsoy'a minnettarım. Kısa sürede sıkı bir dostluk kurduğum, beni bu aşamada yüreklendiren ve tezime katkı sağlayan değerli arkadaşım Hatice Akkurt'a ve son olarak maddi manevi desteklerini eksik etmeyip, her anımda yanımda olan çok kıymetli aileme şükranlarımı sunarım.

Servet Atabey

Ekim, 2019

Kırklareli

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xiii
TABLolar	xv
ŞEKİLLER	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜKÜMETTE GÖREV ALAN BAZI SİYASİLERİN

BİYOGRAFİLERİ.....	7
1.1. M. Şükrü SARAÇOĞLU	7
1.2. Recep PEKER.....	9
1.3. Numan MENEMENCİOĞLU	16
1.4. Hasan Âli YÜCEL	22
1.5. Ali Fuat CEBESoy	27

İKİNCİ BÖLÜM

İÇ POLİTİKA	33
2.1. 13. Hükümet Programı	33
2.2. Hububat Meselesi	36
2.3. Şeker Meselesi.....	42
2.4. Kömür Meselesi	59
2.5. Basın ile İlişkiler.....	71
2.6. Eğitim ve Kültür Politikaları	74
2.7. Sosyal Politikalar	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA.....	81
3.1. II. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Gelişimi.....	81
3.2. Kazablanka Konferansı	90
3.3. Adana Görüşmeleri	93
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	103

KISALTMALAR

BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MTA.	: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan Sayfaya
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti

TABLÖLAR

Tablo 1: 1936 İstatistiklerine göre dünyada perakende şeker fiyatı ve nüfus başına düşen tüketim miktarı

ŞEKİLLER

Şekil 1: Hükümet tarafından yoksul ailelere yapılacak olan şeker yardımının dönemin mizah dergisine yansması.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde modernleşme kavramı Tanzimat dönemi ile sınırlı kalmamakla beraber daha öncelere dayanan bir olgudur. Modernleşme denilen şey, Avrupalılar ile ansızın karşılaştığı bir sarsıntıyı da ifade etmemektedir. Zaten Osmanlı Devleti tarihin her döneminde Avrupalı devletlerle ekonomik ve siyasi birliktelik içerisinde olmuştur. 18. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, dünya coğrafyası ve tarihini tanıyarak bulunduğu döneme farklı bir perspektiften bakmaya başladı. Batılılaşma kavramının Osmanlı Devleti'nde başlangıç tarihleri ise kesin çizgilerle belirlenme de bu yüzyılın son dönemlerine doğru üzerinde fikir yürütmeye ve tartışmaya açık hale gelmişti. Değişim ya da gelişimleri tüm dünya senkronize bir şekilde yaşamamaktadır. Her coğrafya kendi zamanının getirisi olarak gelişir, değişir ve dönüşür.²

Osmanlı Devleti'ne baktığımızda; 1839 yılına kadar siyasal sisteme katılım idarecilerin elindeydi. Her ne kadar idareciler halk tarafından belirlenme de toplumu, yerleşik bir düzende yaşayan özgür insanlar oluşturmaktaydı. Osmanlı'da devlet yapısı herhangi bir cemaat oluşumu üzerine değil, bireyler üzerine kurulmuştu. Bu da idarecilerin ve egemen kültürün, halkın amaç ve isteklerine göre bir şekle bürünmesini sağlamıştır. Devlet ile halk arasında bir uyum sağlanması, idarecilere güç kazandırdığı gibi tam tersi durumlarda bu kesimin güç kaybı yaşanmasına da sebebiyet vermiştir.³

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Avrupa'da ise leksikografi ve filoloji gibi alanlarda yapılan kökten değişimler ve hanedanlıkla yönetilen devletlerin fil hastalığına tutulmalarının bir sonucu olan Avrupa içerisinde oluşan milliyetçi hareketler, bu hanedanlar için hem siyasi hem de kültürel zorluklar ortaya çıkarmaya başlamıştı. Çünkü bu hanedanlık sisteminin kaynağında "millilik olgusu" ile bir bağlantı yoktur. Yani meşru gücünü

² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul:Timaş Yayınları, 2014, ss. 13, 18, 26 ve 32.

³ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, ss. 23 ve 40-41.

belli bir ulusun desteğinden almamaktaydı. Bu dönemlerde neredeyse bütün Avrupa’da ulus fikrinin iyice benimsenmesi ve bu fikrin giderek diğer Avrupa-Akdeniz monarşik yönetimlerine sıçraması, bu yönetimlerin kendilerine daha yakın olan milli kimliklere yaklaşma eğilimine yöneltmiştir. Bu hanedanların “vatandaşlığa kabul edilmeleri” yani kendilerine yakın olan ırklarla bir araya gelmeleri ile Seton Watson’un “resmi milliyetçilik” olarak adlandırdığı kavramı ortaya çıkardı.⁴

Avrupa’da gerçekleşen bu ulusçuluk fikri ve akabinde yönetim şekli monarşi olan hanedanlıkların, kendisine yakın olan bir kimlik ile tanınma süreci ilerleyen dönemlerde oluşacak “ulus-devlet” kavramının temelini oluşturmuştu.

Batı’da bu süreçler yaşanırken ilerleyen dönemlerde, çok fazla etnik kimliğe sahip Osmanlı Devleti topraklarında da bazı olumsuzluklar yaşanmaktaydı. 1914-1918 yıllarına gelindiğinde bu dönemde gerçekleşen I. Dünya Savaşı’na katılım sağlayarak Osmanlı Devleti’nin tekrar ayağa kaldırıp yaşama devam etmesine çalışılmıştı; fakat savaşın sonunda bu devletten geriye sadece Türk milletinin kalmış olduğu fikrini çoğu insan idrak edememişti. Bunların akabinde kurulan birçok cemiyet ve partilerin amaç ve idealleri ülkenin kurtuluşunu, hala Osmanlı Devleti’nin saltanat ve halifeliğinin bir sorunuymuş gibi görmekteydiler. Yani kurtuluş yine bu devletin kurtuluş problemiği olarak görülmüştür. 8 Ocak 1918’de ABD Başkanı Wilson, “ulusların kendi yazgılarını kendi özgür isteklerine karşı kararlaştırmaları” fikri, belki bu devlete uygulanabilirdi fakat bu fikrin ülkeyi kurtarma aşamasındaki faydası veya zararı pek tahmin edilememekteydi. Bu yüzden hakikatte tek umut hilafete bağlanmıştı. O dönemde akla yatan tek mantıklı çözüm buydu Türk-ulus devletinin gerçekleştirilmesi fikri akla gelebilecek bir olay gibi gözükmemekteydi.⁵

⁴ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, ss. 99-102.

⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: YKY, 2013, ss. 475-477.

Her ne kadar kurtuluş için hanedanlıklar bir çıkar yol olarak görülse de I. Dünya Savaşı artık bu hanedanlıkların altın çağını nihayete erdirdi. Artık yeni norm ulus-devlet olarak belirlenmişti.⁶

Hanedanlıkların sonuna gelindiğinde, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir devlet meydana gelmiş oldu. Aslında yeni doğan Türkiye Cumhuriyeti, kendinden önceki devletin hem askeri hem de bürokratik anlamda yadsınamaz bir devamı niteliğindedir; fakat yeni devletin oluşmasını sağlayan elit kesim ise, kendilerini farklı bir şekilde tanıtmaya ve tanımlama yolunu tercih etmişlerdir. Türklüğü benimseyerek yeni oluşturulan milli devletin temelini bu kimlikle inşa etmeye başladılar. Daha sonra, oluşturulan bu kimlik, tek bir millet oluşturma aşamasında yavaş yavaş halka empoze edilmiştir. İlk olarak Osmanlılık, bunun ardından İslamcılık ihtişamını kaybetmeye başlamış sonra bunlar yerini Türk Milliyetçiliğine bırakmıştır.⁷

1945 yıllarına kadar Türkiye demokratikleşme konusunda gelişime kapalı bir yapıya sahip olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte uzun yıllar iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi, devlet ile çok fazla bütünleşmişti ve "parti hükümeti" şeklinde yönetime devam etmişti. Bu dönemde parti il başkanları aynı zamanda buldukları illerin valilik görevini de üstlenmişti ve yine bu dönemde devlet bünyesinde çalışan memurların çoğunluğunu CHP'ye mensup kişiler oluşturmaktaydı.⁸

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı devraldığı geçiş sürecinde, daha önce tanınıp bilinmeyen bir yönetim şekli ile başa geçmişlerdi. Bir ulus-devlet inşa edilmeye çalışılmış ve çalışıldığı ölçüde başarılı olunmuştu. Atatürk'ün 1938 yılında vefatının ardından onun belirlemiş olduğu ilkelere bağlı kalınmaya çalışılarak İsmet İnönü tarafından ülke idare edilmeye çalışılmıştı. 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı ülke yöneticileri için büyük zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Refik Saydam'ın vefatının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı olarak Şükrü

⁶Anderson, *Hayali*, s. 129.

⁷ Erik J. Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, çev. Lütfi Yalçın, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2015, s. 333.

⁸FerozAhmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1994, s. 15.

Saraçoğlu belirlenmiştir. Şükrü Saraçoğlu, iktidara geçtiği savaş döneminde ülke yönetiminde oldukça güçlüklerle karşılaşmıştır. Hem ülke topraklarını korumak, hem de halkın güvenliğini sağlamak bu dönemde hiç de kolay olmamıştır.

Dönemin genel anlamda ekonomik yapısına bakacak olursak; 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, daha evvel (1930 yıllarında) uygulamaya konulan "karma devletçi" ekonomi sistemi giderek etkisini azaltmıştı. Savaşın getirmiş olduğu ekonomik buhranın etkisinden bir nebze olsa da kurtulabilmek için çıkar yolları arayan Türkiye, bazı devletlerle işbirliği yaparak saldırmazlık anlaşması imzalamıştı. Ekonomik sistem bu dönemde liberal bir modele dönüştürülmeye çalışılmış; fakat bu modelin Türkiye ekonomisine tam mânâsıyla uygulanamayacağı konusunda bazı muhalif sesler oluşmuştu. Bu muhalif seslere göre alt yapısı bu sisteme hazır olmayan Türkiye'de, milletin çıkarlarından ziyade kendi çıkarlarını daha üstte tutacak olan bir üretici ve işletmeci kesimin doğmasının kaçınılmaz olacağı yönündeydi. Bu grup, ekonomide devletin kontrolünün olması gerektiğini savunmuşlardır.⁹ Aslında devletin ise bu savaş döneminde iktisadi politikasının en belirgin kaynağı "Milli Korunma Kanunu" olmuştur. Yani izlenilecek olan politikanın başlıca esaslarını, çıkarılmış olan kararnameler belirlemiştir. 1940 tarihinde hazırlanıp yasalastırılan Milli Korunma Kanunu, hem savaş döneminde hem de savaş sonrasında hükümetlere geniş yetkiler sağladığı için ayrı bir öneme sahiptir ki, devlet bu kanuna göre, üretimin yanı sıra iç ve dış ticareti yoğun bir denetim altında tutarak piyasa fiyatlarını da sürekli kontrol altında tutmuştur. Ekonomide devlet kontrolünü destekleyenler için bu yasa makul gibi görünse de devlet, denetlemelerini yaparken her zaman iyi sonuçlara ulaşamamış ve kararlarını uygulama aşamasına getirdiği vakit yaşanan bazı aksaklıklar nedeniyle olumsuz sonuçlar doğmasına engel olamamıştır.¹⁰

Tüketim maddelerinin yeteri kadar bulunmadığı, bulunsa bile fiyatların fahiş bir şekilde yükseldiği, bunların halka ulaştırılmasında yaşanan çoğu

⁹ Erdal İnönü, "Türkiye'de Devletçilik Uygulamaları ve Basında Liberal Muhalefet 1940-1945", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 4. S. 7, Bahar 2008 ss. 209-210.

¹⁰ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 326 ve 328.

aksaklıklar ve devlet tarafından zamansız alınan tedbirler, doğal olarak halkta büyük bir memnuniyetsizlik uyandırmıştır. Ayrıca bu yıllarda savaş dönemi zenginleri olarak adlandırılan kesim de kazançlarını arttırmış olduğu halde onlar bile ülkenin ekonomik gidişatından ve uygulanan kararlardan hoşnut olmamaya başlamışlardı.¹¹ Lakin bütün bu endişe ve hayıflanmaları bir kenara bırakacak olursak, ekonomik kaynakların sınırlı olması ve savaş ekonomisinin düzenli bir şekilde uygulanmaya konulması durumu düşünüldüğünde, devletin mevcut duruma müdahalesi kaçınılmaz olmuş ve devlet, bu dönemde piyasa yönetimini daima elinde tutmaya çalışmıştır.¹²

Türkiye’de özellikle savaş dönemlerinde temel besin maddelerinin karşılanması meselesi ilk sırada yer almıştır. Ordunun mevcudunun artması doğal olarak hububat tüketimini de arttırmıştır. Gelişim bakımından diğer ülkelere nazaran daha geride kalan bir ülkenin, aynı zamanda tarımsal gücünün de atıl olması, savaş döneminin yükünü karşılamasında olumsuz rol oynamıştır. Eli silah tutan bireylerin askere alınması ve tarımda kullanılan bazı hayvanlara da ordu tarafından el konulması yaşanan olumsuzlukların başlıca nedenlerindedir. Talep edilen ürünler kadar üretim yapılamaması bu dönemlerde ciddi darlıklara sebep olmuştur. Yaşanan darlıklar karşısında hükümetin uyguladığı politikalar, hem üretici kesimi hem de tüketici kesimi etkilemiştir. Kendisi de bu kararlardan beklenmedik sonuçlar elde etmiş ve oluşan sorunlara çözüm bulmada zorluk yaşamıştır.

¹¹ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980, s. 89.

¹²Boratav, *100 Soruda*, s. 10

1. BÖLÜM

HÜKÜMETTE GÖREV ALAN BAZI SİYASİLERİN BİYOGRAFİLERİ

1.1. M. Şükrü SARAÇOĞLU

M. Şükrü Saraçoğlu, 1887 yılında Ödemiş/İzmir’de dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatına ilk olarak 1889’da Ödemiş Rüştüyesi’nde başlamış, buradan mezun olduktan sonra sırayla İzmir İdadisi’ni ve Mülkiye Mektebi’ni bitirmiştir. Okul hayatını bitirdikten sonra İzmir’e Maiyet Müdürü olarak atanmıştır. Daha sonrasında İttihat ve Terakki Ticaret Mektebi Müdüriyeti’nde göreve başlamıştır. 1914 yılında eğitim almak için Belçika’ya gönderilmiş fakat bu dönemde I. Dünya Savaşı patlak verince ülkesine geri dönmüştür. 1915 yılı Saraçoğlu’nun eğitimi için verimli bir dönemin başlangıcı olmuştur. O, Cenevre’de bulunan Üniversitenin İktisadi ve Siyasi İlimler Bölümü’ne kaydını yaptırmış ve 1918 yılında buradan mezun olmuştur. Milli Mücadele döneminde ülkesinde bulunmuş ve mücadeleye aktif katılım sağlamıştır. Bunun akabinde siyaset bilimi alanında almış olduğu eğitimin katkısıyla ve ülkenin bulunduğu savaş ortamının etkisiyle Meclis-i Mebusan’a İzmir Milletvekili olarak girmiş; fakat İstanbul’a geldiklerinde Meclis’in dağılmış olduğunu görünce buradan bir sonuç alamayıp memleketine geri dönmüştür. 1923 yılına gelindiğinde ise Büyük Millet Meclisi’ne İzmir Milletvekili olarak katılım sağlamıştır. 1925 yılında Fethi Okyar kabinesi kurulmuş ve Şükrü Saraçoğlu, bu kabinede Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirilmiştir. Kabinenin feshedilmesi üzerine, Türk-Yunan nüfus mübadelesi için oluşturulan Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Murahhas Heyeti Başkanı olmuş ve bu görevini yerine getirmiştir. 1927 yılında Maliye Bakanlığı görevine getirilmiş fakat hastalığı sebebiyle bu görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Tedavi olmak için Viyana’ya gitmiştir. Ülkesine dönmesiyle siyasi yaşamına devam ederek Adliye Bakanlığı’na atanmıştır. O, kariyeri boyunca birçok bakanlık görevi ifa etmiş, Celal Bayar ve Refik Saydam hükümetlerinin Dışişleri Bakanı olmuştur. Refik Saydam’ın vefatı üzerine

ise 9 Temmuz 1942 yılında İsmet İnönü'nün talimatıyla başbakanlık görevini devralmıştır.¹³

Şükrü Saraçoğlu, 1942 yılı Temmuz ayına kadar Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmekteydi. Refik Saydam'ın vefatından sonra bakanlıktaki görevinin başında iken gelen bir telefon konuşmasının sonunu, “emrederler” diyerek bitirmiş, yüzünde oluşan düşünceli bir ifadeyle yanında bulunan Feridun Cemal'e dönerek: “Paşa çağırıyor, herhalde bana Başbakanlığı verecek” demiş, daha sonra ise görüşme için Çankaya'ya, İsmet İnönü'nün huzuruna çıkmıştır. Tahmin ettiği gibi o gün İsmet İnönü tarafından Başbakanlık görevi Şükrü Saraçoğlu'na verilmiştir.¹⁴

Fahir Giritlioğlu, Saraçoğlu'nun başbakanlığının şanssız bir döneme denk geldiğini ifade etmiş; ancak iktidara geldiği 1942 yılı Temmuz ayından itibaren ülkenin bu yiğit adamdan büyük hizmetler beklediğini ifade etmiştir. O, “halk adamı” olarak nitelendirdiği Saraçoğlu'nun başbakanlık görevinin son dönemi olan 1946 yılına kadar bu karakterini koruduğunu söylemiş, Atatürk'e karşı samimi bir bağlılık içerisinde kaldığını ve ömrünün sonuna kadar gerçek bir Kemalist olarak yaşadığını aktarmıştır.¹⁵

Şükrü Saraçoğlu'nun iktidara geldiği yıllarda savaşa katılım sağlanmamıştı. Ancak bu dönem, Türkiye tarihindeki en zorlu dönemlerden biri olmuştu. Bu nedenle bu dönemde ülkenin refah düzeyinde önemli bir gelişme kaydedilememiştir. Saraçoğlu, İsmet İnönü tarafından getirildiği başbakanlık görevinde, İnönü'nün sözünden çıkmayan bir başbakan imajı çizmiştir. Başbakanlık koltuğuna geçince mağrur olmamış, yönetimde İnönü ile ters düşebilecek kararlar almamıştır.

Almış olduğu eğitim ve yaşamı boyunca devlet kademesindeki görevleri kendisine büyük katkı sağlamıştır. Saraçoğlu, kendisinden sonra iktidara geçecek olan ve bu dönemde İçişleri Bakanı olarak görevlendirmiş olduğu Recep Peker ile taban tabana zıt karakterdeydi. Recep Peker, Saraçoğlu'na

¹³ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1945, s. 68

¹⁴Erkin, *Dışişlerinde*, s. 131.

¹⁵Giritlioğlu, *Türk Siyası*, s. 153.

nazaran daha sert yapıdadır. İktidar hırsına bürünüp daha yüksek mevkileri işgal etmek isteyen bir karaktere sahiptir. Şükrü Saraçoğlu ise kendisine verilen görevlerle yetinen sakin bir insandır. Başbakanlık yaptığı dönem siyasi olarak savaş dönemine denk gelmesi ve İsmet İnönü gibi baskın bir yöneticinin idaresi altında olması, çoğu zaman İnönü'nün aldığı kararları sorgulamadan uygulamasına sebep olmuştur. Saraçoğlu, İsmet İnönü ve Recep Peker gibi siyaset sahnesinin dominant karakteri olmamış ya da bunun için herhangi bir çaba göstermemiştir. Başbakanlık yaptığı dönemde iç politik kararlarının özeti de Meclis konuşmasında sarf ettiği şu sözlerden anlaşılmaktadır: “Biz, ne Adam Smit'in talebesi, ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz sadece, içtimai dini, Halkçılık ve iktisadi mezhebi Devletçilik olan, siyasi bir fırkanın çocuklarıyız.” Yaptığı açıklamadan da anlaşılacağı üzere kendisi Atatürk ilkelerine sıkı sıkıya bağlı bir tutumla ülke yönetimini devam ettirmiş fakat savaş döneminin bütün talihsizliğini barındıran bir dönemde başbakan olmuştur.¹⁶

Şükrü Saraçoğlu II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yönetimde kalmış, 1946 yılında başbakanlık görevinden ayrılmış ve bu görevi Recep Peker'e devretmiştir; fakat siyasi yaşamına CHP içerisinde devam etmiştir. 1950 yılında ise ülkede seçim yapılması kararının ardından Demokrat Parti iktidara gelmiş, CHP büyük bir hayal kırıklığına uğramış, daha önce mecliste bulunan birçok isim bu defa meclise girememiştir. Bunlardan biri de Şükrü Saraçoğlu olmuştur. Bu sonucun ardından Şükrü Saraçoğlu uzun ve meşakkatli siyaset hayatına veda etme kararı almıştır. Ayrılığın ardından 3 yıl sonra 1953 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁷

1.2. Recep PEKER

Recep Peker, 1934-1935 yıllarında Ankara ve İstanbul'daki üniversitelerde İnkılâp Tarihi dersleri vermiştir. Milli şef dönemine denk gelen bu ders dönemlerinde bu kavramın ne ifade ettiğini ve yine bu kavrama karşı bazı yanlış düşüncelerin olduğunu belirtmiştir. Ona göre

¹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima: 4, Cilt: 28, s.14.

¹⁷ Gürbüz Aslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, ss. 279-281.

Ulusal Şef kavramı hakkında insanlar iki yanlış fikir etrafında kutuplaşmıştı. Bunlardan biri şefin etkisini küçülten anarşik fikir sahipleri ve bir diğeri de yapmacık tavırlarla gereğinden fazla yüceltip, adeta peygamberleştiren kişilerdi. Bu kavramın asıl tanımını ise Peker'e göre şöyleydi: "Şef, dediğim gibi bütün ısıtıcı, besleyici, alıp götürücü vasıfları ile baştadır." Lakin ona inanarak fikirlerini destekleyen insanların hepsine "sürü" benzetmesini yapmak oldukça hatalıdır. Şef anlayışı aslında "Ulusça üstün olmak için, kafası ve yüreği işleyen insanların bir büyük ve ana inanışta birleşmiş ve beraber olmaları ve yüce bir şefin ışığı etrafında birleşmeleri şarttır."¹⁸

Peker, CHP'nin 1938 yılında toplanan Olağanüstü Kurultayı'ndan çok öncesinde, üniversitede ders verme döneminde, birçok konuya olduğu gibi Milli Şef konusuna da değinmiştir. Recep Peker'in buradaki açıklamalarından sonra Milli Şef kavramının kullanımı yavaş yavaş yaygınlaşmış, 1938 CHP Kurultayı'ndan sonra ise bir döneme adını verecek olan Milli Şef kavramı herkes tarafından devamlı bir surette kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹

Peker, Cumhuriyet Halk Partisi'ne uzun süre gönül vermiş ve hizmet etmiş bir insandır. İlk zamanlar "Halk Partisi" olarak anılan partiye "Cumhuriyet" kelimesi de onun sayesinde konulmuştur. Ayrıca partinin altı oklu işareti de Peker tarafından belirlenmiştir.²⁰ Bu altı ok bilindiği üzere Atatürk İlkelerini temsil etmektedir. Devletçilik ve inkılâpçılık ilkeleri 1931 kongresinde ilk defa yer almıştır.²¹

İnkılâpların yerleştirilmesi ve Kemalist ideolojinin oluşturulmaya çalışıldığı dönemde Şevket Süreyya Aydemir'in 1931 yılında verdiği bir konferans yöneticilerin bu amacını daha da kolaylaştırmıştı. Devrimci bir ideolojinin meydana getirilmesi Aydemir'e göre "devrimin öncü kollarından oluşan küçük ama idealist, entelektüel bir kadro oluşturma işiydi." İnkılâpların benimsetilmesi konusunda bu fikri mantıklı bulan ve

¹⁸Recep Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, s. 64-65.

¹⁹Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1330.

²⁰Giritlioğlu, *Türk Siyaseti*, s. 201

²¹Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması, (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 321.

Aydemir'in söylediklerine katılan kişiler tarafından "Kadro" adıyla bir dergi çıkarılması düşünülmüştü.²²

Recep Peker, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkarılması düşünülen Kadro dergisine karşı sert tepki göstermiştir. Derginin çıkarılmasında imtiyaz sahibi olan Yakup Kadri'ye inkılâp ideolojisinin oluşması meselesine karışmaması gerektiğini ve bunun aslen partinin bir meselesi olduğunu ve partinin de zaten böyle bir faaliyet içerisinde bulunduğunu ifade etmiştir. Normalde Kadro dergisi inkılâpları topluma benimsetip yerleştirme yönünde yardımcı olacak bir gruptu. Fakat Peker, bu işi parti adına devralıp ideoloji oluşturma konusunu "Ülkü" adıyla çıkarılan dergi ile sağlamayı amaçlamıştır.²³ Bu dönemde Peker, partinin ideolojilerinin benimsetilmesi için çalışan önemli bir kişi olmuştur. O, her ne kadar bu konuda uzman olmasa da ülkenin devletçilik ilkesi ile kalkınıp laiklik ile kurtulacağına inanmıştır.²⁴

Peker, hem sert tavırlarıyla hem de bildiğinden şaşmayan kişiliğiyle bu konunun arkasında durdu ve Ülkü Dergisi'nin ilk sayısını Şubat 1933 tarihinde çıkardı. Bu ilk sayının baş kısmında yazısı bulunan isim ise tahmin edileceği gibi kendisiydi. Burada Peker, "Ülkü Niçin Çıkıyor" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu yazısında:

"Ülkü, karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılap unsurlarını ısıtmak, ileri adımları sıklaştırmak için... Ülkü, bu büyük yola katılanlar arasında kafa birliği, gönül birliği ve hareket birliği yapmak için... Ülkü, millî dile, millî tarihe, millî sanatlara ve kültüre hizmet için... Ülkü, bütün bu gayelere hizmet yolunda çalışan Halkevlerinin ruhundaki harareti yazı vasıtalarıyla yaymak için çıkıyor."²⁵

²² Preston Hughes, *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Atatürkçülük*, çev. Narin Özlem, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1993, s. 71.

²³ Naci Bostancı, *Kadrocular ve Sosyo Ekonomik Görüşleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990s. 9-11.

²⁴ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türkiye'de Üç Devir: İzlenimler Anılar, II. Cilt*, İstanbul: Sinan Yayınları, 1973, s.16.

²⁵ Recep Peker, "Ülkü Niçin Çıkıyor", *Ülkü Dergisi*, C. 1, S. 1, (1993), s.1.

Şeklinde derginin amacını belirtmiştir. Recep Peker, Atatürk inkılâplarını aşırı özümsemiş ve partisine yürekten bir bağlılık göstermiştir. Atatürk ise Recep Peker'in bu bağlılığının farkındaydı. Bu nedenle derginin ilk sayfasında Mustafa Kemal'in fotoğrafı bulunmaktaydı ve altında ise; "Ülkü'den öz ülkümüzü yayma yolunda, kutlu verimler beklerim" şeklinde bir destek yazısı mevcuttu.

Demokratikleşme yolunda yeni adımlar atan bir yönetimin kökleşmesi için bazı toleranslı politik kararlara ihtiyaç vardı; fakat Recep Peker karakter olarak biraz sert mizaca sahip bir insandı. Hoşgörülü ve ılımlı yaklaşımlar sergilemekten uzak bir insan olan Peker, parti içerisinde yaşanan olaylara çoğu zaman tahammülsüzlükle karşılık vermiştir. Onun bu sert tavırları ve sabırsızlığı en büyük eksikliği olmuştur. Mesela İnönü, bir karar almak istediğinde Peker bundan rahatsız olduğunu alenen belli etmiş çoğu kez İnönü ve Peker arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve alınan kararlarda genellikle fikir ayrılıklarına düşülmüştür.²⁶ Zira Peker, partiye bu kadar bağlı olduğundan dolayı sanki her kararın kendi onayından geçmesi gerektiği düşüncesine kapılan bir insandı.

Parti içerisinde yaşadıkları anlaşmazlıklar İnönü'nün daha sonra alacağı kararlarda etkili olmuştur. İnönü, Cumhurbaşkanı olarak göreve geldikten sonra parti içerisinde yapmış olduğu değişikliklerde uzun süredir parti Genel Sekreterliği görevini yürüten Recep Peker'i bu görevden alarak yerine Refik Saydam'ı tayin etmiştir. Recep Peker'i bu görevden alan İnönü, bu kararı ile Peker'in gücünü zayıflatarak, kendisinin parti üzerinde otoritesini daha da arttırmayı amaçlamıştır.²⁷

Bu kontrol edilemez sınırları ve fevri kararları Peker'in başına bazı sorunlar açmıştır. Yıllar önce, Çankaya'da Atatürk'ün sofrasında toplanılan bir akşam yemeği sırasında, parti genel sekreteri olan Recep Peker de bulunmaktaydı. Peker, yemek esnasında Atatürk'e partinin işleri hakkında genel bir rapor vermişti. Atatürk de Edirne'de bulunan bir parti müfettişinin hala ne işle meşgul olduğunu sormuş, Recep Peker ise başka bir vilayete

²⁶ Giritlioğlu, *Türk Siyasî*, s. 200.

²⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi, I.Cilt*, Ankara: İletişim Yayınları, 1986, ss. 171-173.

yine aynı görevle gönderildiği cevabını vermiştir. Atatürk, bahsedilen kişinin bu işi layıkıyla yapabilecek birisi olmadığı halde hala neden aynı görevin tekrar verildiğini sorgulamış ve “kimin nasıl iş yapacağını tespit edemiyorsanız bu sizin bir eksikliğinizi” diyerek Recep Peker’e tepki göstermiştir. Recep Peker ise bu sözün ardından yemeği terk etmiştir. Atatürk de olayın hemen akabinde orada Peker’i genel sekreterlik görevinden alarak yerine dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’yı getirmiştir.²⁸

İlk defa 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği’ne getirilmiş olan Recep Peker, 1936 yılında Halkevi başkanlıklarına bundan sonraki konumunu şöyle bir telgraf çekerek bildirmiştir:

Her İşte doğruyu ve en iyiyi yapan Büyük Şefimiz Atatürk, beni parti Genel Sekreterliği ödevinden affettiler. Ellerimizde onun emâneti olarak tuttuğumuz vazifenin şekli ne olursa olsun, hepimiz için en büyük şeref, son nefese kadar Kemalizmin eserinin sâdık hizmetkârı kalmaktır. Bu ayrılış ânında sizlere uzattığım elin vazife arkadaşlarım için yüreğimde yaşayan sevgi ve saygı duygularının sıcaklığı ile meşbu olduğuna inanınız.

Recep Peker’in bu yazısından da anlaşılacağı üzere Atatürk, daha önce Peker’in kendisine karşı vermiş olduğu aşırı tepki yüzünden parti genel sekreterliği görevini Şükrü Kaya’ya vermişti. Cemil Koçak, Recep Peker’in yazmış olduğu telgrafta görevinden kendisinin ayrılmadığını ve Atatürk talep ettiği için ayrıldığını, ona herhangi bir dargınlık beslemediğini ve Atatürk’e içten bir bağlılığının hala söz konusu olduğunu belirtmiştir.²⁹ Recep Peker, fevri davranışından sonra Atatürk’e karşı bir dargınlık beslese bile bunu alenen ifade etmemesi gerektiğini düşünmüş olmalıdır. Yemek davetinde izin almadan kimsenin masadan kalkmadığı bir alanda, yaptığı bu davranış üzerine bir de dargınlık belirtisi göstermiş olsaydı özrü kabahatinden büyük olabilir hatta Atatürk’ün daha büyük bir tepkisine

²⁸ Kâzım Özalp ve Teoman Özalp, *Atatürk’ten Anılar*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, ss. 63-64.

²⁹ Koçak, *Geçmişiniz*, ss. 109-110.

maruz kalabilirdi. Bu yüzden Peker'in davranışlarında ve yazısında herhangi bir kırgınlık belirtisi göstermemiş olması olağan bir davranıştır.

Genel Sekreterlik görevinin yanı sıra farklı görevler ifa eden Recep Peker, 1942 yılında Saraçoğlu kabinesine ani bir şekilde girmiştir. İçişleri Bakanı Ahmet Fikri Tüzer'in vefatının ardından bu göreve Peker atanmıştır. Recep Peker siyasi kariyerine 54 yaşında İçişleri Bakanı olarak devam etmiştir. O, bunun öncesinde eğimini Harp Akademisinde almış, 1923 yılında Kütahya'dan Milletvekili seçilerek Meclis'e girmiştir. Yine aynı yıl Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk Genel Sekreteri olmuştur. 1924 yılının ilk dönemlerinde İçişleri Bakanlığı görevine getirilmiş, ikinci döneminde ise Fethi Okyar kabinesine dâhil olmuştur. Fakat Fethi Bey'in politik yaklaşımları ile ters düştüğü için buradan ayrılıp yeniden genel sekreterlik görevine dönmüştür. Milli Savunma ve Nafia Bakanlıklarında görev almış, Üniversitede İnkılâp Tarihi dersleri vermiştir. Zaman içinde güçlü bir kişilik olarak ön plana çıkan Peker, 1942 yılında ise Şükrü Saraçoğlu kabinesinin İçişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir.³⁰

1942 yılında İçişleri Bakanı olarak göreve getirilmesindeki amaç otoriter yapısından faydalanılarak içişlerinde bozuk giden piyasanın düzeltilmesi idi. Ancak Recep Peker'in bu görevle kalmayıp daha ileri bir görev hayal ettiği ve bu aşamada verilen görevi bir basamak olarak gördüğü söylenebilir.³¹ Konuyla ilgili olarak Faik Ahmet, Peker'in Saraçoğlu kabinesinde İçişleri Bakanlığı'na getirilmesinden sonra kabinenin bir anda Saraçoğlu-Peker kabinesine döndüğünü ve Peker'in burada kendisini normal bir vekilin ötesinde bir başvekil adayı olarak görmeye başladığını ifade etmiştir.³²

Recep Peker 1942 yılında getirildiği bu görevde fazla kalamamış ve yerine Hilmi Uran getirilmiştir. Hilmi Uran, Recep Peker'in İçişleri Bakanlığı'ndan ayrılıp bu göreve kendinin getirilmesinin nedenini şöyle açıklamıştır. Recep Peker ile Antalya Valisi Haşim İşcan arasında bir sıkıntı

³⁰ Giritlioğlu, *Türk Siyasi*, s. 198.

³¹ Bekir Koçlar, *Recep Peker*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. [53998](#)), s.34.

³² Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hâtıralar, I. Cilt*, Ankara; 21. Yüzyıl Yayınları, 2001, s. 585.

mevcuttu, Haşim İşcan'ın Ankara'ya gelmesini ve onunla bu sorunu yüz yüze konuşacaklarını bildiren Recep Peker, verdiği sözde durmamış ve Haşim İşcan'ı bir türlü bakanlığa kabul etmemiştir. İnönü ise Peker'in bu sert tavırlarından fazlaca sıkıldığını dile getirmiştir. Bu olayların akabinde Şükrü Saraçoğlu, Hilmi Uran'ı İçişleri Bakanı olarak atamıştır. 20 Mayıs 1943'de Recep Peker görevi resmi olarak Uran'a devretmiştir.³³ Daha önce de belirtildiği gibi içişlerinde var olan sıkıntıların giderilmesi için göreve getirilen Peker, kendisinin farkında olan ve idareyi ele almayı amaçlayan tavırlarıyla ve Haşim İşcan ile arasında geçen olaylar nedeniyle İsmet İnönü'nün bu yönde bir karar verdiği düşünülebilir.

Bu görevinden sonra 1946 yılında çok partili hayata geçiş döneminde Recep Peker Başbakan olarak göreve getirilmiştir. Fahir Giritlioğlu, Recep Peker'i şöyle tanımlamıştır:

Vazifesinde titiz, müsamahası az ve bu nispette tenkitlere tahammülsüz bir yaratılışı vardı. Onun sert tabiatlı bir insan oluşu 1946 yılı siyasî bünyemiz için uygun düşmüyordu. Bu sebeple, Saraçoğlu'ndan sonra Başbakanlık için, Peker'e hemen müracaat olunmamış ve fakat Hilmi Uran'ın Kabinayı kurmayı kabul etmemesinden sonra, Recep Peker'e Başbakanlık teklif edilmişti.³⁴

Recep Peker daha öncede belirtildiği gibi sert ve hırslı denilebilecek karaktere sahiptir. Bu tavırları İsmet İnönü gibi kontrol merkezci bir yönetici ile sürekli sorun yaşayıp ters düşmesine neden olmuştur. Başbakanlık görevi de yukarıda belirtildiği üzere zorunlu olarak verilen bir görev olmuştur. 1947 yılında görevi son bulan Peker, 2 Nisan 1950'de vefat etmiştir.³⁵

³³Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959, ss. 391-392.

³⁴Giritlioğlu, *Türk Siyasî*, s. 199.

³⁵Giritlioğlu, *Türk Siyasî*, s. 198.

1.3. Numan MENEMENCİOĞLU

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten

Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı Hükûmet'ten

Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten

Mürüvvet-mend olan mazlûma el çekmez îânetten

Hakir olduysa millet, şanına noksan gelir sanma

Yere düşmekle cevher sâkit olmaz kadr ü kıymetten...³⁶

Namık Kemal'in anıldığı bir günde radyoda bir ses, sesin sahibi Numan Menemencioğlu, dedesinin kaleminden dökülmüş olan bu şiiri özenle okumuş, radyonun dinleyicisi Erdal İnönü de o gün, Numan Menemencioğlu'nun, Namık Kemal'in torunu olduğunu öğrenmişti. Öğrenince şaşkınlık içerisinde öylece kalakaldığını yıllar sonra anıları yayımlandığında öğrenilmiştir. Erdal İnönü hatırasının devamında, Numan Menemencioğlu'nun kendisi üzerinde büyük etkisi olduğunu, onu örnek olarak lise eğitiminden sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girip eğitimine burada devam ederek mesleki anlamda dışışleri ile ilgilenmek istediğini belirtmiştir.³⁷

1892 yılında hayata gözlerini açan Numan Menemencioğlu, ilerleyen yıllarda kariyerindeki başarı basamaklarını bir bir çıkarken belki de babasını rol model olarak büyük bir ciddiyetle çalışmıştı. Babası Rıfat Bey, Osmanlı Devleti kademelerinde yüksek rütbeli görevler ifa etmiş bir insandı. Meclis-i

³⁶Ali İhsan Kolcu, *Tanzimat Edebiyat 1, Şiir*, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2004, s.176. Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi adlı şiirinin verilen dizelerdeki anlamları şöyledir: "Çağın değer yargılarının doğru yoldan ve samimiyetten sapmış görerek biz de kendi arzumuz ve saygınlığımızla Hükümet kapısından ayrıldık." / "Kendini insan bilenler halka hizmet etmekten usanmazlar; mürüvvet sahibi olanlar zavallılara yardım etmekten kaçınmaz." / "Eğer millet şimdilerde hor görülmüşse onun şanına bir noksanlık geleceğini sanma; cevher yere düşmekle değerinden, özünden bir şey kaybetmez.", Kolcu, *Tanzimat*, ss. 180-181.

³⁷Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler I*, İstanbul: İdea Yayınevi, 1996, s. 84.

Ayan Reisliği yapan bir babanın evladı olup böyle bir ortamda yetişince kendisi de bu yolda ilerlemişti. Eğitim kariyerini Lausanne Hukuk Fakültesi'nde tamamlayan Menemencioğlu Atina, Bern, Bükreş, Beyrut, Budapeşte Paris ve Viyana'da çeşitli görevler almıştır. Kariyerine büyük katkı sağlayacak görevler alması Menemencioğlu'nun ilerleyen yıllarda Birinci Daire Umum Müdürlüğü'ne ve daha sonrasında birinci sınıf elçi olarak Hariciye Müsteşarlığı'na atanmasına sebep olmuştur. 1928 yılından 1933 yılına kadar bahsedilen bu görevleri yerine getirmiş, 1933 yılında ise Büyükelçilik statüsüne yükselerek Hariciye Vekâleti Umumi Katipliği görevine atanmıştır. 4 yıl sonra 1937 yılında Gaziantep'ten vekil olarak seçilmiş, başarısı ona önemli görevleri de beraberinde getirmiştir. Yine aynı dönemde Hariciye Siyasi Müsteşarlığı ile görevlendirilse de kısa bir süre sonra eski görevi olan Hariciye Vekâleti Umumi Katipliği'ne tekrar dönüş yapmıştır. Bu kısa süreli görev değişiklikleriyle toplamda 13 yıl Hariciye Vekâleti'ne emek vermiş ve bu serüvende birçok anı biriktirmiştir. Bu dönemde ülke adına adli, siyasi ve ekonomik kararlar alıp birçok anlaşmalara imza atmıştır. Devletin dışişlerinde önemli bir kolu haline gelen Numan Menemencioğlu, Montrö Sözleşmesi'nde aktif rol oynayanlardan birisi olmuştur. Almış olduğu eğitim ve yerine getirmiş olduğu görevler onu mühim bir konuma yükseltmiştir. Mesela Hatay sorunu gündeme geldiği dönemde diplomatik başarısına güvenin tam olduğu bir kişi olarak bütün yetki ve sorumluluk onun şahsına verilmiştir.³⁸

1942 yılına gelindiğinde Dışişleri Bakanlığında aldığı görevlere ve edinmiş olduğu tecrübeye dayanılarak I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti kabinesine Dışişleri Bakanı olarak atanmıştır. Menemencioğlu Dışişleri Bakanlığı görevine getirilince şu açıklamada bulunmuştur: “Bu makama hiçbir şekilde yabancı değildim. Zira on üç senedir bakanlığın başındaydım ve bu nedenle de Türkiye'nin dış politikasına yön vermekteydim.

³⁸ *Ulus*, 14 Ağustos 1942, ss. 1 ve 3; Numan Menemencioğlu'nun *Ulus* Gazetesinde doğum tarihi 1892 olarak yazılmıştır fakat Dışişleri Bakanlığında bulunan Numan Menemencioğlu'nun doğum tarihinin asıl 1891 olduğunu fakat kimliğe yazılışının 1893 şeklinde olduğu yazmaktadır. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Sayın Numan Menemencioğlu'nun Özgeçmişi http://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioглу_nun-ozgecmisi.tr.mfa, (Erişim: 10.10.2019)

Sorumluluğum yalnızca bir başka şekil almıştı.”³⁹ Kendisinin de vurguladığı gibi zaten başarısı ve zekasıyla o dönemde Türkiye’nin dışişlerine hâkim bir insandır.

Görevi devraldığı dönemde ülke büyük bir savaş dönemi içerisindeydi. Tarafsız bir politika izlenmesi bu dönemde ülkenin yükünün büyük bir bölümünü Dışişleri Bakanlığı’nın omuzlarına yüklemiştir; çünkü bu dönem devletlerarası ilişkilerin zirvede olduğu bir dönemdir. Alınan en basit karar hakkında bile birçok kez düşünülüp üzerinde fikir alışverişi yapılması gerekmektedir. Bütün ülkenin sorumluluğu üzerinde olan bir bakanlığın başında olunca her adım dikkatli atılmalıdır. Vatan toprağının ve içerisinde yaşayan halkın güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Bakanlık ülke çıkarları için çalışırken Türkiye’nin konumu dış politik kararların alınmasını oldukça güçleştirmiştir.

Böyle bir dönemde Dışişleri Bakanı olan Menemencioğlu, Avrupa devletlerinin dikkatini çekmiş, başarılı ve zeki bir diplomat olarak tanınmıştır. Fransız Büyükelçisi Massigli hatıralarını kaleme aldığı Numan Menemencioğlu hakkında görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Bu kadronun (Dışişlerinin) en zeki elemanıdır.”⁴⁰

Dışişleri Bakanlığı’na getirilinceye kadar Dışişleri Bakanlığı’nın Genel Sekreteri olan Numan Menemencioğlu, İsmet İnönü’nün en iyi danışmanı olmuş ve ona fikri manada katkılar sağlamıştır; fakat Amerikalılar ve İngilizler tarafından “Germanophile” yani Alman yanlısı ya da Alman taraftarı olarak tanıtılmaktaydı. Esasında Numan Menemencioğlu, savaşan devletler ile dengeli ve eşit ilişkiler kurmaya çalışan bir insandı. Bunu, o Dışişleri Bakanlığı görevinden uzaklaştırıldıktan sonra Paris Büyükelçiliği’ne atanıp elçiliğin ikinci kâtibi olarak yanında götüreceği Oğuz Gökmen aktarmaktadır. Gökmen, Von Papen’in davet ettiği bir yemeğe katılım sağlamış, bu haber üzerine Menemencioğlu ise o dönemde neredeyse Oğuz Gökmen’i bakanlıktaki görevinden atacak kadar şiddetli bir tepki vermiştir. Gökmen, Menemencioğlu’nun buradaki tavrı üzerine onu

³⁹Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 50.

⁴⁰Deringil, *Denge Oyunu*, s. 49.

Alman taraftarlığı ile suçlayanların yanıldığını ifade etmiş ve Menemencioğlu'nun Almanlara bakış açısını yansıtmıştır.⁴¹

Menemencioğlu, Türkiye'nin tarafsız kalması için çalışmalarını sürdüren bir insandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güçler dengesinin tamamen değişebileceğini düşünmüştü. Türkiye'nin dış politikadaki arzusu en az zararla bu savaş dönemini atlattı. Her ülke Türkiye için tehdit arz etmekteydi ve yine Türkiye çıkarlarına uygun kararlar almak için bazı devletlerle yan yana gelip bazı devletlerle de ters düşebilirdi. Hal böyle olunca Menemencioğlu, her ülke, diğerini yok edip dünyaya egemen olabilir ve bu Türkiye için de hoş karşılanmayacak bir durum arz eder diyerek, tek bir devletin güçlenip herkesi yok etmesinden çekinerek İngiltere ile müttefiklik, Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalayıp ülke güvenliğini sağlamada bir sıkıntı görmemiştir. Daha sonra, Antohony Eden ve Von Papan' e de şunları söylemiştir: “Bu savaşın iki taraftan birinin tamamen ezilmesiyle sonuçlanmasını istemiyoruz, Türkiye'nin çıkarları müzakerelerle sağlanacak bir barış doğrultusundadır.” Sadece ülke çıkarlarını düşünerek hareket eden bir Dışişleri Bakanı'nın diplomatik ilişkiler gereği Almanya ile görüşmeler yapması da elbette onu “Nazi yanlısı” yapmayacaktı.⁴² Yani Numan Menemencioğlu ve diğer devlet adamlarının ülke çıkarları için her devletle ayrı ayrı görüşmesi bir sıkıntı arz etmemelidir. Burada mühim olan ülkenin güvenliğidir.

Selahattin Ülkümen, O dönemlerde Dışişleri Bakanlığı ile Numan Menemencioğlu'nun çok fazla özdeşleştiğini vurgulamıştır. Hatta bakanlıkta işe başlayan kişilerin çok çaba sarf ederek onun gözüne girmeye çalıştıklarını söyler. Gençlerin, Numan Menemencioğlu'nun tecrübe ve donanımından yararlanmak için onun etrafına doluştuklarını ve bu gençlerin de Numan Bey'in “espoir”ı yani gelecek umudu olarak anıldıklarını belirtir.⁴³

⁴¹ Oğuz Gökmen, *Diplomaside 40 Yıl, 11 Ay, 17 Gün, Diplomasi “Savaşta ve Barışta Diplomasi!”*, İstanbul: Yamaç Ofset Baskı, 2006, ss. 145-146

⁴² Deringil, *Denge Oyunu*, s. 51.

⁴³ Selahattin Ülkümen, *Bilinmeyen Yönleri ile Bir Dönemin Dışişleri*, İstanbul: Tıglat Matbaacılık, 1993, s. 15.

Dışışlerinde bu kadar prestijli bir konuma sahip olan Numan Menemencioğlu'nun dış politikada kendisine yakın hissettiği devletin Almanya olup olmadığı konusunda farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bazı kişiler hatıratlarını yazarken onun Almanya'yı desteklemesi fikrini sanki ona bir hakaret olarak algılayıp korumacı bir tavırla bunun söz konusu olmadığını açıklama çabası içerisine girmişlerdir. Bazı kişiler de Numan Menemencioğlu'nun Almanlarla sıkı bir ilişkide olduğunu ve dış politikada Alman yanlısı olduğu hissiyatına kapılıp bunu açıkça ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Almanya'yı destekleyenler kötü ama sömürge imparatoru İngiltere'yi desteklemek çok normal bir durummuş gibi yansıtılabilmektedir. Ya da tam tersi de söz konusudur. Sonuçta Numan Menemencioğlu'nun her şey bir kenara bırakıldığında bir insan olduğu unutulmamalıdır. İnsanlar hayatları boyunca doğru ya da yanlış kararlar vererek büyür, yetişir ve bütün bunlardan ders alırlar. Mesele burada İngiliz, Fransız ya da Sovyet taraftarlığı değildir. Kendisi Dışışleri Bakanlığında uzun zamandan beri görev yapan bir kişidir. Bu süre zarfında da doğal olarak birçok devletle münasebeti olmuştur. İkinci Dünya Savaşı döneminde herhangi bir devlete yakınlık duyması belki onun kendi şahsi hissiyatıyla aldığı bir karardı. Ya da gerçekten diplomatik anlamda bir sonraki hamleyi takip edebilen bir insan olarak taraf değiştirmeyi tercih etmiştir. Bunları tahmin edemeyeceğimiz için bu konuda net çizgilerle herhangi bir suçlama ya da tam aksi bir şekilde yüceltme kaygısına girmeyerek objektif değerlendirmek gerekmektedir.

1943 yılında yapılan Kahire Konferansı'nda göstermiş olduğu başarıdan sonra İsmet İnönü, Menemencioğlu'nun en büyük övgülere layık olduğunu dile getirmiş ve ona kalabalık içerisinde "Müzakerelerin Fatihisi" şeklinde seslenmiştir. Fakat bir süre sonra İngiltere'ye yakınlaşmak isteyen aynı İnönü tarafından Numan Menemencioğlu bir nevi harcanmıştır. Bu durum İnönü'nün katıldığı bir davette sarf ettiği şu sözlerden anlaşılmalıdır: "Üzerimden büyük bir ağırlık kalktığını hissediyorum. İki senedir

Menemencioğlu'nun kaprislerini çekiyorum. Evet iyi müzakereci idi, ama gene de ondan ayrılmanın zamanı gelmişti.”⁴⁴

Selim Deringil ise bu durumu şöyle değerlendirmiştir: “Her ne olursa olsun Menemencioğlu Dışişleri'nde güçlü bir kişilikse bu İnönü sayesinde olmuştur. Sadece izlediği politikalar İngiltere ile Türkiye arasını açacağından görevinden uzaklaştırılmasına karar verilmiştir.”⁴⁵

1943 yılının Mart ayında II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti kurulmuştur. Bu kabinede de Dışişleri Bakanı olarak görevine devam eden Numan Menemencioğlu 1944 yılında bu görevinden ayrılmıştır. Hilmi Uran ise hatıralarında bu istifanın sebebini şöyle açıklamıştır: Türkiye İkinci Dünya Savaşı zamanında, Boğazlardan Alman gemilerinin geçişinde kontrol edilip edilmemesi konusunda ihtilafa düşmüştür. Uran, istifanın asıl nedeni olarak bu konuyu aktarmıştır. Müttefik Devletler, Almanların, daha önceden Romanya'ya getirmiş olduğu askeri malzemeyi Karadeniz üzerinden Akdeniz'de konumlanmış olan Alman gemilerine aktardığını savunmuş ve gemilerin aranıp bu olayın açıklığa kavuşturulmasını talep etmişlerdir. Menemencioğlu, bu gemilerin Montrö Anlaşması'na göre aranmasının uygun olmadığını ileri sürmüştür. Uran, meselenin hukuki anlamda yanlış olduğunu fakat Müttefiklerin de bu düşüncelerinde haklılık paylarının olabileceğini söylemiştir. Almanların da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne göre bu tür gemilerin aranmayacağını bildiği için özellikle bunları seçtiği düşünülmektedir. Müttefik Devletler bu meseleyi büyütüp Türkiye'ye baskı uygulamışlardır. İlerleyen dönemlerde Türkiye, Almanya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini kesme kararı almış, Büyükelçi Von Papan ülkesine gitmiştir. Böylelikle Alman gemilerinin aranmasına karar verilmiştir. Numan Menemencioğlu ise görüşlerinde kararlı olduğunu ifade ederek bakanlıktan ayrılmıştı.⁴⁶ Bu durumu iki farklı şekilde yorumlayanlar olabilir. Birinci olarak kendisinin de şahsi görev aldığı Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin çiğnenmemesi için mücadele veren sorumlu bir Bakan olarak Numan Menemencioğlu ya da Almanların yapmış olduğu kural

⁴⁴Deringil, *Denge Oyunu*, ss. 48-49.

⁴⁵Deringil, *Denge Oyunu*, s. 56.

⁴⁶Uran, *Hatıralarım*, s. 418.

ihlalinden haberi olan fakat sempati duyduğu devletin bu açığının ortaya çıkmasına engel olan gayet insani bir tavır sergileyen Numan Menemencioğlu. Bu iki sonuç da görecelidir ve herkesin şahsi fikrine göre değişiklik gösterebilir.

Bu istifa sonrasında daha önceden de belirtildiği gibi Numan Menemencioğlu Paris'e gitmiş buradaki görevlerinden sonra İstanbul'a dönmüş ve 1958 yılında hayata gözlerini yummuştur.

1.4. Hasan Âli YÜCEL

Hasan Âli Yücel ile Mustafa Kemal'in yolunun kesişmesi ilk olarak İzmir'de olmuştur. Yücel, burada sormuş olduğu bir soru ile Mustafa Kemal'in hemen dikkatini çekmiştir. Daha sonraki karşılaşma ise, Mustafa Kemal'in ülkenin durumunu yerinde görüp incelemek istemesi üzerine düzenlenen bir yurt gezisinde gerçekleşmiştir. Bu yurt gezisi için o dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan Hasan Âli Yücel görevlendirilir. Bu sırada 33 yaşında olan Yücel'i Mustafa Kemal Ankara'da görünce hemen tanır. Bu dönemde okullarda felsefe derslerinde Hasan Âli'nin yazmış olduğu kitaplar okunmaktadır. İlk durak olan Kayseri'de ziyaret ettikleri bir okulda felsefe dersine denk geldiklerinde M. Kemal bu dersi dikkatle dinlemiş; fakat ders kitabında Arapça kelimelerin yoğun bir şekilde bulunduğunu fark ederek bu durumu Yücel'e bildirmiştir. Kullanmış olduğu kelimelerin Türkçe karşılıklarını bulması için onu yönlendiren M. Kemal'e Yücel, bunun bireysel bir çalışma sonunda değil aksine bir heyetin kurulup bu konu üzerine çalışması sonucunda gerçekleşmesinin daha faydalı olacağını bildirmiştir. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin ilk nüvesi de bu diyalog sonrasında oluşmuştur.⁴⁷ Atatürk'ün başlatmış olduğu Türk dilini arındırma çalışmalarında en büyük özveriyi Hasan Âli Yücel göstermiştir.

Hasan Âli Yücel eğitimini sağlam temeller üzerine oturtmuş bir şahsiyettir. Mevlevi bir aile mensup olan Yücel'in, 1897 yılında dünyaya gelişinden evvel de ailesi Yenikapı Mevlevihanesi Tekkesine bağlıdır.

⁴⁷ Mustafa Çakır, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, ss. 54-56.

Kendisi de burada büyüyüp yetişmiştir.⁴⁸ Bunların yanı sıra Yücel, Vefa Lisesini tamamladıktan sonra, Yüksek Muallim Mektebinden ve Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde eğitim görmüş ve mezun olmuştur. Görev yapmış olduğu kurumlar: İzmir Öğretmen Okulu, Kuleli Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi ve Galatasaray'da felsefe ve edebiyat dersleri vermiştir. Almış olduğu eğitimler, çeşitli görevlerde edinmiş olduğu tecrübeler ve yazınsal faaliyetlerdeki yeteneği ilerleyen yıllarda kendisine oldukça fayda sağlamış ve 1938 yılında Milli Eğitim Bakanlığı görevine yükseltmiştir.⁴⁹

Yücel'in yaşadığı bu dönemlerde eğitim tarihini kısa bir şekilde açıklayacak olursak; Cumhuriyet'in ilanı ile her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da yenilikler yapılmıştı ve Atatürk tarafından Eğitim Öğretim Birliği Yasası çıkarılmıştı. Atatürk'ün çıkarmış olduğu yasanın en büyük amacı; Türk toplumunu aynı ülkü çevresinde toplamak ve bu toplumun gelişip yetişmesini sağlamaktır. Yapılan bu devrimi, yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi, üniversite reformu ve Millet Mekteplerinin açılması gibi önemli yasalar izlemiştir. Getirilen bu yenilikler ile beraber modern ve toplumun gelişim seviyesini arttıracak bir "milli eğitim sistemi" oluşturulmaya çalışılmıştır. Atatürk 1921 yılında Ankara'da toplanan Maarif Kongresindeki konuşmasında milli devletin kurulması için öncelikle milli eğitim programının oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda bu yeni oluşturulacak programın eski devirlerde uygulanan kararlardan farklı, bağımsız ve Türk milletinin ulusal tarihi ile kimliğine uygun bir şekilde olmasını istediğini belirtmiştir.⁵⁰

İlerleyen dönemlerde, yani 1935-36 yıllarında, Atatürk'ün isteği üzerine ilköğretim sorunu ciddi bir şekilde ele alınmıştır. Bu sürede Hakkı Tonguç çözüm üretmesi adına İlköğretim Genel Direktörlüğü'ne atanmıştı. Fakat 1938 yılında Atatürk'ün vefat etmesi üzerine boşta kalan Cumhurbaşkanlığı koltuğuna İsmet İnönü geçmişti. Atatürk uygulanan yeni projelerin

⁴⁸Ahmed Güner Sayar, *Hasan Âli Yücel'in Tasavvufi Dünyası ve Mevleviliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, ss. 48 ve 52.

⁴⁹İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Neşriyat, s. 408.

⁵⁰Erdoğan Başar, "Eğitimci ve Devlet Adamı Yönüyle Hasan-Âli Yücel", *Hasan-Âli Yücel'e Armağan*, yay. haz. Mustafa Coşturoğlu, Mehmet Emirlioğlu, Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği, 1997, s. 302.

sonucuna şahit olamamıştı. İdarede yaşanan değişiklikler Hakkı Tonguç'un kafasında bazı sorular oluşmasına yol açmıştır. Bu sorulardan birincisi ilköğretim meselesi için geliştirilen fikirleri İsmet İnönü'nün destekleyip desteklemeyeceği yönündedir. Tonguç'un duymuş olduğu kaygılar yersiz değildir; fakat yeni gelen Cumhurbaşkanı, uygulanmaya başlayan bu projeyi ilk dönemler sıkı bir şekilde takip etmiş ve desteklemiştir.⁵¹

Hakkı Tonguç'un bir projesi olan Köy Enstitüleri, Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olması ile iki önemli isimle anılmıştır. Hasan Âli Yücel de bu projeye destek vermiş, kaleme aldığı bir mektubunda Köy Enstitülerinin vücuda getirilişinden şu şekilde bahsetmiştir: "Köy Enstitüleri, 'Efendimiz Köylüyü' 'Efendi Yapma' dileğinin eseridir." Köy Enstitülerinin kurulmasından önce de yaşamını köyde sürdüren çocukların eğitim alıp okula gönderilmesi konusu üzerinde çok uzun yıllar düşünüldüğünü ifade eden Yücel, bunun uzun zaman alacağını ve tabii zahmetli bir iş olduğunun anlaşılması üzerine farklı çözümler ürettiklerini ifade etmiştir. Durumu şöyle özetlemiştir: "Köye köyden olmayı yollayarak köylüyü öğretim ve eğitime kavuşturamadık. O halde köye köyden olanı, köy hayat şartları içinde yetiştirilip vermektan başka çare yoktur." bu fikri teşebbüsün tamamıyla kendilerine ait olduğunu, herhangi bir devletten taklit usulü ile alınmadığını kaynağını tamamen millet sevgisinden aldığını vurgulamıştır.⁵²

Köy Enstitülerinin kuruluşundaki asıl amaç köyde yetişen çocukların alınarak kurulması düşünülen enstitülere getirilecek burada aldıkları eğitim sonunda köy öğretmeni sıfatıyla köylere tekrar dönüp köyün gelişmesini sağlayacaklardır.⁵³

Köy Enstitüleri fikri geliştirildikten sonra Meclis'te bazı vekiller buna karşı çıkmıştır. Hasan Âli Yücel ise Enstitüler hakkında çıkan yasayı şöyle savunmuştur: "Bu kanunla bizim yaptığımız şey bir kopya değildir. Fakat

⁵¹ Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul: Ant Yayınları, 1970, ss. 272-274.

⁵² "Köy Enstitüleri Dünyasından Hasan Âli Yücel'e Mektuplar", haz. Canan Yücel Eronat, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.7.

⁵³ "Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu: İç Yüzleri", Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını, S. 10, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1966, s.7

indi uydurma bir işte değildir. Kendi toplumumuzun, yurdumuzun gerçeklerine dayalı yaratıcılığımızdır. Bu bizimdir, kimseden almadık. Başkaları bizden alsınlar...” “El koyduğumuz ilköğretim davasını gerçekleştirerek, Türk vatanının dağlarında, bayırlarında ve kırlarında, hatta en ücra yerlerinde, kendi kendine açıp solan çiçek bırakmayacağız.”⁵⁴ Köy Enstitülerini bu şekilde müdafaa eden Yücel, bu dönemde hayal etmiş oldukları eğitim modelini uygulamaya geçirmişlerdir fakat ilerleyen dönemlerde bu kurumlar çeşitli ithamlara maruz kalmıştır.

Cumhuriyet’in ilanından sonra eğitim tarihinde en uzun süre Milli Eğitim Bakanlığı görevinde kalan Yücel, bir döneme damgasını vurmuş önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Görev aldığı yıllarda ülke eğitim alanında; ilköğrenimden, yükseköğrenime; sanattan, orkestraya, müzecilikten, konservatuara kadar büyük bir canlılık yaşamıştır. Bu yıllar ülkedeki genç kuşakların çağdaş bir eğitim alması için gerekli ortamın tesis edilmeye çalışıldığı yıllar olmuştur.⁵⁵

Hasan Âli Yücel döneminde aynı zamanda Ankara Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Devlet Resim ve Heykel Sergileri ve Basın Kongresi kuruculuğunu yapmış, İslam Ansiklopedisi’ni oluşturmuştur. Yine bu dönemde Üniversite’de Latince ve Yunanca dersleri verilmeye başlanmıştır. Bunların yanı sıra Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü ve orada bulunan açık hava tiyatrosu onun yapıtları arasında yer almıştır. Hasan Âli Yücel’in bakanlığı döneminde yapmış olduğu bu icraatlar daha sonra oldukça eleştirilmiştir. Köy Enstitüleri, yayımlanmış olduğu klasikler aracılığıyla ve yayımlanmış olduğu ansiklopedilerle ülkeye komünistliği getirmekle suçlanmıştır.⁵⁶

Enstitüler hakkındaki şikayetler gittikçe artmıştır. Köylülerin bazı bölgede yapılan köy okullarında zorunlu olarak çalıştırılmaları; Enstitülerde

⁵⁴ Mehmet Başaran, “Adı Cumhuriyet Dönemi Eğitimi Aydınlanmacılığıyla Özdeşleşen Milli Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel ve Köy Enstitüleri”, *Hasan-Âli Yücel*, ed. Kemal Kocabaş, Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s.46.

⁵⁵ Talip Apaydın, “Hasan-Âli Yücel ve Köy Enstitüleri”, *Hasan Âli Yücel Günleri 26-27 Aralık 1997*, yay. haz. Ali Ekber Danabaş, Ankara: Edebiyatçılar Derneği, 1997, s. 22.

⁵⁶ Fakir Baykurt, “Bence Hasan-Âli Yücel”, *Hasan-Âli Yücel’e Armağan*, yay. haz. Mustafa Coşturoğlu, Mehmet Emirlioğlu, Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği, 1997, s. 104.

verilen kültürün evrenselliği ve buradaki hümanist yapının bazı kesimlerce yadırganması; daha da ileri gidilerek komünistlik ve solculuk yaftaları. İşte bütün bu sorunların üst üste yığılması ile Köy Enstitüleri, çok partili rejimin kurbanı olmaktan kendisini kurtaramamıştır. Yine yapılan eleştirilerden Hasan Âli Yücel de nasibini almıştır. Bakanlık görevinden ayrılmasından sonra da köy enstitüleri, oluşturulan özgün yapısından uzaklaşarak öğretmen okullarına dönüştürülmüş oldu.⁵⁷

1946 yılına gelindiğinde ise CHP içerisinde bazı muhalif sesler Köy Enstitüleri konusunda İnönü'ye sürekli olarak şikayetlerini dile getirmişlerdir. Enstitü idarecileri kontrol altında tutulmuş ve yaptıkları hal hareket ve davranışlar muhalifler tarafından İsmet İnönü'ye aktarılmıştır. İsmet İnönü'nün önceki dönemlerde yoğun bir şekilde ilgi gösterdiği ilköğretim sorunu artık gündemi dışında kalmaya başlamıştır. Çünkü bu dönem artık çok partili hayata geçiş yıllarıdır ve CHP içerisindeki sağ kanat güçlenmeye başlamıştır. İnönü ise bu sağ kanat ile iş birliğine gitmiştir. Bu dönemde Hasan Âli Yücel bakanlıktan ayrılmış, yerine ise İnönü'nün işbirliği yaptığı sağ kanadın bir üyesi olan Reşat Şemsettin Sirer gelmiştir. Genel Müdürlük görevini yürüten Tonguç da bu dönemde görevinden ayrılmıştır.⁵⁸

Köy Enstitüleri hakkında çıkan söylentiler üzerine Hasan Âli Yücel kurmuş olduğu bu düzeni tek başına şu sözlerle savunmuştur: “Köy enstitülerinin bütün günahını omuzlarıma alıyorum. Sevabı başkalarının olsun. O kurumların günahı bile bana yeter.” Köy Enstitülerinde eğitim gören bir öğrencinin Kenan Öner davasında mahkeme salonunda Hasan Âli Yücel'den duyduğu sözler bu şekildeydi. Yücel'in bu sözleri Köy Enstitülerini sıkı sıkıya benimsediğini açıkça belirtmekteydi.⁵⁹

Yücel'in bakanlık yaptığı dönemde uygulamış olduğu kararlar, istifa ettikten sonra sağ kanadın eleştiri odağı olmuştur. Bu aşırı milliyetçi kesim Yücel'in, milli kültüre yeterince önem vermediğini, Grek-Latin kültürünü

⁵⁷ İnönü, *Anılar*, s. 93.

⁵⁸ Tonguç, *Devrim*, ss. 291-294.

⁵⁹ Talip Apaydın, *Karanlığın Kuvveti (Köy Enstitüsü Yılları)*, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1967, s. 258.

ülkeye yerleştirerek yeni yetişen nesillerin kendi Türk kültüründen habersiz bir şekilde yetişeceğini ve bu durumdan rahatsız olduklarını açıkça etmişlerdir. Hasan Âli Yücel ise yöneltilen bu suçlamaları kabul etmemiş, eleştiri yapan kesimin asıl amacının iktidarda bulunan CHP ve İsmet İnönü'nün yürütmüş olduğu politikalara yönelik olduğunu; fakat bulunduğu konum ve sahip olduğu güç karşısında İsmet İnönü'yü eleştiremeyenlerin kendisini hedef aldığını belirtmiştir. Önce basın aracılığı ile yapılan eleştiriler, Yücel'in karşılık vermesiyle ilerleyen zamanda yargıya taşınmış ve Yücel-Öner⁶⁰ davası olarak siyasi bir davaya dönüştürülmüştür.⁶¹

Yücel, bakanlıktan çekilmesinin ardından Ulus gazetesinde yazılar yazmaya devam etmiş; fakat burada da idarecilerin engeli ile karşılaşmıştır. Göstermiş olduğu başarılar ve sarf etmiş olduğu emekler üzerine hala yönetimin engeli ile karşılaşması Hasan Âli'yi oldukça üzmüştür. 21 Kasım 1950'de siyasi yaşamdan çekilmiştir. Aradan 11 yıl geçmiş ve 26 Şubat 1961 yılında Yücel hayata gözlerini yummuştur.⁶²

1.5. Ali Fuat CEBESOY

Milli Mücadele döneminden sonra 1922-1924 yılları arasında ordu, Mustafa Kemal yanında olanlar ve ona karşı olanlar olarak ikiye ayrılmıştı. Mustafa Kemal'in iktidarın bütününü sahipleneceği konusunda endişe duyan Milli Mücadele'nin öncelikli isimleri; Kazım Karabekir, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy da bu karşıt gruba dahil olmuşlardı. Mustafa Kemal'in yanında ise İsmet İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak yer almaktaydı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının⁶³ 1924 yılında oluşmaya başlamasında

⁶⁰ Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Avukat Kenan Öner.

⁶¹ Halise Karaaslan Şanlı, *Hasan Âli Yücel Konuşmaları: Ulusal Kimlik İnşası ve Politik Retorik*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 96.

⁶² Çakır, *Hasan-Âli*, s. 132 ve 145.

⁶³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: Kurtuluş Savaşının nihayet ermesi ile birlikte ülkenin geleceği konusunda İstiklal Harbi'nin önde gelen isimleri ihtilafa düşmüşlerdir. Halk Partisinin uygulamak istediği radikal inkılaplar bazı çevreleri tedirgin etmişti. Mustafa Kemal'in etrafına toplanan kişilerin, onu, ilerleyen dönemde diktatör olma sonucuna doğru götürmelerinden endişe duymaları ile Mustafa Kemal'e değil; fakat onun vücuda getirmiş olduğu İsmet Paşa Hükümetine ve dolaylı olarak da onun radikal kararlarına karşı çıkmışlardı. Bu muhalif görüşler bir araya gelince Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı ile bir parti kurmuş ve bu çatı altında toplanmışlardı. Partinin kurucuları arasında: Ankara Milletvekili Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Adnan Adıvar ve Rauf Orbay gibi önemli

siyasi çekişmenin yanı sıra ordu içerisinde iki farklı grubun çekişmesine dönüşmekteydi. Mustafa Kemal ordunun gücünü de arkasına almak istemekteydi bunun nedeni ise karşısında muhalif kişilerin de yüksek rütbeli komutanlar oluşuydu. Cebesoy ve Karabekir Ordu Müfettişliği de yapmaktaydılar. Atatürk'ün buradaki asıl amacı ordunun siyaset yapmaması değildi. Bu dönemde iktidar için yapılan mücadeleler ordu içerisinde ve ordu aracılığı ile yapılıyordu. Yani; milletvekili olarak Meclis'e geri dönmek isteyen Karabekir ve Cebesoy komuta yetkisine sahipken Atatürk onları Meclis'e almaktan çekinmiştir. Çünkü iktidar mücadelesi verildiğinde muhakkak ordunun kazanılması gerekmektedir. Kim orduya hakim olursa iktidarı o kazanırdı. Atatürk'ün karşısında olan bu isimlerin ordudaki ağırlığının azaltılması gerekmektedir. Atatürk kendi iktidarının bekası için bunun gerekli olduğunu düşünmekteydi.⁶⁴

Savaşların bitmesi üzerine konu ülkenin yönetimi ve gidişatı konusuna gelmişti. Cepheden siyaset sahnesine geçildiğinde ülkede en önemli olay rejim değişiklikti olmuştu. Yapılan bu değişiklik herkes için yeni ve bilinmeyen bir olaydı. Nasıl gelişeceğini ve toplumu nasıl etkileyeceği konusu yönetici kesimi kaygılandırmaktaydı. Kaygılanan isimlerden birisi de Ali Fuat Cebesoy'du. Ali Fuat'ın yaşamına bakacak olursak: 1882 yılında dünyaya gelen Ali Fuat Cebesoy, asker kökenli bir aileye mensuptur. Bu mensubiyet tabii ki büyüdükçe onun gelecek hayallerini etkilemiştir. Sultan II. Abdulhamit'in, babası İsmail Fazıl Paşa'yı Erzincan'a sürmesinin ardından ilköğrenimine burada başlamıştır. Askeri rüştiyede okuluna devam ederken İstanbul'a dönmüş, Beşiktaş Rüştiye Mektebine kaydını yaptırmıştır. Babasının askeri okul konusunda karşı çıkması ile de buradan mezun olduktan sonra Saint Joseph Fransız Okulunda öğrenimine devam etmiştir. Babası tarafından engellenmesi onu asker olma hayalinden vazgeçirememiş ve Saint Joseph Fransız Okulundan mezun olur olmaz Harp Okulu sınavlarına girmiş ve kazanmıştır. Burada ise en yakın

isimler yer almaktaydı. Devamı için Bkz. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXI, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1982, s. 104.

⁶⁴ 1926 yılına kadar zaten muhalif sesler ortadan kaldırılmıştı. İlerleyen yıllarda da karşıt grupta adı geçen kişiler milletvekili olarak görev almışlardı. Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Dönüşüm IV. Cilt*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 124-126.

arkadaşlarından birisi ilerleyen dönemlerde hayatının her safhasında yanında yer alacağı önemli bir isim olan Mustafa Kemal olmuştur.⁶⁵

Ali Fuat Cebesoy, Harp Okuluna kaydını yaptıırıp okula başladığı ilk anı şöyle aktarıyor: “İçimde tatlı bir heyecan vardı. Rüyalarım gerçekleşmiş ben de dedem, babam, eniştelерim ve ağabeyim gibi asker olmuştum. Bu uğurda sarf ettiğim gayretler boşa gitmemişti.”⁶⁶ Ailesi asker olmasının önüne geçmesine rağmen yine bu uğurda çalışmaktan hiç vazgeçmemiş ve hayallerini gerçekleştirmişti.

Okul mezuniyetinden sonra stajını Beyrut süvari alayında tamamlayan Ali Fuat, topçu stajı için ise Selanik’e gelmiştir. 1907 yılında buradaki stajını bitirmiş ve Topçu Numune Alayında öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Yine bu dönemde III. Ordu Müşirliği Kurmay Dairesi’nde görev almakta olan Ali Fuat’ın rütbesi Kıdemli Yüzbaşılığa yükseltilmiş ve Sisam Karaferya bölgesinde ortaya çıkan bir isyanı bastırmak için görevlendirilmiştir.⁶⁷ Bu görevi ile birlikte yaşamının uzun bir dönemi yoğun ve ülke müdafaası için çalışmakla geçecektir.

Görevleri ise şöyledir: 1909-1911 yılları arasında Roma Ateşemiliterliği’nde bulunmuş 7. Kolordu’da görev aldığı sırada Yanya Kalesinin müdafaasına katılmıştır. 25. Tümen Kumandanı sıfatı ile I. Kanal Seferi’nde, bunun ardından doğuda 14 Tümen Kumandanı olmuştur. 20 Kolordu Kumandanı olarak da Bi’rüsebi-Gazze savaşları ile Kudüs’ün müdafaasında göstermiş olduğu gayret ve yarardan ötürü rütbesi generalliğe yükseltilmiştir. Milli Mücadele yıllarında aktif rol oynayan Cebesoy, Anadolu’da düzenlenen kongrelerin toplanmasına yardımcı oldu. Batı Anadolu’da Kuvâ-yı Milliye kumandanı olarak önemli görevler üstlendi. Daha sonra ilk Meclis kurulduğunda milletvekili olarak Meclis’e dahil oldu. 1920-22 yılları arasında olağanüstü yetkilerle donatılarak ilk Moskova

⁶⁵ Alime Figen Baranoğlu, *Ayşe Cebesoy Sarıalp’in Gözüyle Cebesoy Ailesi ve Yakın Tarih (Sözlü Tarih Çalışması)*, (Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2014, YÖK Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 382067), s. 74.

⁶⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul: Temel Yayınları, 2000, s. 19.

⁶⁷ Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993, s. 3.

Büyükelçiliğine atandı buradan dönüşünde ise yine Meclis'te başkan yardımcılığı görevi aldı.⁶⁸

1924 yılında kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının ardından bu parti Meclis içerisinde aktif rol oynamıştır. Ancak 1925 yılına gelindiğinde ülkede Şeyh Sait İsyanı baş göstermiştir. Bu isyan için Mecliste birtakım görüşmeler yapılmıştır. Ülkede topraklarında durumların karışık olduğu bu dönemde hükümet içerisinde ise muhalif seslerden rahatsız olunmuştur. Fethi Bey tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının, kurucuları eliyle dağıtılması istenmiştir; fakat fırkanın kurucuları bu isteği kabul etmemişlerdir. Fethi Bey'in bu konuda başarılı olamayacağı görülmüş olacak ki Fethi Bey, Halk Fırkası üyelerinin güvensizlik kararı ile karşı karşıya kalarak istifasını sunmuştur. İstifanın ardından CHP'nin öncü ismi İsmet İnönü tarafından yeni hükümet kurulmuştur; fakat Terakkiperver Fırka ileri gelenlerinden Fuat Cebesoy, İnönü'ye güvenoyu vermeyeceklerini dile getirmiştir. Bu durum İsmet İnönü'nün oy çokluğuyla meclisin güvenoyunu alarak iktidara gelmesine engel olmamıştır. İnönü yönetimi devralınca doğuda bulunan isyanın bastırılması için çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalardan ilki "Takrir-i Sükûn Kanunu'nu" meclise getirip kabul etmek olmuştur. Ardından isyanın çıktığı bölgede ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesini kurulmasına karar verilmiştir. Oluşturulan bu mahkeme, Ali Fuat Paşa'ya göre, kendi işinden çok Terakkiperver Fırkanın kapatılması işi ile uğraştığını dile getirmektedir. Hükümet ve İstiklal Mahkemeleri Terakkiperver Fırkanın, dini siyasete karıştırıp gericiliği ortaya çıkardığı savını ileri sürerek 1925 yılında partinin kapatılmasını sağlamışlardır.⁶⁹

Tarihler 7 Mayıs 1926'yı gösterdiğinde Atatürk yurt gezisine çıkmıştı. Ülke topraklarını ziyaret eden ve 16 Haziran'da Manisa'da olduğu bilinen Mustafa Kemal'e İzmir ziyaretinde bir suikast girişiminde bulunulacağı haberi alınıyor. Bu haberin Ankara'ya ulaşması üzerine İsmet İnönü İstiklal Mahkemelerine iletiyor. İlk anda tutuklanan kişilerin

⁶⁸ "Üsküdar Meşhurları Ansiklopedisi", ed. Alim Kahraman, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2012, ss. 122-123.

⁶⁹ Özçelik, *Ali*, ss. 312-315

sorgusundan sonra mahkeme üyeleri olayı daha da büyüterek bu girişimin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları tarafından gerçekleştirildiğini öne sürerek bütün parti üyelerinin tutuklanmasına karar veriliyor. Ali Fuat Cebesoy da tutuklananlar arasındadır. Bu davada yargılanıp infaz edilenler olmuş Ali Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir gibi paşalar 15 Temmuz 1926'da serbest bırakılmıştır.⁷⁰

Ali Fuat Paşa, İstiklal Mahkemeleri görevlilerinin kendilerine attıkları iftiralardan Mustafa Kemal aracılığıyla kurtarıldıklarını dile getirmiştir. Yaşanan olaylardan sonra Çankaya'da hem İstiklal Mahkemesi üyelerini hem de Ali Fuat Cebesoy'u ağırlayan Mustafa Kemal, sofrasında en başa oturarak Ali Fuat'a büyük bir iltifatta bulunmuş ve arkadaşları ile birlikte haksızlığa uğradığının bilincinde olduğunu söylemiştir.⁷¹ Böylelikle Ali Fuat Cebesoy'a mahkeme üyeleri karşısında itibarını iade etmiş denilebilir.

Çok partili hayata geçiş sürecinde İsmet İnönü kurulacak olan muhalefet partisinin liderinin kim olacağı konusunda düşünmekteydi. İlk aklına Celal Bayar gelmişti. İsmet İnönü'nün burada tek isteği muhalif liderin Atatürk düşmanlığı yapmamasıydı. Milli Mücadele döneminde Atatürk'ün yakın arkadaşı olup daha sonra ayrılıklar yaşadığı arkadaşlarına da bu şartı kabul ettirdikten sonra itibarlarını iade etmişti. İsmet İnönü bu şahısların ilerleyen dönemde yine Atatürk düşmanlığı yapmayacaklarından emin olamamıştı. Sadece Kazım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy ve Rauf Orbay'ın Terakkiperver Fırkasının dağılması sebebinin bu konu olduğunu çok iyi biliyordu.⁷²

Ali Fuat Cebesoy, Refik Saydam Hükümeti döneminde Nafia (Bayındırlık) Vekili görevine getirilmiştir. İsmet İnönü'nün kararı ile gerçekleşen bu görevlendirmede İsmet İnönü'nün yürütmüş olduğu barış politikasının sonucu olduğu söylenebilir.⁷³

⁷⁰ Özçelik, *Ali*, ss. 318-319 ve 326.

⁷¹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım II. Cilt*, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, ss. 240-242.

⁷² Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970, s. 60.

⁷³ Koçak, *Millî Şef II. Cilt*, ss. 47-48.

1946 seçimlerine kadar Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu kabinesinde Bayındırlık, Haberleşme ve Ulaştırma Bakanı olarak yer alan Fuat Cebesoy, bu tarihten sonra Recep Peker hükümeti kadrosunda herhangi bir görevde yer alamamıştır.⁷⁴

1946 yılında Recep Peker hükümetine karşı parti içerisinde bazı muhalifler oluşmuştu bu dönemde yapılan güvenoyu oylamasında 35 kişi muhalif oy kullandı tarihe 35'ler olarak geçen bu grubun içerisinde Ali Fuat Cebesoy'da mevcuttu. Metin Toker, Ali Fuat Cebesoy'un iktidar için en iyi aday olarak kendini gördüğünü aktarmıştır. Bazıları sadece Peker hükümetine muhalefet olurken bazıları ki; Ali Fuat Cebesoy gibi isimler ise Recep Peker'in Başbakanlık koltuğunu almak istemişlerdir.⁷⁵

Ali Fuat Cebesoy son olarak Demokrat Parti safında yer almış 1950'de Eskişehir, 1954 ve 1957 yıllarında ise bağımsız olarak İstanbul'dan milletvekili seçilmiş ve Meclis'e girmiştir. 1960 yılında gerçekleşen ihtilal sonucu ise aktif olarak yer aldığı siyaset hayatından çekilmiştir. Aradan 8 yıl geçtikten sonra da İstanbul'da vefat etmiş fakat vasiyeti gereği Sakarya'da toprağa verilmiştir.⁷⁶

⁷⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi III. Cilt*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 29.

⁷⁵ Toker, *Tek*, ss. 286-287.

⁷⁶ Üsküdarlı Meşhurlar, s. 123.

2. BÖLÜM

İÇ POLİTİKA

2.1. 13. Hükümet Programı

1942 yılının Temmuz ayında Meclis tatil olduğu için TBMM’de herhangi bir oturum gerçekleşmemiştir. 3 Ağustos itibariyle açılan Meclis’te tezkereler okunmuştur. Bu tezkerelerin ilkinde Başbakan Refik Saydam’ın ani ölümü üzerine 8 Temmuz’da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, hükümet kurulana kadar geçici olarak bu göreve dönemin İçişleri Bakanı Dr. A. Fikri Tüzer’i getirdiğini açıklamıştır. Almış olduğu bu kararının hemen akabinde 9 Temmuz’da ise Başbakanlık görevine kesin olarak İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu’nun getirildiği bildirmiştir. Başbakan’ın belirlenmesinden sonra kabine üyeleri ve seçilmiş olduğu iller ise 5 Ağustos 1942 yılında Meclis’te şu şekilde ilan edilmiştir:

Başbakan: Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Adliye Bakanı: Hasan S. Menemencioğlu (Mardin)
Milli Savunma Bakanı: Ali Rıza Artunkal (Manisa)
İçişleri Bakanı: Dr. Ahmet Fikri Tüzer (Erzurum)
Dışişleri Bakanı: Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Maliye Bakanı: Fuat Ağralı (Elâzığ)
Bayındırlık Bakanı: Ali Fuat Cebesoy (Konya)
Milli Eğitim Bakanı: Hasan Âli Yücel (İzmir)
İktisat Bakanı: Sırrı Day (Trabzon)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Dr. Hulusi Alataş (Aydın)
Gümrük ve Tekel Bakanı: Raif Karadeniz (Trabzon)
Ziraat Bakanı: Şevket Raşit Hatipoğlu (Afyon K.)
Haberleşme ve Ulaştırma Bakanı: Amiral Fahri Engin (Samsun)
Ticaret Bakanı: Dr. Behçet Uz (Denizli).⁷⁷

Refik Saydam hükümetinin kabine üyelerinden birkaç isim⁷⁸ hariç, diğerleri Şükrü Saraçoğlu hükümeti kadrosunda yer almıştır. Şükrü

⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 3, Cilt: 27, s. 4.

Saraçoğlu bu dönemde geçici olarak Dışişleri Bakanlığı görevini sürdürmek durumunda kalmış daha sonra ise görevi Numan Menemencioğlu'na devretmiştir.⁷⁹ Ahmet Fikri Tüzer ise göreve getirildikten kısa bir süre sonra vefat etmiş onun yerine İçişleri Bakanlığı görevi Recep Peker'e devredilmiştir.⁸⁰

Güvenoyu alındıktan sonra Şükrü Saraçoğlu Meclis konuşmasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını ilan etmiştir. Konuşma Türkiye'nin iç ve dış siyasetindeki gelişmelerin nasıl olduğunu ve yeni hükümetin, mevcut duruma göre ne tür kararlar alıp bunları nasıl uygulamaya koyacağı yönünde olmuştur. Saraçoğlu'nun ülke için genel değerlendirmesi şu şekildedir: Ona göre, II. Dünya Savaşı'nın şiddetle sürdüğü karanlık yıllarda Türkiye, diğer ülkelere nazaran daha iyi konumdadır. Bu da ülkeye Milli Şef'in etrafında birlik ve beraberlik içerisinde toplanılmasından kaynaklanmaktadır. Konuşmasında "İnönü Türk milletine, Türk milleti de İnönü'ye çok yaraşıyor" diyerek yönetimi ele almış olduğu gün ve sonrasında da Milli Şef'e bağlılığın aynı şekilde devam edeceğini özellikle vurgulamıştır. Ülke olarak İnönü'nün almış olduğu "savaşa katılmama" kararının arkasında duracaklarını, aksi bir durum gerçekleştiğinde ise ülkeyi korumak için savaşa girip, ülkenin müdafaasını ne pahasına olursa olsun sağlayacaklarını ve bunun için ordunun hazır bir şekilde bekletildiğini bildirmiştir.⁸¹ Saraçoğlu'nun konuşmasının buraya kadar olan kısmı herhangi bir yenilik içermemektedir ve herkesçe bilinen konulara değinmiştir. Yani; Milli Şef tarafından alınan kararları desteklediklerini, bu kararlarda onunla hemfikir olduklarını bildirmiş daha önce duyulmamış, farklı bir söylemde bulunmamıştır.

⁷⁸ Şükrü Saraçoğlu'nun kurmuş olduğu yeni hükümette yer almayan isimler; Ticaret Bakanı: Mümtaz Ökmen, 26.11.1940 tarihi itibarıyla Nazmi Topçuoğlu yerine göreve gelmiş 1942 yılına kadar görevini ifa etmiştir. Yeni hükümette görev verilmemiştir. Bkz. T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 2, Cilt: 14, s. 62; diğer bir isim ise Ziraat Bakanı: Reşat Muhlis Erkmen'dir. Refik Saydam'ın kabinesinde yer almış; fakat Saraçoğlu kabinesinde görevlendirilmemiştir. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: F, Cilt: 1, s. 5.

⁷⁹ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 3, Cilt: 27, s. 76.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1942, s. 1.

⁸¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 3, Cilt: 27, s. 21.

Hükümetin dış politika kararlarında ise geleneksel dostluk ifadeleri kullanılmıştır. Avrupalı Devletlerle barış içerisinde devam etme niyetinde olduklarını belirten Saraçoğlu, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit edecek kararlar almaktan imtina edeceklerini söylemiştir. Savaşa katılma konusunda tarafsızlığın korunacağını, karşılıklı ilişkilerde iyi niyeti esas alanlarla dostluk kurulacağını fakat art niyetli yaklaşımların ise aynı şekilde karşılık bulacağını bildirmiştir.⁸² Savaş döneminde olayların gelişiminin nasıl bir seyir izleyeceği tahmin edilemeyeceğinden olsa gerek, dış politika ile ilgili plan ve programlar oldukça kısa tutulmuştur. Genel bir değerlendirme yapan Şükrü Saraçoğlu, mevcut durumun korumasına yönelik bir siyaset izleyeceklerini vurgulamıştır.

İç politikada ise ekonominin önemine vurgu yapan Saraçoğlu, bunun da en dikkat çeken köşesinin iâşe köşesi olduğunu belirtmiştir. Liberal iktisat ilmine göre, insanların yaşam kalitelerini arttırmak için bir ülkede en kolay ve en bol ne yetişiyorsa o ürünleri yetiştirip bunu diğer ülkelerdeki ürünlerle değiştirme yoluna gidilmektedir. Fakat Saraçoğlu'na göre, insanları idare eden şey yalnızca ilim değildir. İlim olsa bu belirtilen fikir işe yarar. Bu fikrin yanında hayat bilgisi ve tecrübesinin olması gerekmektedir. Bir millet kendi ihtiyacı olan, kullandığı tüm ürünleri kendi üretmelidir ve bunun için var gücüyle çalışmalıdır. İhtiyaçları karşısında yabancı güçlere boyun eğmemelidir. Konuşmasının genelinde ekonomik gelişmelerden bahseden Saraçoğlu, bu alanda en önemli payı ziraata ayırmıştır. Çiftçiyi topraklandırma ve bu toprakların sürekli işler halde tutulmasının devlet için oldukça önemli olduğunu, bunun yanı sıra hayat pahalılığı ile de sürekli mücadele edileceğini bildirmiştir. Başbakan, bunlardan farklı olarak ülke içerisinde demiryolu ve fabrika yapımını Türk bilgisi tarafından gerçekleştirdiklerini savunmuştur. Üniversitelerin artan öğrenci sayısından memnun olduklarını, Köy enstitülerinin yaş itibariyle genç olmasına nazaran, halkı eğitmede önemli yerinin olduğuna değinmiştir. Ekonomik ve siyasi alanlarda Devletçilik, Kooperatifçilik ve Fertçiliğe

⁸² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 3, Cilt: 27, ss. 21-22.

ayrılan alanların genişliğinden bahsetmiş ve bu alanlar arasında herhangi bir menfaat çatışması olmayacağını teminini vermiş ayrıca imtiyazlı sınıfların oluşmasının engelleneceğinden bahsederek daima halkçı politika izleyeceklerini vurgulamıştır. Programın ilanından sonra 381 bakan oy kullanmış 381 oy ile hükümet beyanı kabul edilmiştir.⁸³ Sağlık, yerel yönetimin işleyişi ya da işçi hakları gibi konulara neredeyse hiç değinilmeyen konuşmada, eğitim konusunda yapılan açıklamalar ise çok kısa tutulmuş tatmin edici bir şekilde olmamıştır. Ekonomik yönü ağır basan konuşmanın çoğunluğunu köylü, toprak işletim sistemi ve temel gıda maddelerinin temini oluşturmuştur.

2.2. Hububat Meselesi

Türkiye’de özellikle savaş dönemlerinde temel besin maddelerinin karşılanması meselesi ilk sırada yer almıştır. Ordunun mevcudunun artması hububat tüketimini de doğal olarak arttırmaktadır. Gelişim bakımından diğer ülkelere nazaran daha geride kalan bir ülkenin aynı zamanda tarımsal gücünün de atıl olması, savaş döneminin yükünü karşılamasında olumsuz rol oynamıştır. Eli silah tutan bireylerin askere alınması ve tarımda kullanılan bazı hayvanlara da ordu tarafından el konulması, yaşanan olumsuzlukların başlıca nedenlerindedir. Talep edilen ürünler kadar üretim yapılamaması, bu dönemlerde ciddi darlıklara sebep olmuştur. Yaşanan darlıklar karşısında hükümetin uygulayacağı politikalar hem üretici kesimi hem de tüketici kesimi etkilemektedir. Öncelikle savaşa katılım sağlansa da sağlanmasa da şehirde yaşayan tüketici kesimin giderlerini karşılamak için devlet iki farklı şekilde yol izler. Birincisi; devlet, piyasa içerisinde yaşanan gelişmeleri sıkı bir şekilde takip ederek ihtiyaç duyulan tarım ürünlerini kendi belirlediği fiyattan temin eder. Burayı denetimi altında tutmaya çalışır; fakat devlet, izlediği bu politika ile istemeyerek de olsa stokçuluk, vurgunculuk ve karaborsa gibi illegal oluşumlarının önünü açmaktadır. Aslında devletin buradaki temel amacı; fiyatların kontrol edilemez bir şekilde artmasının önüne geçmektir. İkinci çözüm yolu ise bunun tam tersi yönündedir ve devlet piyasayı kontrol etmekten elinden geldiğince

⁸³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 3, Cilt: 27, ss. 22-25 ve 31.

kaçınmaktadır. Fiyatların yükselmesiyle üreticinin daha fazla üretim yaparak talep edilen hububatı karşılayacağı düşünülmüştür.⁸⁴

Savaşın başladığı ilk bir buçuk yılda Refik Saydam hükümeti, iâşe konusuna müdahaleci bir siyaset izlemekten kaçınmıştır. Ülkenin ihtiyacı, daha önceden yapılan hububat stoklarından temin edilmiştir. Stoklar tükenmeye başladıktan sonra 1941 yılında devlet yeni bir karar almıştır. Bu karara göre, çiftçi kendi ihtiyacı için gerekli hububatı ayırdıktan sonra geri kalan ürünlerini devlet tarafından belirlenen fiyatlar üzerinden Toprak Mahsulleri Ofisine satacaklardı. Bu karar uygulamaya konulduktan sonra çiftçiler bu karara karşı çıkmış devletten ürünlerini saklamaya başlamış, köylere devlet tarafından gönderilen görevlilere rüşvet vererek ürünlerin daha az gösterilmesi konusunda uzlaşma yapmak için çabalamışlardır. Küçük ve orta gelirli çiftçiler alınan kararlardan en fazla etkilenen taraf olurken, büyük çiftçiler devletten gizledikleri hububatları bir şekilde tacirlere satıp karaborsa denilen piyasanın oluşmasına ve beslenmesine katkıda bulunmuşlardır.⁸⁵

1942 yılında Şükrü Saraçoğlu hükümeti ise idareye geldiği ilk zamanlarda iâşe politikalarında daha esnek kararlar almaya çalışmıştır. Hububat üretim maliyetinin yükselmesi göz önünde tutularak ürün fiyatlarına zam yapılması uygun görülmüş ve hükümetin bu kararı çiftçiler tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bu karara göre; buğday, mahlût, çavdar, mısır, akdarı ve yulaf gibi hububatlardan alım şu şekildedir: Bir üreticinin toplam üretim miktarı 50 tona kadar ise bu ürünün %25'ini, 100 tona ulaşanların ürünlerinin ise %35'ini devlet satın alacaktır. Üretim miktarı 100 tonu aşanların ise 50 tonluk kısmının %25'ini, 50 ila 100 ton arasında bulunan kısmın %35'ini, 100 tondan daha fazla olan son kısmın ise %50'sinin fiyatı devlet tarafından peşin ödenmek suretiyle satın alınacaktır. Bu hububatlar Toprak Mahsulleri Ofisi adına alım yapacak olan Ziraat Bankası'ndaki alım kuruluna teslim edilecektir. Belirlenen süre dahilinde teslim edilecek olan hububatın alım fiyatları şu şekildedir: Buğdayın kilosu

⁸⁴ Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, der.Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, Ankara: Yurt Yayınları, 1998, ss. 96-97.

⁸⁵ Pamuk, *İkinci Dünya Savaşı*, ss. 102-103.

20 kuruş, mısır 16 kuruş, mahlût 16 kuruş ve akdarı 15 kuruştur. Bu süre içerisinde teslim edilmeyip sonraya bırakılan ürünlerin tesliminde fiyatlar ise yarı yarıya düşürülmüş ve şu şekilde belirlenmiştir: Buğday 10 kuruş, mahlût 8 kuruş, çavdar 7 kuruş 50 santim, arpa 7 kuruş 50 santim, mısır 8 kuruş, akdarı 7 kuruş 50 santim ve yulaf 8 kuruş olarak belirlenmiştir. Ürünü geç teslim eden çiftçilerin mallarının bu fiyatlar üzerinden satın alınması kararlaştırılmıştır. İkinci belirlenen süre zarfında da ürünlerini teslim etmeyip saklayan üreticilerin ise mallarına devlet tarafından el konulacağı ve bu kişilerin Milli Korunma Mahkemesi'nde yargılanacağı açıklanmıştır.⁸⁶

Bu dönemde Nazmi Topçuoğlu da halkı ekime yönlendirmek amacıyla “Çiftçiler Vazife Başına” adlı yazısını yayımlamıştır. Burada “Sonuna kadar, üzerine düşen vazifeyi yapmaz, hükûmetle el ele çalışmazsan yarının bütün mes’uliyeti senin sırtında kalır” şeklinde gazete başlığı atmış ve çiftçinin asıl görevinin aktif bir şekilde ekim işleriyle uğraşmak olduğunu, ülkenin ekonomik anlamda büyümesi için toprakların sürekli işler halde olması gerektiğini vurgulamıştır. Hükümetin almış olduğu kararları desteklemiş, bu kararların bütün sorunları birden çözecek gücünün olmadığını, fakat sorunların çözümü için büyük bir adım olduğunu söylemiştir. Üreticiye, ürünlerini piyasaya çıkarmaları gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁷

Yunus Nadi ise hükümetin aldığı kararı şu şekilde değerlendirmiştir: Hükümet, satın almak istediği hububatın fiyatlarını zaten %50 artırmıştır. Bu olumlu kararın yanı sıra, istediği ürünü aldıktan sonra kalan kısmın satışını ise serbest bırakmıştır. Bu kararlar çiftçiyi oldukça rahatlatmıştır. Yalnız bu kararların fayda sağlayabilmesi için hükümetle millet hep birlik beraberlik içerisinde olması gerekmektedir.⁸⁸

Hububat ürünlerine el koyma kararı kaldırılmış ve fiyatlar serbest bırakılmıştı. Aynı zamanda vilayetlerdeki iâşe teşkilatı ile fiyat belirleme heyet ve komisyonları lağvedilmiştir. Daha önceden oluşturulan subaşı

⁸⁶ *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1942, s. 1.

⁸⁷ Nazmi Topçuoğlu, “Çiftçiler Vazife Başına!”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1942, ss. 1-3.

⁸⁸ Yunus Nadi, “Yeni Hükümetin Yeni Siyaseti: Hükümetle Millet Elele!” *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1942, ss. 1-3.

teşkilatı da görevini tahmin heyetlerine devretmiştir. Önceki hükümet döneminde halktan temel ihtiyaçları dışında bütün ürünleri alınıyordu. Saraçoğlu hükümeti ile birlikte ürünün miktarına göre alım yapılması kararlaştırıldı. Hükümete teslim edilmek üzere getirilen ürünlerin miktarını belirlemek için de tahmin heyetleri görevlendirildi. Burada halka düşen görev ise fazla kâr elde etmek için durumu fırsat bilerek gıda maddelerini stok yapmamalarıydı.⁸⁹

Fiyat belirleme komisyonu ve iâşe teşkilatının kaldırılması ile birlikte bunların görevleri belediyelere geçmişti. Yapılacak olan masraflar ve bu iş için görevlendirilecek memurların giderleri için Ticaret Vekâletince 500 bin lira ayrılmıştır. Ürünlerin temin edilmesi ve borçlandırma işlemleri belirlenen heyetler tarafından yapılacaktır. Borçlandırma heyeti reisi başkanlığında 5 kişilik kurul, köylerde ise devlet teşkilatına bağlı bir kişinin başkanlığında ihtiyar heyeti, subaşı ve dağıtma birliği reisinden oluşan bir kurul tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Hububatların devlete teslim edilme tarihi ise bölgelerin ekip biçme zamanına göre değişmektedir. Ürünlerin teslimini Toprak Mahsulleri Ofisi bulunan yerlere, Ofisin olmadığı yerlerde ise görevlendirilen Ziraat Bankası'na, bankanın bulunmadığı yerlerde satın alma izni verilen kişilere teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Ürünleri kendi teslim eden çiftçilerin nakil ücretleri de ayrıca karşılanacaktır.⁹⁰

Dönemin aydınları, devlet tarafından alınan “el koyma” kararının kaldırılmasının sadece hububatla mı kalacağı sorusunu gündeme taşımışlardır. Onlara göre, piyasada birden fazla eşyanın temin edilmesinde sıkıntılar yaşanmaktaydı, “acaba devlet bunlar için de ayrı bir çözüm önerisinde bulunacak mıydı?” kaleme aldıkları yazılarda bu tarz önemli sorulara yer vermişlerdir. Bu yazarlara cevap ise dönemin Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar tarafından verilmiş bu konuda hükümetin herhangi bir hazırlığının olmadığı dile getirilmiştir.⁹¹

⁸⁹ Yunus Nadi, “Hükümetle Milletın Elele Siyasetinde Yeni Atılan Adımlar”, *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1942, ss. 1-3.

⁹⁰ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1942, ss. 1-3.

⁹¹ Salâhaddin Güngör, “İstanbul’un İâşesi Belediyeye Devredildi”, *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1942, ss. 1-3.

Şükrü Saraçoğlu hükümetinin almış olduğu kararlar, bazı kesimlere göre fazla serbest olmuştur ve onlara göre hükümet, “liberal” bir sisteme doğru ilerlemektedir. Yunus Nadi’ye göre, Cumhuriyet dönemi hükümetleri genel manada şahsi girişime önem verdiği gibi şahısların ekonomik gücünün yetemediği büyük işlere müdahale ederek devletçi politika yöntemi izlemiştir. İaşe meselesinde serbest davranmasının sebebinin ise liberal sisteme geçiş değil, sadece müdahale seviyesini azaltarak milletin yanında yer alıp onunla ortak bir şekilde hareket etmeye çalışması olarak yorumlanmalıdır. Çiftçiyi destekleyen bir karar olduğunu ifade eden Nadi, serbestliğin herhangi bir başıboşluk ifade etmediğini ve kararın yerinde olduğunu dile getirip alınan bu kararı desteklemiştir.⁹²

Meclis beyanatında ise Şükrü Saraçoğlu, hükümetin günlük sıkıntısının başında iaşe meselesi geldiğini vurgulamıştı. Saraçoğlu’na göre, ülkedeki iş gücünün silahaltında tutulmasından dolayı bir darlık süreci yaşanmaktadır ve bu darlık gayet doğaldır. Teşkilatı sağlam olan ülkelerde bile bu iaşe meselesi büyük sorunlar teşkil etmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu durum ise yaşanan savaşın ufak bir getirisidir. Refik Saydam hükümeti iaşe meselesinde sert kararlar almış ve uygulamıştır; fakat beklenen sonuç alınamamıştır. Saraçoğlu hükümeti ise bu kararları daha da yumuşatarak uygulamaya koymuştur. Hububat için alınan kararlar önemli bir yer teşkil etmiştir. Var olan stoklar eritildikten sonra üretimi sürekli hale getirip ülkenin ihtiyacını karşılamak için hükümet elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Bu süreçte buğday ithali yapmak için diğer ülkelerle görüşmeler yapılmış ve bu süreçte Amerika’dan olumlu cevap alınmıştır. Hatta Amerika’dan getirtilecek olan buğdayın nakliyesini Türkiye karşıladığı takdirde daha fazla ürün temin edileceği söylenmiştir.⁹³

Hem ülke içerisinde üretilen hem de ithal edilecek bu tarım ürünlerinin saklanıp stok yapılması için Ticaret Vekâleti ambarlar şebekesi kurmaya karar vermiştir. Böylelikle stok yapılarak ürün temininde yaşanan sıkıntıların giderilmesi amaçlanmıştır.⁹⁴

⁹² Yunus Nadi, “Fazla Mı Serbest?”, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1942, ss. 1-3.

⁹³ *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1942, ss. 1-3.

⁹⁴ *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1942, s. 3.

Bu dönemde Arif Lütfi Kenber'e göre, üreticiler aynı zamanda birer tüketici oldukları için toprak mahsulleri vergisine tabi tutulmalıydı bunun nedeni ise; alışveriş için köylerinden kasaba ve şehirlere gelen köylüler, hububat fiyatlarının serbest bırakılmasından sonra kazançlarını arttırmış ve bu durum kendisinde bir ağalık duygusu yaratmıştır. Ürün yetiştiriciler yetiştirdikleri ürünleri istediği fiyat üzerinden satma hakkına sahiptir ama bu durum hırsla dönüşünce durum farklılaşır. Daha fazla kazanma amacıyla bu köylü kesimi ürünlerini piyasaya çıkarmamaktadır. Böylece şehir ve kasabalarda yaşayan kişiler bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Halkın bu tavrının dayanılmaz bir hal aldığı dile getiren Kenber, çiftçinin meydanı boş bulmasıyla her türlü aymazlığa kalkıştığını, devletin şiddet politikası uygulamasını ve çiftçiyi toprak mahsulleri vergisine tabi tutarak piyasayı kendi elinde tutması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁵

Ekonomik sistemin zarar gördüğü savaş yıllarında birçok temel gıda ve eşyaların bulunmasında sıkıntılar yaşanmıştır; fakat üretimin azalmasından ziyade dağıtım şekillerinde bir bozukluk meydana gelmiştir. İstifçi, vurguncu ve tefecilerin ortaya çıkmasıyla düzen bozulmuştur. Hükümet ilk olarak Refik Saydam döneminde bu bozulan düzen için bazı tedbirler almıştır. Üretimi ve dağıtımını kontrol altında tutmuştur. Böylece fiyatların yükselmesinin önüne geçerek sistemde bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra tüketim maddelerinin karne usulü ile dağıtılmasına karar verilmiş ve bu karar uygulamaya konulmuştur. Bu sistemden rahatsız olan bazı büyük üreticiler, devletin aldığı kararları protesto etmek amacıyla ya ekim yapmayı bırakmış ya da ürünlerini saklayarak karaborsa üzerinden satışa çıkarmışlardır. Hükümetin almış olduğu "el koyma" kararına böyle tepki gösterdiklerini söyleyen üreticiler, hükümetin neredeyse teneffüs edilen havaya bile el koyacağından yakınmışlardır. Bu kesimin yanında halk da mevcut durumdan şikâyetçidir. Halkın bu şikâyeti, aslında haklı bir şikâyet olarak görülmektedir. Saydam döneminde durum böyledir. Saraçoğlu hükümeti döneminde ise çiftçi üretim yapmaya teşvik edilmesi için daha önceden 8 kuruş olan buğday alım fiyatları 20 kuruşa çıkarılmıştır.

⁹⁵ Lütfi Arif Kenber, "Müstahsiller Toprak Mahsulleri Vergisi İle Mükellef Tutulmalılar", *Tan*, 1 İlk Teşrin 1942, s. 3.

Aynı zamanda üreticilerin ürünlerinin %25'ini devlete satması koşuluyla geri kalan kısmının satışı serbest bırakılmıştı. Hal böyle olunca toprak ağaları bu durumu da kendi lehine fırsata dönüştürmek için çabalamışlardır. Devlete ait olan kısmı 20 kuruşa vermekten çekinmiş, piyasaya 120 kuruşa satışı sunmuştur. Hükümetin stoklanan malların gün yüzüne çıkması için almış olduğu bu karar, yine bazı kesimlerin suiistimaline uğramıştır. Halk arasında gelir düzeyi düşük olanlar daha fazla sıkıntıyla karşı karşıya kaldığı halde halkın bu kesimi sessiz kalırken fiyat anarşisti olan tüccarların şikâyet naralarının arttığı görülmüştür. Kendi menfaatlerine göre hareket eden bu kesimi Milli Şef “sütü bozuklar” şeklinde nitelendirmiştir. Devlet ve ezilen halkın tek beklentisi üretim ve dağıtım ağında oluşan dengesizliğin bir çözüme kavuşturulması yönünde olmuştur.⁹⁶

Devlet hububat borcunu zamanında ödemeyen çiftçilerin ürünlerine el konulacağını ve bu kişilere Milli Korunma Kanununun 55 ve 66. maddesinin uygulanacağını bildirmiştir.⁹⁷ Devletin bu tür caydırıcı cezalar koyması da fiyatların yükselmesine ve karaborsacılığın son bulmasına engel olamamış aksine durumu tetiklemiştir. Bu dönemde yine bütün mağduriyeti halk yaşamıştır.

2.3. Şeker Meselesi

Yaşayan bütün canlıların hayatında büyük bir öneme sahip olan şeker, insanın enerjisini arttırıp daha kolay hareket etmesini sağlamaktadır. Birçok bitki, bünyesinde şeker ve sakkaroz bulundurmaktadır. Bu sebeple insanlar, tüketmiş oldukları sebze, meyve ve çeşitli bitkilerden vücudunun şeker ihtiyacını karşılamaktadır.⁹⁸

Erken dönemlerde Hindistan'da ortaya çıkmış olan şeker, Araplar aracılığıyla da Avrupa'ya ulaştırılmıştır. Şeker üretimi ilk zamanlarda ilkel ve sınırlı bir şekilde yapılarak sadece üreticileri tarafından tüketilirken, daha

⁹⁶Tan, 11 Son Teşrin 1942, ss. 1-2.

⁹⁷Tan, 7 Son Teşrin 1942, s. 1.

⁹⁸Erol Zeytinoglu, *Türkiye'de Şeker Endüstrisi (Pancar Yönünden Ziraatı ve Ekonomisi)*, İskender Matbaası, İstanbul, 1964. ss. 1- 4.

sonraları yerel bölgelerdeki pazarlara çıkarılarak satışa sunulmuştur.⁹⁹ XV. yüzyıldan sonra ticari bir mal halini alan şeker, dünyanın bütün ülkelerinin dikkatini üzerinde toplamış; XVI. ve XVII. yüzyıla gelindiğinde, hammaddesi şeker kamışı ve pancar olan bu temel tüketim maddesinin üretimi, ülke ekonomisine de önemli katkı sağlamaya başlamıştır. Bu yüzden de o dönemlerde “beyaz altın” adıyla anılan önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Avrupa’da şekerin seri bir şekilde fabrikada üretimine başlanması ise 1802 yılında Polonya’nın güneydoğusunda bulunan Silezya bölgesinde gerçekleşmiştir. Şeker üretimi bir rekabet halini alarak ilerleyen yıllarda diğer Avrupa ülkelerinde de fabrikalar kurulmasına sebep olmuştur.¹⁰⁰ Avrupa’da durum böyle iken Osmanlı Devleti’nde şeker üretimi de ilk olarak Tanzimat Dönemi ile birlikte hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Arnavut köylü Dimitri adında bir zâta kendi isteği doğrultusunda, surların dışında bir fabrika kurma izni verilmiştir. Bunun yanı sıra Hâssa Müş’îri olan Rauf Paşa da böyle bir girişimde bulunsa da bazı aksilikler yüzünden isteği gerçekleşmemiştir. Ülkede tam manasıyla şeker endüstrisinin kurulması Cumhuriyet rejimiyle birlikte olmuştur. İnsan için önemi büyük olan şekerin hammaddesinin üretimi, hem ülke ekonomisine olan katkısından dolayı hem de ülke topraklarının işlenmesi açısından gerekli görülmüştür.¹⁰¹

Üretimin sağlıklı bir şekilde yapılması için gerekli alt yapı hazırlanmış olsa bile bazı beklenmedik olaylar karşısında üretim sekteye uğrayabilir. Bu beklenmedik olayların belki de en önemlisi savaşlardır. Savaşlar, katılımcı ülkeleri sadece siyasi yönden değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal yönden de olumsuz etkileyen kriz dönemleridir. Örneğin; 1914-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı döneminde gıda maddelerinin temininde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Keza bunun akabinde 1939-1945 yıllarında meydana gelen II. Dünya Savaşı’nda da aynı sıkıntılar artarak devam etmiştir. Bilfiil yaşadığı ilk savaşın ardından tekrar uluslararası bir savaşın ortasında kalan Türk milleti için de bu durum hiç kolay olmamıştır. Gıda

⁹⁹ Sedat Avcı, “Dünyada Şeker Sanayiinin Dağılışı ve Gelişmesini Etkileyen Unsurlar”, *Coğrafya Dergisi*, S. 5 (1997), ss. 228-229.

¹⁰⁰ Mehmed Gökhan Polatoğlu, *Cumhuriyet Döneminde Türk Şeker Sanayinin Kurulması*, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2017, ss. 2-3.

¹⁰¹ Zeytinoğlu, *Türkiye’de Şeker Endüstrisi*, ss. 44-45.

maddelerinin yokluğunun fazlasıyla hissedildiği savaş dönemlerinde mutfaklar da bu yokluklara göre şekil almıştır. Mesela; normal dönemlerde mutfaklardan eksik edilmeyen üç beyazın (un, şeker ve tuz) savaş dönemlerinde çoğu eve hiç uğramadığı bilinmektedir. Zaten evinde bu maddelerin herhangi birini bulunduranlar da idare politikası uygulayarak tüketim yapmıştır. Ahmet Hamdi Başar, savaş döneminde gıda maddelerinin temininde karşılaşılan sıkıntıları şu sözleriyle özetlemiştir:

İaşe davasının doğuşu çok enteresandır. Birdenbire duvara çarptıktan sonra karanlıkta yürüdüğünü anlayan insan gibi iaşe davası önümüze gelinceye kadar ne halkımızın öteden beri beslenemediğinden ve ekonomik kifayetsizliğinden, ne de harp halinin çıkışından sonra mal yetiştirme ve harcama muvazenesini bozan şartlar dolayısıyla mal yokluğundan ve istihlâk çokluğundan dolayı bir buhrana savaş yıllarında düşeceğimizden haberdar olmadık.¹⁰²

Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlık koltuğuna geçtiği 1942 yılı tüm dünyada büyük bir ekonomik darlık yaşanmaktaydı. Daha önceki savaşlardan ziyade bu savaşta sivil halk cephelerde daha aktif rol oynadı.¹⁰³ Her ne kadar Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ortaya koysa da ülke topraklarının güvenliğini korumak amacıyla cephede askeri birliklerini hazır tutmuştu. Üretimi sağlayacak kişilerin silahaltında bulunmasından dolayı ziraat işleri de sekteye uğradı. Ekonomisi tarıma dayalı olan Türkiye'de insanlar temel gıda maddelerine ulaşmada büyük sıkıntılar yaşadı.¹⁰⁴

Şükrü Saraçoğlu hükümeti yönetimi devraldıktan sonra bazı kararlar almıştı. İlk olarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı İstanbul'da bulunan yoksul ailelerin 5 yaş altındaki çocuklarına şeker dağıtma kararı almıştır. Bunun için toplam 45.000 liralık bütçe ayıran bakanlık, öncelikle ailelerin

¹⁰² Ahmet Hamdi Başar, *Davalarımız*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1943, s. 171.

¹⁰³ Donald Sommerwille, *Resimli Harp Tarihi II. Dünya Savaşı*, çev. Ali Önsan, ed. Gamze Varım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 6.

¹⁰⁴ Kemal Arı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", *VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri C. 1 İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997) İstanbul*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, ss. 449-450.

gelirlerini tespit etmiştir. Bu karara göre; aylık ortalama 30 liralık gelire sahip bir ailenin, 5 yaşını doldurmamış üç çocuğuna ve 40 liralık gelire sahip olan ailelerin ise 5 yaşını doldurmamış dört çocuğuna, aylık yarımşar kilo hesabıyla 4 aylık şeker hakkının birden verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca 5 yaşının altındaki çocuk sayısı üçten az olan aileler de bundan faydalanabileceklerdi.¹⁰⁵ Yoksul ailelerin çocuklarına yapılması düşünülen şeker yardımı fikrinin açıklanmasından sonra piyasada şeker fiyatlarında birden artış gözlenmiştir. Bir sandık kesme şeker 56 liraya satılırken, Şeker Fabrikaları Şirketi tarafından 80 kuruşluk sandık bedeli zammı yapılmıştır. Yetkililer, bu zammın ardından piyasada sadece kesme şeker fiyatlarında ufak bir artış gözleneceği ve bunun da kilogram fiyatında tahminen 60 para gibi ufak bir meblağa denk geleceğini söylemişlerdi. Halkın tepkisini çekmekten imtina etmeleri; sorumluları, yapılan zammın piyasaya daha cüzi miktarda yansıtacağı yönünde açıklama yapmaya sevk etmiştir.¹⁰⁶ Zam söz konusu olunca her şey tahmin edildiği gibi gitmeyebiliyordu. Şeker fabrikasının sandık fiyatını 80 kuruşa çıkarmasıyla beklenen olmuş; toptancılar, perakendeciler ve bakkallar da kendi kârlarını ekleyerek şeker zamlı bir şekilde piyasaya sunmuşlardı. Böylece şeker, yetkililerin tahmini fiyatının üstünde satışa sunulmuş oldu.¹⁰⁷

Halk şeker bulma konusunda sıkıntı çekerken bir de şeker fiyatlarının artması doğal olarak hiç de hoş karşılanmadı ama uluslararası bir savaş söz konusu olunca yaşanan bu sıkıntılar elbette bir tek Türkiye için geçerli değildi. Türkiye’de olduğu gibi, her ülke şeker fiyatlarına zam yapmış, satışlarına ise sınırlama getirmişti. Dünya’da karne usulü ile satılan şekerin, ülkelere göre, kişi başına düşen gramajı şu şekildeydi: “İsveç ve Danimarka’da 2000, Almanya’da 1350, Belçika’da 1000, İngiltere’de 970, İsviçre’de 750, İtalya ve Fransa’da 500, Macaristan’da 320, İspanya’da ise 270 gramdı.” Temel gıda maddelerinin temininde yaşanan sıkıntılar, daha önceki yıllara kıyasla, savaşın gerçekleştiği dönemde daha da artmıştı. 1942 yılı Türkiye’sine bakıldığında yaşanan bu darlığın bir getirisi olan hayat pahalılığı, 1938 yılına göre yüzde yüz oranında bir artış göstermişti. Dünya

¹⁰⁵ *Tan*, 16 Temmuz 1942, s. 1.

¹⁰⁶ *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1942, s. 2.

¹⁰⁷ *Tan*, 28 Temmuz 1942, s. 2.

ülkelerinde ise bu artışın yüzdeleri şu şekildeydi: Romanya %127, Yugoslavya %95, İsviçre %78, Danimarka %76, Bulgaristan %61, İngiltere’de ise %51 idi. Tüm dünyayı etkisi altına alan savaştan dolayı her ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de birtakım sorunlar yaşanmış ve bu sorunlara herkes kendince çözümler aramaya çalışmıştı.¹⁰⁸

Savaş başladıktan sonra yaşanan ekonomik darlık gıda maddelerinin fiyatlarını oldukça arttırmıştır. Dünya’da ve Türkiye’de savaşın başladığı yıllarda şeker fiyatlarının istatistiksel verileri şu şekilde olmuştur:

Memleket	Nüfus Başına Tüketim (Kg)	Şeker Perakende Satış Fiyatı (Kg başına kuruş)	Nüfus Başına Milli Gelir (Türk Lirası)
Türkiye	4,5	30-25	78
Almanya	25	38	313
Amerika	48	14	-
Arjantin	31	12	302
Arnavutluk	3,5	35	-
Avusturya	26	32	276
Avustralya	50	17	-
Belçika	30	12	330
Brezilya	20	8	-
Bulgaristan	4	35	-
Cava	4,5	6	-
Çekoslovakya	26	32	-
Çin	2	-	-
Danimarka	56	12	351
Estonya	25	15	168
Finlandiya	30	18	-
Fransa	25	20	395
Hollanda	29	32	426
Hindistan	9,5	12	-
İngiltere	55	11	606
İspanya	12	22	-
İsveç	49	12	-
İsviçre	36	12	633
İtalya	8	40	-
Japonya	11	12	-
Kanada	45	13	-
Küba	37	8	-
Letonya	25	17	-
Litvanya	10	42	124
Macaristan	12	39	181

¹⁰⁸ Tan, 11 Ağustos 1942, ss. 1-2.

Mısır	9	14	-
Norveç	32	18	282
Polonya	12	24	142
Portekiz	8	24	-
Romanya	5,5	37	-
Rusya	14(?)	22	-
Yugoslavya	5,5	37	-
Yunanistan	11	19	-

Tablo 1: 1936 İstatistiklerine göre dünyada perakende şeker fiyatı ve nüfus başına düşen tüketim miktarı¹⁰⁹

Dünya bazında kişi başına düşen şeker gramajları tabloda belirtildiği gibidir. Her ülke temel gıda maddelerinin eksikliğini gidermek için bir takım fikirler üretmeye başlamıştır. Türkiye’de de bu sorunların giderilmesi için hükümet bazı çözüm yolları aramaya başlamıştır. İlk olarak piyasada ne kadar şekerin olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Hükümet, ellerinde fazla şeker bulunduran dükkan sahipleri ve şeker tüccarlarından bir beyanname hazırlamalarını ve hazırlanan bu beyannamelerin ilgili makama teslim edilmesini istemiştir. Şeker miktarını öğrenilip daha sonra uygulanacak politikalarda bu beyanname verileri dikkate alınacaktır. Aynı zamanda beyannameler toplanana kadar halka satılacak olan şeker fiyatının cinsine göre; toz şekerin kilosunun 110 kuruştan, kesme şekerin kilosunun ise 130 kuruştan satılmaya devam edileceği bildirilmiş ve birçok yerde yeni fiyatıyla satışına devam edilen şekerin de piyasada bol miktarda bulundurulması için yetkililer tarafından gerekli önlemlerin alındığı söylenmiştir.¹¹⁰ Fakat ne kadar önlem alınmaya çalışılsa da şeker problemi tam manasıyla çözüme kavuşturulamamıştır. Örneğin; 17 Ağustos’ta arttırılan şeker fiyatlarından sonra bakkalarda şeker kalmadığı iddia edilmiştir. Şeker fabrikaları, toptancılara yeterli miktarda ürün teslim ettiklerini söylemiş; fakat bakkallar, toptancılardan bir türlü şeker alamadıklarını ve halka şeker ulaştıramadıklarını dile getirmişlerdi. Şeker stokunun yapılmaya başlanmasıyla iş gitgide içinden çıkılamayacak bir hal

¹⁰⁹ Refii ŞükrüSuvla, *Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiyede Şeker Meselesi*, İstanbul: Güven Basımevi, 1941, ss. 18-19.

¹¹⁰ *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1942, s. 2.

almıştır.¹¹¹ Savaş ile birlikte gelen bu beklenmedik iaşe sıkıntısının ardından yaşanan fiyat artışları, stokçuluk ve vurgunculuk ülkenin yerel işletmecilerindeki ticaret ahlakının ne kadar yetersiz olduğunu bizlere açıkça göstermektedir.

Ülkenin genelinde yaşanan şeker sıkıntısı, yetkili mercileri harekete geçirmiş ve şeker piyasası hakkında inceleme başlatılmıştır. Bu incelemeler neticesinde ulaşım konusunda ne kadar sıkıntı çekilse de, ülkenin her yerine şeker siparişleri ulaştırılmaya çalışılmıştır. Lakin perakendecilerin ellerine ulaşan şekerleri piyasaya sürmekten imtina ettikleri gözlemlenmişti. Buna binaen perakendecilerin stokçuluk yaparak fiyat arttırma gayretinde olduğu ortaya çıkmıştır.¹¹² Burada hem yapılan zamların hem de şekerin bir türlü piyasalara sürülmemesi halkı oldukça mağdur etmiştir. Hatta bayramda perakendeciler ve bakkallar ellerinde bulundurdukları şekerleri stok yaparak halka ulaştırmamıştı. Bunun üzerine büyük sıkıntı çeken halktan şikâyet sesleri yükselmiş ve stokçuluk yapanlar hakkında inceleme başlatılmıştır.¹¹³

Bayramda da halkın şekersiz kalması üzerine, ekmek gibi şekerin de karne usulü kullanılarak dağıtılmasına karar verilmişti. Önce 500 bin kiloluk stok yapılacak, sonra karne usulü devreye girecekti. Bazı kişiler fırsatçılık yaparak piyasaya sürmesi gereken malları stoklayıp, halkı mağdur ettiği için gazino, kahvehane ve şeker üretimi yapan yerlere şeker verilmeyecek ve ilk olarak mağdur edilen halkın şeker ihtiyacı karşılanacaktı. Ayrıca bu karar yalnızca İstanbul için geçerli olacaktı.¹¹⁴ Bir de yoksul ailelerin çocuklarına şeker dağıtılması kararının ardından, memurlara da piyasa fiyatından daha ucuza şeker dağıtılmasına karar verildi.¹¹⁵ Böylelikle memurların da şeker ihtiyacının karşılanmasında kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır.

Yaşanan fiyat artışlarının seyri hakkında Saraçoğlu ise Meclis'te birtakım açıklamalar yapmıştır. Geçim sıkıntısı çeken halkın, bu savaş döneminde bir "ıstırap uçurumu" ile karşı karşıya kaldığını belirtmiştir.¹¹⁶

¹¹¹ *Tan*, 4 Eylül 1942, s. 2.

¹¹² *Cumhuriyet*, 2 Birinciteşrin 1942, s. 3.

¹¹³ *Tan*, 15 İlk Teşrin 1942, s. 2.

¹¹⁴ *Tan*, 18 İlk Teşrin 1942, s. 2.

¹¹⁵ *Tan*, 20 İlk Teşrin 1942, s. 2.

¹¹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İctima: 3, Cilt: 28, ss. 17-18.

Saraçoğlu, Meclis beyanatında birçok konuya olduğu gibi şeker meselesine de değinmiştir. Açıklamaları ise şu şekilde olmuştur: Şeker yönetiminin tamamının devletin elinde olduğu halde yaşanan birçok olumsuzluk nedeniyle gitgide daha vahim bir sorun olmaya başladığını ve bunun en temel nedenlerinden biri ise bu dönemde tüketimin 100 milyon kilodan fazla olduğudur. Tarım ürünlerine el koyma kararını kaldırdıktan sonra çiftçinin de maddi anlamda bir genişlik yaşayacağı ve daha fazla üretim yapacağı düşünülmüş; fakat umulan şey gerçekleşmemiştir ki, 50 milyon kiloluk üretim bile yapılırsa devlet tarafından sevinç içinde karşılanacağını belirtmiştir. Sadece Türkiye’de değil dünyada da yaşanan bu sıkıntı, temel gıdaların ihracını mümkün kılmıyordu. Eğer şeker satışı savaş yılları öncesi dönemlerdeki gibi serbest ve cüzi bir şekilde satılırsa ülkece büyük sıkıntılar altına girilip, şeker bulmada zorluklar yaşanacağına dikkat çekmiştir. Hükümet, ortaya çıkabilecek sorunları engellemek adına bazı tedbirler almıştı: İlk olarak 1.600.000 vatandaşa nüfus başına aylık 600 gram şeker dağıtma kararı alınmıştır. Sonraki senelerde pancar üretimini arttırmak ve çiftçiyi sevindirmek adına, onların getirdikleri 100 kilo pancar için birer kilo şeker hediye etmeyi düşünmüşlerdi. Geriye kalan 30 milyon kilo şeker de vatandaşların üçte birinin ihtiyacını karşılayacak seviyede olduğundan açığın nasıl kapanacağı o dönemde net bir şekilde belirlenmemiştir.¹¹⁷

Mecliste şeker meselesi üzerine yapılan açıklamalar ve sonrasında alınan kararların ardından gazeteciler de şeker meselesinin sıkı birer takipçisi olmuş ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile bir röportaj yapmışlardı. Saraçoğlu ülkenin genel ekonomisi hakkında gazetecilerin sorularını yanıtlamış, şeker meselesine gelince şunlara değinmişti: Ülkenin 1 yıllık şeker ihtiyacının 120 milyon kilo olduğunu; fakat ülkenin bir yıllık üretiminin 50 milyon kilodan daha az olduğunu söylemiş ve hükümet olarak bunun önlemini almaya çalıştıklarını belirtmişti. Bu önlemlerden ilki; şeker satışını engelleyip, ellerinde şeker bulunduran satıcılardan beyanname istemek olmuştu. Hükümetin amacı; düşük gelirli ailelere uygun bir fiyatla nüfus başına ayda 600 gram şeker vermektir. Geriye kalan şekerler içinse yeni bir fiyat belirlenerek piyasaya belirlenen fiyatla sunmaktır. Elde edilen

¹¹⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İctima: 4, Cilt: 28, ss. 14-22.

gelirleri ise (Bu tahminen 100 milyon lira olacaktır.) merkez bankasına yatırıp, hem Türk parasını korumayı, hem de savaş masraflarını buradan karşılamayı amaçlamaktaydı. Şekerin fiyatı belirlendikten sonra alıcısının az olmasıyla, devlet, elindeki şekeri bir sonraki senenin (1943) tüketimi için kullanmayı düşünmekteydi. Yeni fiyatıyla şekerin alıcısı azalır ve aynı zamanda başka ülkelerden şeker ithalatı sağlanırsa, hükümet şeker fiyatlarında indirim bile gidecekti. Çiftçiler için de bazı teşvik kararları alınmıştı, bu kararlar ile üretici şevklendirilerek şekerin hammadde üretiminin artırılması hedeflenmiş, üretim ve tüketim dengede tutulmaya çalışılmıştır. Alınan bütün önlemlere rağmen stokçuluk devam ederse, bunlar da tespit edilerek Milli Korunma Mahkemesi'nde yargılanacaktı. Vurgunculara fırsat vermemek adına devlet her ihtimale karşı da elinde üç milyon kiloluk şekeri saklayıp ihtiyaç anında gerekli yerlere ulaştıracağını bildirmiştir. Çiftçinin desteklenmesinin yanı sıra şeker üretimi için farklı yöntemler de geliştirilmeye çalışılmıştır. Ülkede her yıl 60-70 milyon kilo üretimi yapılan kuru üzümünden glukoz elde edilmesi halinde, şekerin bunlardan yapılıp ucuz bir fiyatla piyasaya sürüleceğini ve birçok üreticinin şeker ihtiyacının buradan karşılanacağını bildirmiştir.¹¹⁸

16.11.1942 tarihinde 400 sayılı karara göre şekerin fiyatına zam yapılmıştır. Fabrikalarda ambalaj fiyatı hariç olarak, şekerin toptan fiyatı şu şekilde belirlenmiştir: Küp şekerin kilosu 500, kristal şekerin kilosu 480 kuruştur ve bu karar bütün şeker satışı için geçerli olacaktır.¹¹⁹ Böylece Refik Saydam hükümeti döneminde 20 kuruştan 40 kuruşa çıkarılan şeker fiyatı, Saraçoğlu döneminde 500 kuruşa yükselmiş oldu.¹²⁰ Toptan fiyatı belirlenen şekerin perakende fiyatlarının tespiti için Daimi Encümen tarafından şekerin kilogram fiyatları şu şekilde belirlenmiştir: Toz şeker 507 kuruş, kesme şeker ise 530 kuruştur. Halk artık yeni belirlenen fiyat

¹¹⁸ *Tan*, 15 Son Teşrin 1942, ss. 1-2. Daha sonra İzmir'de bazı şeker ve lokum üreticileri şeker sıkıntısı çektikleri için bunun yerine pekmez kullanmaya başlamıştır. Üreticiler, talep ettiği şekerlerin karşılanmasında yaşanan gecikmeler sonucunda üretimde aksaklıklar yaşaması nedeniyle şeker yerine pekmez kullanarak kendilerince bir çözüm yolu bulmaya çalışmışlardır. *Tan*, 7 Son Teşrin 1942, s. 3.

¹¹⁹ *Tan*, 16 Son Teşrin 1942, ss. 1-2.

¹²⁰ İlber Ortaylı, "İkinci Dünya Savaşında Şehirlerde Hayat", T.C. Genel Kurmay Başkanlığı *VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri C. 1, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997 İstanbul)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998 s. 424.

üzerinden istediği kadar şeker temin edecekti.¹²¹ Bu fiyatlardan sonra halkın nasıl tüketim yapacağı ise kendi hür iradesine bırakılmıştı.

Şeker satışının serbest bırakılması ve buna mukabil yapılan zamlar beraberinde yine zamları getirmişti. Şekere yapılan bu zamdan sonra kahvehaneciler de zarar etmemek adına çay ve kahveye 5 kuruş zam yapmışlardı. Belediyenin teftişine göre ortaya çıkan sonuçlar şu şekildeydi: Küp şekerin kilosu 530 kuruş olarak belirlenmişti. Bir kilo küp şekerde ise 160 adet şeker bulunmaktaydı. Buna göre, 1 tane küp şeker 3 kuruş 10 paraya denk gelmekteydi. Kahvehanede 1 bardak çayın minimum 2 küp şekerle tüketildiği düşünülürse, daha önce 10 kuruşa satılan çayların yarısı şeker ücretlerine ayrılıyordu. Bu hesapla birlikte kâr elde edilemeyen çaylar 5 kuruş zamlanarak 15 kuruşa satılmaya başlanmıştı. Aynı şey kahve için de geçerli olmuş, kahveye de 5 kuruş zam yapılmıştı. Kahvehanecilerin yanı sıra gazino işletmecileri ve pastacılar da kahve ve pasta fiyatlarına %30 oranında zam yapılmasını talep etmişlerdi.¹²²

Hükümetin aldığı kararların topluma yansımaları Burhan Belge'ye göre ise şöyledir: Saraçoğlu hükümeti en sade tedbirleri almıştır. Bu tedbirler, halkın gerilen sinirlerini yumuşatacak cinstendir. Fakat alınan kararlar mevcut durumu kurtarsa da, gelecek aylar ve yıllarda olayların seyrinin nasıl olacağı bilinmediğinden kesin çözüm olarak görülemez. Burada halka da büyük bir sorumluluk düştüğünü belirten Belge, hükümete daima yardımcı olunması gerektiğini de özellikle vurgulamıştır.¹²³ Aynı zamanda bir başka gazete yazısında ülkenin genel ekonomik durumunun vahameti karşısında nasıl davranmamız gerektiğini anlatmaya çalışan bir yazı yayımlamıştır:

Kendi Kendimizi Tenkit: “Yok” Demek Lüksü: -Kahveniz var mı? -
Var. -Şekeriniz? -Var. -Çayınız? -Elbette. Ve böylece kahveler, çaylar,

¹²¹ *Tan*, 17 Son Teşrin 1942, s. 2.

¹²² *Tan*, 18 Son Teşrin 1942, s. 2. İlgililere göre piyasada üretiminde şeker kullanılan bazı gıda maddelerinin fiyatları da şu şekilde olmalıydı: Lokum ve akide şekerinin kilosu 7,5 liradan satılması gerekmekteydi. Helvacılar tahin helvasını pekmezden imal ettiğinde 180 kuruşa satışa sunmaktaydı ve şekerden imal edilen helvanın ise tahinliye nazaran kilosunun 340 kuruş olarak belirlenmesi düşünülmekteydi. Öte yandan sütlü tatlılar ve diğer tatlı çeşitlerinin üretim maliyeti belediyenin iktisat müdürlüğünce araştırılmış ve bir tabak sütlü tatlının 28 kuruşa imal edildiği tespit edilmiştir. Buna 7,5 ve 10 kuruş kâr ve imal masrafı dâhil edilerek satılabileceği düşünülmüştür.

¹²³ Burhan Belge, *Tan*, 18 Son Teşrin 1942, ss. 1-4.

içilip duruyor. Bir zamanlar aynı şekilde şampanyalar, viskiler, envar türlü likörden yapılmış kokteyller istenir ve içilirdi. Çok şükür, bunlardan muazzam bir ekseriyeti kurtarabildik. Şimdi zaman, döne dolaşa, kahveye ve çaya geldi. “Kahveniz var mı? Şekeriniz var mı? Çayınız var mı?” suallerine, hep birlikte “Yok” cevabını vermeye bir alışabilesek!. Zira içinde bulunduğumuz seneler “Var” bir ayıp telakki ettirecek mahiyettedir. Medeni millet “Var” demek kadar aynı kolaylıkla “Yok” demeyi de bilen millettir. Ne yazık ki bizde bugün “Yok” diyebilmek dahi bir lüks oldu.¹²⁴

Bu yazısında halkın, savaşın bilincinde hareket etmesini, tüketim yaparken kendi mutfaklarında buna bir sınırlama getirmeleri gerektiği gibi, komşuların rica/talebi üzerine de tüketim maddelerini rahatlıkla paylaşmamaları gerektiğini belirtmiştir. Belki de “tepki çekmemek” adına bu savını medeni milletlerin, kendisinden bir şey istenildiğinde rahatlıkla “var” diyebileceği gibi yerine göre “yok” demesini bilen bir millet olduğunu vurgulayarak paylaşmamayı da medeniyetin bir göstergesi olarak yansıttığı görülmektedir. Dönemin bazı aydınları ki, Burhan Belge de buna dâhil, gazete yazılarında hükümetin aldığı kararları eleştirip sorgulayamadıkları için, halka önermiş oldukları fikirler, nitelikli ve uzun vadeli bir çözüm önerisi şeklinde olmamıştır.

Hükümetin şeker konusunda aldığı kararın emekli, dul ve yetimlere yönelik olduğu bilinmekteydi. Karara göre, 1943 yılının ilk ayından itibaren bu kişilere ucuz şeker dağıtımına başlanacaktı. Bu şeker miktarı her ay nüfus başına 600 gram olarak belirlenmiş; fakat sadece Birincikânun ayında bu miktar 100 gram azaltılarak 500 gram şeklinde dağıtılacaktı. Toplamda ise vilayete 163 bin kilo şeker ayrılmıştı. Kazalarda bulunan bayilere peşin para karşılığında bu şekerler verilecekti. Fiyat belirlemesi de şu şekilde olmuştur: Şekerlerin kilosu, belediye sınırları dâhilinde bulunan kazalarda 145 kuruştan satılacaktı. Vilayet sınırları dâhilinde yer aldığı halde belediyenin sınırları dışında kalan bölgeler bulunmaktaydı ki, bu bölgelere de belirlenen ücretin üzerine nakil ücretleri eklenerek gönderilecekti. Ucuz şeker dağıtımından yararlanacak olan memur, emekli, dul ve yetimlerden

¹²⁴ *Cumhuriyet*, 19 İkinciteşrin 1942, s. 1.

ziyade bir de sabit gelirliler aileler vardı. Bu aileler de sıkı bir kontrol ile belirlenerek listelenmişti. Vilayetinde onayından sonra bu kişiler ucuz şeker dağıtımından yararlanacaktı.¹²⁵

Bir yandan ucuz şeker dağıtımı için çaba sarf eden hükümet diğer yandan ise şeker fiyatlarına zam yapılmasının önüne geçmemekteydi. Yapılan şeker zammının ardından piyasaların olumsuz etkilenmesi herkesin bütçesini sarsmıştı. Burhan Felek, Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında şeker konusunda başından geçen bir olayı şöyle anlatmıştır: Üsküdar çarşısından geçerken bir şekerçi dükkanının camında akide şekerinin kilosunun 750 kuruş olduğunu görüp içeri girmiş, 100 gram akide şekeri alan Felek'ten 75 kuruş ücret istenmesiyle şaşkına dönmüştü. Zira Felek, şeker müşterisi olarak yapılan bu fahiş zammı çok fazla bulmuştur. Daha önceleri şekere konulan zamlar 5-10 kuruşu geçmezken, yapılan 250 kuruş kadar afakî bir zam tabii ki de tüketicide büyük bir memnuniyetsizlik uyandırmıştı. Bazı gözlemlerde bulunan Felek, her şekere aynı şekilde zam yapılmasını eleştirmişti. Mesela; fındıklı akide şekerinde kullanılan şeker miktarı diğerlerine göre daha az olduğunu fakat bu şekerin de aynı zammı aldığını belirtmişti. Hükümetin fiyatları yükseltmesiyle şekerçilerin de kendine göre zam yapmaya başladığı gözlemlenmiştir. Mesela; fındıklı akide şekerinin üretim maliyeti en fazla 330 kuruş olsa, üzerine 20 kuruş işçilik ücretinin de eklenmesiyle 350 kuruştan satılması gerekirken, şekerçiler tarafında 750 kuruştan satılmaya çalışılmıştır. Şeker fiyatlarının denetlenmesini ve içine konulan malzemeye göre fiyatların belirlenmesi gerektiğini söyleyen Felek, müdahale edilmediği takdirde halkın artık şeker yiyemeyeceğini ve devletinde amaçladığı ekonomik faydalara ulaşamayacağını vurgulamıştı.¹²⁶

Şeker piyasasında, satıcılarda yeterli miktarda şeker bulunduğu halde vurgunculuğun da önüne geçilebilmiş değildi. Gelir düzeyi düşük olan aileler küçük çocuklarının şeker ihtiyacını karşılamak için bir parça şekeri bakkallardan 4 kuruşa almaktaydı. Bir pakette tahmini 160 adet şeker bulunduğu düşünülürse şekerin bir parçası üç kuruş on paraya ya da en fazla

¹²⁵ Tan, 24 Son Teşrin 1942, ss. 1-2.

¹²⁶ Burhan Felek, "Şeker ve Şekerliler", Cumhuriyet, 24 İkinciteşrin 1942, s. 3.

üç buçuk kuruşa denk gelmesi gerekmekteydi fakat bakkallar, bu gariban insanların üzerinden bir kiloda yüz kuruştan fazla haksız bir kazanç elde etmekteydi.¹²⁷

Alınan kararların daha sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için öncelikle fiyat artışlarının kontrol altına alınması gerekmekteydi. Ucuz şeker dağıtım işinin uzaması da halkı iyiden iyiye endişelendirmişti ve halkın beklemeye tahammülü kalmamıştı. Bu dağıtım süreci, hükümete dair var olan umutların yavaş yavaş tükendiğini göstermek amacıyla bazı eleştirmenlerce şu şekilde karikatürize edilmişti:

¹²⁷ Lütfi Arif Kenber, *Tan*, 10 İlk Kânun 1942, s. 3.

Şekil 1: Hükümet tarafından yoksul ailelere yapılacak olan şeker yardımının dönemin mizah dergisine yansması.¹²⁸

¹²⁸ *Akbaba Dergisi*, Numara: 441, 27 Ağustos 1942, s. 7.

Dağıtım günü belli olan şekerin 16 Birincikânun itibariyle bakkallardan satışı başlatılacaktı. İlk olarak şeker şirketleri, vilayet kooperatiflerine şekerleri gönderecek, bu kooperatiflerde satış için daha önceden belirlenen bayilere gönderecekti. Ucuz ekmek karnesine sahip olan halk da, bakkallara giderek karnelerinin üst köşesini kestirmek şartıyla, kilosu 155 kuruş olarak belirlenen şekerden yarım kilo satın alabileceklerdi. Sadece bu aya özel (Birincikânun 1942) 500 gram olarak belirlenen şeker miktarı, bir sonraki ayda 600 gram dağıtılacaktır.¹²⁹

Belirlenen gün itibariyle dağıtılmaya başlanacak olan ucuz şeker; İstanbul'da yaşayan emekli, memur, dul ve yetimler için geçerli bir uygulamaydı. Bu dağıtımlar, İstanbul memurlar kooperatifi adına daha önceden belirlenmiş yerlerden yapılacaktı. Şeker almaya giden vatandaşların karnelerinin sol üst köşesinde bulunan bölge (İ. B. Ekmek kartı İkinciteşrin, Birincikânun) bakkallar tarafından kesilmek suretiyle alınacaktı. Yaşanacak yoğunluk tahmin edildiğinden dağıtımın müstakil bir şekilde yapılması düşünülmüştür. Bazı kurum ve kuruluşlar dağıtımdan faydalanacak memurlarının haklarını, güvenilir bir kişi aracılığıyla alıp iade edebilecektir. Şeker satışı gerçekleşen kişilerin ekmek karnesinden kesilen bölümler biriktirilerek ellişer ila yüzer paketler halinde kooperatife verilecekti. Bakkallar tarafından dağıtılacak olan bu şekerler, kese kağıtları içerisine konulacak ve kilogram fiyatı 155 kuruş olacaktır. Güvenilir kişiler aracılığıyla kooperatiflerden memurları için şeker alacak kurumlara da 1 sandıktan az olmamak koşuluyla kilosu 150 kuruştan şeker verilecekti ve bu dağıtım belirlenen şu işletmeler aracılığıyla yapılacaktı:

1-Kazım ve Mehmet kardeşler (Hilal şeker fab. Satış mağazası) Tahtakale no: 97. 2-Hafız Mustafa mahdumu Cemil: Bahçekapı. 3-Selim Kantmen, şekerci, Sirkeci Hamidiye Cad. 4-Rıza Uygur: Şekerci Divanyolu. 5-Hilmi Sel: Şekerci Beyazıt Ordu Cad. 6-Faik Başaran, şekerci, Şehzadebaşı camii karşısı. 7-Recep Funda, Laleli Pazarı, Laleli Ordu cad. 263. 8-Hüsnü Tunçbilek, şekerci: Aksaray Ordu Cad. 358. 9-Ahmet Fikri, şekerci: Beyoğlu Balıkpazarı. 10-İsmail Hakkı, şekerci: Pangaltı. 11-Tahsin Tekei şekerci: Kasımpaşa Zincirlikuyu cad. 7. 12-

¹²⁹ Tan, 15 İlk Kânun 1942, s. 2.

Kemal Güray, şekerçi: Beşiktaş Tramvay cad. 13-Kemal Fadıl, şekerçi: Üsküdar Çarşıboyu. 15-Şevki Kara, şekerçi: Kadıköy Söğütluçeşme cad. 17-Ömer Ulaş: Şişli Osmanbey Rumeli caddesi.¹³⁰

Şeker satışlarında büyük yoğunluk yaşanacağı tahmin edilmiş ve tahminler beklenen sonucu vermişti. Bazı bölgelerde şeker satışının az olmasından kaynaklı yığılmalar meydana geldiğinden, satış yapacak bayilerin sayısının arttırılması düşünülmüştü. Bunun yanı sıra işleri devlet tarafından karşılanan kişiler de ucuz şeker dağıtımından yararlanmaya çalışmıştır. Vilayet bir beyanname hazırlatmış ve bu kişilerin şeker dağıtımından yararlanamayacağını bildirmiştir. Kararların aksini uygulayıp ucuz şeker almaya kalkan olursa da bu kişiler tespit edilip haklarında Milli Korunma Kanunu kararları uygulanacağı ifade edilmişti.¹³¹

Dağıtım konusunda en fazla sıkıntı yaşanan bölgeler Üsküdar ve Kadıköy gibi kalabalık semtler olmuştur. Bu semtlere tek bir dağıtım yeri konulması işleri oldukça güçleştirmiştir. Her bölgede bir bayinin dağıtım işlerine tahsis edilmesi soruna en büyük çözüm olacaktır.¹³²

Ülkede yaşanan şeker darlığı probleminin üstesinden gelebilmek için diğer ülkelerle ihracat meselesi konusunda bazı görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerden olumlu sonuçlar alınmıştır. Diğer taraftan şeker fiyatlarının artmasıyla halkın şekeri daha idareli kullandığı gözlenmiş, böylece devlet kendi elinde bulundurduğu şeker stoklarından büyük bir tasarruf sağlamıştır. Vaziyet böyle gittiği takdirde ve şeker ithali de gerçekleştiğinde zamlanan fiyatların hükümet tarafından düşürülebileceği sinyali verilmiştir.¹³³ Fakat daha sonra şeker fiyatlarında herhangi bir indirim söz konusu olmamıştır.

¹³⁰ *Tan*, 16 İlk Kânun 1942, s. 2

¹³¹ *Tan*, 17 İlk Kânun 1942, s. 2.

¹³² *Cumhuriyet*, 17 Birincikânun 1942, s. 2.

¹³³ *Tan*, 25 İlk Kânun 1942, s. 1. Ülke içerisinde yeterli miktarda bulunmayan şeker için uluslararası görüşmeler yapılırken bir yandan da pancar üretiminin arttırılarak devamı sağlanmaya çalışılmıştır. Hükümet tarafından alınan kararlar kapsamında Edirne'de pancar ekimi yapan çiftçilere üretim yaptıkları için prim vermeye başlanmıştır. Fabrikaya getirdikleri pancarın her bir tonuna 10 kilo şeker verilmesi hedeflenmiştir. Kazalar hariç sadece Edirne bölgesinde üretilip teslim edilen pancarlara 42,666 kilo şeker dağıtılacaktır. Verdiği pancarlardan 15.000 kilo şeker alan çiftçinin olduğu bile söylenmektedir. Şeker dağıtımına devam edildiği gibi bazı çiftçiler aldıkları bu şekerleri 3 liraya kadar satışa sunmuşlardır. Böylece çiftçiler hem üretimden hem de prim olarak verilen şekerlerin satışından kâr elde etmektedir. *Cumhuriyet*, 24 Birincikânun 1942, s. 2.

1943 yılı başlangıcından itibaren iâşe dağıtımı yapılacak olan memur, emekli, dul ve yetimlere hazırlanan yeni ana karneler vilayetin yayımladığı bir talimatnameye göre şu şekilde kullanılacaktır: İlk olarak karneleri teslim edilen kişilerden dağıtım işlemi sırasında başka herhangi bir belge aranmayacaktır. Karnenin içerisinde 25 bölüm bulunmaktadır. 7 numaralı bölüm üç ayda bir verilecek olan (İkincikânun, Şubat, Mart 1943) şeker için ayrılmıştır. Şekerleri hak sahibine veren görevli memur tarafından ilgili bölüm çarpı (x) şeklinde işaretlenip o günün tarihi de silinmeyecek bir mürekkeple yazılacaktır.¹³⁴ Sabit gelirli ailelerden başka bir de dar gelirli aileler için devletçe sağlanacak olan ucuz gıda maddesinin alımında kullanılacak olan karneler de hazırlanmıştı. Dar gelirli vatandaşlar için oluşturulan karneler 12 fişten oluşup içerisinde bir de karne sahibinin fotoğrafı bulunmaktaydı.¹³⁵

Ana karneleri ile üç aylık şeker hakları dağıtılmaya başlayan emekli ve yetimlerin hak ettikleri şekerleri alırken bazı zorluklarla karşı karşıya kaldıkları öğrenilmiştir. Hak sahiplerine listede isminin olmadığı gerekçesiyle şeker verilmemiştir ya da bu kişilerden ana karne haricinde maaş cüzdan numaraları istenmiştir. Yaşanan bu olaylardan sonra Cumhuriyet gazetesinde olay şöyle değerlendirilmiştir: Bu karnelerin verilmesinde titizlikle çalışılıp hak sahipleri böyle belirlendiyse ekstra taleplerde bulunup halkın mağdur edilmemesi gerekmektedir.¹³⁶

Şeker piyasasında yetkililerce perakende satışlar serbest rekabete bırakılmıştır. Şeker satan kişiler, şeker şirketlerinden toz şekerin kilosunu 486,5 kuruşa, kesme şekerin kilosunu ise 509 kuruşa satın alıp üzerine nakil ücretlerini de ekleyip halka böyle satışa sunmuştur. Her halükarda belediyelerce denetleneceği belirtilen bu satıcıların halk üzerinden yüksek derecede kâr elde etmesine müsaade edilmeyeceği bildirilse de¹³⁷ çoğu şey

¹³⁴ Tan, 27 İlk Kânun 1942, ss. 1-2. Emekli, dul ve yetimler için ise dağıtılacak şekerler şu bayiler aracılığıyla yapılacaktır: Eminönü: Kooperatif merkezi, Kadıköy: Halin altında kooperatif şubesi, Beyoğlu: Balıkpazarı, şekerci Ahmed Fikri, Laleli: Laleli caddesi bakkal Recep Funda, Üsküdar: Çarşıboyu, şekerci Hasan Alptekin, Tahtakale: Hilal şekerleme fabrikası, Mehmed ve Kazım Sezer kardeşler, Fatih: Saraçhanebaşı Fahri Kocaman, Cumhuriyet, 29 İkincikânun 1943, s. 3.

¹³⁵ Cumhuriyet, 20 İkincikânun 1943, s. 3.

¹³⁶ Cumhuriyet, 9 Şubat 1943, s. 2.

¹³⁷ Cumhuriyet, 4 Şubat 1943, s. 2.

gibi bu da piyasa vaziyeti ve ülkenin içinde bulunduğu duruma bakılınca sadece sözde kalmış ve uygulamaya geçirilememiştir. Çoğu işletmeci denetlense bile halkın üzerinden yüklü miktarda para kazanmanın önüne geçilemediği gibi, devletin şeker sağlama hızı oldukça yavaş bir seyir izlemiştir. Dönemin tüccarı da kendi çıkarını düşünmüş, şeker fiyatlarına istedikleri gibi zamlar yapmıştır. Devlet ise burada fiyatlara müdahil olmak yerine halkın nasıl olsa bu pahalılıkta şeker almaya gücünün yetmeyeceğini ve böylelikle daha az şeker kullanacağını hesaplamıştır. Devletin şeker konusunda tasarruf düşüncesi de bu şekilde yansımıştır.

2.4. Kömür Meselesi

Ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimini sağlanmasında enerji önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum yaşanan bütün devirlerde böyledir. Birçok farklı enerji kaynağı kullanılmaktadır ve bu enerji kaynaklarının hammaddesi de doğada yer alan madenlerdir. Bunlar yararlanma şekline ve ihtiyaca göre değişiklik göstermektedir. En temel ihtiyaçların başında ısınma, aydınlatma ve ulaşım gelmektedir ve bu tür ihtiyaçların karşılanmasında ise kömürden faydalanılmaktadır. Kömür madeninin kısa bir tarihine bakacak olursak; Dünya’da Çin, İngiltere ve Amerika halkları kömür denilen madenden haberdardı. Keşif tarihi olarak bilinen yılın çok öncesinde Osmanlı Devleti’nin tebâsı da bu madenin yaşadıkları bölgede bulunduğu bilgisine sahipti. Ancak kömürün yerinden çıkarılarak, geniş bir kitlenin kullanımına sunulması Sanayi İnkılabı ile gerçekleşmiştir. Sanayi İnkılabı ile birlikte makineleşen ve modernleşen dünyaya ayak uydurmaya çalışan Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ilk dönemlerinde buhar devrimini takip ederek, donanmaları buhar gücü ile çalışır hale getirmek ve yeni fabrikalar açmak istemiştir. Devletin bu isteği onu, kömür madeni arama çabası içerisine sokmuştur; çünkü hayata geçirmek istediği planları kömür ithali ile yapmak daha fazla masrafa neden olacaktır. Ayrıca olası bir savaş döneminde kömür talebinin daha rahat karşılanması amacıyla da maden

bölgelerini tespit edip maden işletmeleri kurmak için hazırlıklara başlamıştır.¹³⁸

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin maden işletme işi ya devlet eliyle ya da özel işletmecilerle yapılmış olan anlaşmalar sonrasında bu işletmeler tarafından yapılıyordu. Bu madenlerde ise çevre köylerden kişilerin çalışması uygun görülüyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı madenleri Avrupalı Devletler tarafından yoğun ilgi görmüş ve devlet, bazı şirketler tarafından yoğun bir şekilde maden arama izni/talebi almaya başlamıştır. Avrupalı Devletler, Osmanlı Devleti'nin sağlamış olduğu maden imtiyazlarını gayet tabii bir şekilde kullanmışlardır. 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı topraklarında çıkarılan madenlerden ise en fazla payı kömür madeni almıştır. Bu madenin üretiminin çoğu yine Avrupalı işletmeciler tarafından yapılmaktaydı. Fransa'nın sermayedar olduğu Ereğli, kömür madeninde önemli bir yeri teşkil etmektedir. 1890 yılına kadar devlet yabancıların bu işletmelere hâkim olmaması için elinden geleni yapmış olsa da bunda başarılı olamamış ve Avrupalı devletlerin madenleri işletmesini artık kabullenmiştir.¹³⁹

Genel savaş döneminde ağırlıklı olarak Avrupalı devletlerin denetiminin hissedildiği kömür havzaları, harp için sürekli kömür temin edilen önemli merkezler haline gelmiştir.¹⁴⁰ Kömür madeni özellikle de savaş dönemlerinin önemli bir hammaddesi olmuştur. Yaşamın birçok alanında kullanılması sebebiyle önemi bu denli artan kaynağın halka ulaştırılması da bu savaş dönemlerinde daha zor olmuştur. Şehir bazında düşünüldüğünde; İstanbul'un bu tür mahrukat vs. tüketim maddelerinin temini mühim bir yer teşkil etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda da II. Dünya Savaşı'nda da Türkiye'nin nüfusunun en yoğun olduğu bölge İstanbul'dur. İstanbul'un ihtiyaçlarının düzenli ve sürekli bir şekilde karşılanması her zaman önemini korumuştur.

¹³⁸ Tamer Güven, "Osmanlı Sanayileşmesi/Modernleşmesi ve Kömür", *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Zonguldak (16-18 EKİM 2014), Bildiriler Kitabı* Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 11, ss. 307 ve 309.

¹³⁹ Donald Quataert, "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 914-916.

¹⁴⁰ Mehmet Alpdündar, "Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 16, Yıl 1965, s. 132.

II. Dünya Harbi başladıktan sonra ülkede üretim durma noktasına gelmiş hatta yadsınamayacak derecede bir gerileme söz konusu olmuştur. Yine bu dönemde devlet birçok işletmenin yönetimini kendisi üstlenmiştir. Bunlara bağlı olarak ekonomiye katkısı için vergilerde artışa gidilmiş birçok ürünün fiyatlarında yükselme görülmüş, üretimine ise kısıtlama getirilmiştir.¹⁴¹ Yaşanan ekonomik buhranın ülkeye etkisi birçok alanda olduğu gibi madencilik alanında da olmuş, çeşitli zorluklarla karşılaşmış ve işler sekteye uğramıştır.¹⁴²

Savaşın başladığı yıllarda Türkiye her ne kadar savaşa dahil olmasa da bundan her dünya ülkesi gibi etkilenmiştir. Savaşın bitmesi beklenirken sürekli uzaması bir kriz ortamı yaratmıştır. Arz talep dengesinde meydana gelen bu kriz, ilerleyen dönemlerde şiddetini arttırarak devam etmiştir. Harbin başladığı yıllardan ilerleyen zamanlara kadar yöneticiler birçok sıkıntıya göğüs germek zorunda kalmışlardır. Özellikle Şükrü Saraçoğlu'nun iktidara yeni geldiği 1942 yılında, hükümetin karşılaştığı sorunların başında kömür temini meselesi gelmiştir. Dönemin nüfus olarak en kalabalık şehri olan İstanbul'un kömür problemini inceleyip, gelişen olaylarına bakacak olursak; bu dönemde kömür darlığına çare bulmak ve kömür stoku yapanlarla mücadele etmek için farklı yollara başvurulmuştur. Öncelikle belediye ekiplerince semtlerde sıkı bir şekilde takip edilen vurguncular tek tek tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu teftiş sırasında kılık değiştirerek resmi üniformasını çıkaran görevliler sivil bir şekilde esnaflardan alışveriş yaparak haksız kazanç elde edenleri tespit etmiş, kömürün kilosunu belirlenen fiyatın çok üzerinde bir fiyatla halka satmaya çalışan esnaf da böylelikle kendini ele vermiştir.¹⁴³

Bu dönemde maden kömürünün alım, satım ve dağıtım işlemleri belli bir yönetmeliğe göre yapılmaya başlanmıştır. Bu yönetmelikte kömürün her çeşidinin beyanname ile satılmasına karar verilmiştir. Ankara ve İstanbul gibi şehirlerde bir ailedeki soba başına yılda en fazla iki ton kok kömürü

¹⁴¹ Ahmet Kartalkanat, "Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", *Jeoloji Mühendisliği*, S. 38, 1991, ss. 54-55.

¹⁴² Maden Tetkik ve Arama Mecmuası, "1942'nin İlk Yarısında Türkiye Madenciliği", Ankara: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, 1942, S. 3/28, s. 359.

¹⁴³ *Tan*, 16 Temmuz 1942, s. 2.

verilebilirdi.¹⁴⁴ Halkın kömür ihtiyacının tespiti için istenen beyannameler ise memurlar tarafından her eve uğranılarak öğrenilmekteydi. İhtiyaca göre, bir tona yakın olanların kömürleri birden, bir tondan fazla olanların ise sıraya konularak taksitle verilmesi kararlaştırılmıştı. Halktan ziyade bir de müesseselerin ihtiyaçlarının karşılanması yönünde tedbirler alınmaya çalışılmıştı. Kömürün nakil işlemlerinde sıkıntılar yaşanmasından dolayı bazı kömür işletmecileri kendi oluşturdukları stokları tüketmiş ve ellerinde kömür azalmıştı. İktisat Vekâleti bu azalmanın kış gelmeden tamamlanacağını söyleyerek ortaya çıkabilecek olası bir kargaşa durumunu engellemeye çalışmıştır; fakat stokların azalması 1942 yılı kış ayı içerisinde büyük zorluklarla karşılaşılmasına neden oldu.¹⁴⁵

Bu dönemde yetkililer tarafından kömür kullanımında tasarrufa gidilmesi için bir takım kararlar da alınmaya çalışılmıştır. Bunun için kömürle çalışan araçların saat 22'den sonra işletilmemesi, sokak ve caddelerde bulunan lambaların arasındaki mesafeler daha seyrek bir hale getirilerek lamba sayısının azaltılması, mağaza bilumum işletme ve reklam panolarında harcanan elektrikte tasarrufa gidilmesi düşünülmüştür.¹⁴⁶

Tasarruf fikrinin yanı sıra kömür temini, çeşitli şekillerde halledilmeye çalışılmıştır ama İstanbul içerisinde kömür dağıtım görevini üstlenen Mahrukat Ofisi'nde bulunan odun ve kömür daha önceden para yatırmış olan kişilere dağıtılmak üzere ayrılmıştır. Ofisin elinde ise daha fazla kömür kalmadığından halktan yeni beyannameleri ancak Birincikânun ayında alabileceklerini duyurmuştur.¹⁴⁷ Var olan kömürlerin dağıtılması ve kömür stokunun tükenmesiyle İktisat Vekâletinde hareketlenme olmuş ve kömür fiyatlarında artışa gidilmesi istenmiştir. Buna göre, mangal kömürü fiyatlarının perakende 14, toptan ise 12,5 kuruş olması talep edilmiştir.¹⁴⁸ Arada bulunan sürenin uzun olması ve havaların soğuması yetkilileri harekete geçirmiştir; burada da bulunan çözüm kömür sevkiyatı gerçekleştirmek yerine stokta bulunan kömürlerin tükenmemesi için fiyat artışına gitmek olmuştur. Mahrukat ofisi de amele ve nakil ücretlerinin

¹⁴⁴ MTA, 1942'nin İlk Yarısında Türkiye, s. 361.

¹⁴⁵ *Tan*, 14 Eylül 1942, s. 2.

¹⁴⁶ *Cumhuriyet*, 1 Birinciteşrin 1942, s. 2.

¹⁴⁷ *Cumhuriyet*, 29 Birinciteşrin 1942, s. 2.

¹⁴⁸ *Cumhuriyet*, 4 İkinciteşrin 1942, s. 2.

artmasını bahane göstererek odun-kömür fiyatlarına zam yapma kararı almış,¹⁴⁹ odunun çekisine 1 lira, kömürün kilosuna ise 60 para zam yapmıştır.¹⁵⁰

Sosyal bir devlet olmanın verdiği bilinçle yoksul ailelere hem gıda hem de mahrukat yardımı yapılmaya devam edilmiştir. Devlet tarafından daha önceden hazırlıkları yapılan mangal kömürü ve odun dağıtımı için mahallelerde bulunan emekli, dul, yetim ve fakir aileler tespit edilerek karneleri verilmişti. Dağıtımda bir eve düşen kömür miktarı 200, odun miktarı ise 1000 kilo olarak belirlenmiştir. Tespit edilen ailelerin yanı sıra, dar gelirli aileler de mahrukat ofisinden odun ve kömür talep etmesi halinde gerekli araştırılma yapılarak bu kişilere de dağıtımın yapılacağı söylenmiş fakat kömür ihtiyacını gidermek hiç de kolay olmamıştır.¹⁵¹

Dönemin gazetecilerinden Zekeriya Sertel, gazetede yayımladığı bir yazısında kömür teminindeki mevcut durumun artık İktisat Vekâleti tarafından tek başına düzeltilemeyeceğini bütün bakanlıkların iş birliği yaparak sorunlara çözüm üretmesi gerektiğini dile getirmiştir. Mesela kömür madenin çıkarılmasında önemli bir yer tutan direklerin temini için Ziraat Vekâletinin de konuyla alakadar olması gerektiğini belirterek zorlukların altından güç birliği yapılarak kalkılacağına dikkat çekmiştir.¹⁵² Meclis'te ise kömür sevkiyat işinin yavaşlığındaki temel probleme odaklanılmış ve bu konuda bazı değerlendirmeler söz konusu olmuştur. Örneğin; kömür için fevkalade önemli bir mevki olan Zonguldak'ın Ereğli limanından bahsedilmiş ve limanın Karadeniz'in yaz kış fark etmeksizin fırtınalı olan havasından dolayı olumsuz etkilendiğini ve buradan kömür almaya gelen birçok geminin olumsuz hava koşullarından dolayı battığı konuşulmuştur. Meclis'te gündeme gelen bu limanın batık gemi atıklarından temizlenerek çoğu gemiye zaman konusunda bir tasarruf sağlanması amaçlanmıştır. Böylelikle kömürün sevkiyat işlerinin hızlanacağı düşünülmüştür.¹⁵³ Kışın sert geçmesine bağlı olarak yolların kapalı olması

¹⁴⁹ *Cumhuriyet*, 5 İkinciteşrin 1942, s. 2.

¹⁵⁰ *Cumhuriyet*, 6 İkinciteşrin 1942, s. 2.

¹⁵¹ *Tan*, 7 Son Teşrin 1942, s. 2.

¹⁵² M. Zekeriya Sertel "Saraçoğlu Başvekil", *Ayın Tarihi Dergisi*, , S. 104, (1-31 Temmuz 1942), s. 51.

¹⁵³ "12 Ağustos 1942 meclis görüşmesi", *Ayın Tarihi Dergisi*, , S.105, ss.7-8.

ve direk vb. malzemelerin temininde yaşanan sıkıntılar nedeniyle Zonguldak Ereğli kömür havzasında geçici bir buhran dönemi de yaşanmıştır.¹⁵⁴ Sertel de bu yaşanan buhran dönemini bilen birisi olarak konuya dikkat çekmiş ve bu konuda işbirliğine gidilmesini tavsiye etmiştir.

11 Birinciteşrîn (Kasım) ayında Şükrü Saraçoğlu ise Meclis'te kömür meselesini değerlendirmiştir. Ona göre, 1941 yılına kıyasla devletin eksik kaldığı noktalar şu şekildedir: 1941 yılına 250 bin ton kömür stoku ile girilirken 1942 yılında ise kömür stoku 50 bin tondan azdır. Bu yüzden ülkenin her yerinde kömür sıkıntısı baş göstermiştir. Kömürün elde fazla bulunmamasının yanı sıra fabrikaların aktif bir şekilde gece-gündüz çalışması, demiryolunun nakil işlemlerinde daha fazla kullanılması ve kömür üretimi için gerekli alet edevatın eskimiş olması da kömüre duyulan ihtiyacı oldukça arttırmıştır. 1941 yılına nazaran devletin olumlu gelişmeleri ise şöyledir: 1941 yılında kömür madenlerinde aksama olmuş ve iki ay gibi bir süre madenler işletilememiştir. 1942 senesi için aynı şeylerin yaşanmaması adına devletin daha tedbirli olduğunu dile getirmiştir. Nakliyatı daha da kolaylaştırmak için Kânunisani ayına kadar önemli maden ocaklarını bir dekovil hattıyla demiryolu ve limanlara bağlanması düşünülmüştür. Ereğli limanının temizlenmesi, kış aylarında kömür temini için yola çıkan vapurların olumsuz hava koşullarından dolayı sığınacağı bir liman olması sağlanmıştır. Böylelikle zaman kaybı yaşanmasının önüne geçilecektir. Alınan bütün bu önlemlere rağmen de hala bu kömür sıkıntısı çözülmezse ki, çözülmeyeceğinin aşikâr olduğunu belirten Başbakan, bir başka çözüm yolu olarak kömür israfının önüne geçilmeye çalışılacağına dikkat çekmiştir. Ona göre, Zonguldak'ta bulunan kömür madenleri son dönemlerde sürekli zarar eden bir işletme olduğu için, bu zararlar üst üste gelince 1942 yılında içinden çıkılamayacak bir hâl almıştır. Bu nedenle işletmenin zararını bir şekilde karşılamak icap etmiştir. Böylelikle kömür fiyatlarının arttırılması düşünülmüştür. Daha evvel özel kurumlara 9 kûsur liraya verilen kömürle, devlet kurumlarına 14 liraya verilen kömürün fiyatının ise 21 lirada eşitlenmesine karar verilmiştir. Maden ocağı yıpranma payı elde ederek zarardan kurtulacaktır. Kok kömürü için ise 1942

¹⁵⁴ MTA, 1942'nin İlk Yarısında Türkiye, s. 360.

yılında bir zam söz konusu olmayacağını, ülkenin dört bir tarafında bulunan kişilerin kömür ihtiyacını gidermek için devletin üstüne düşen görevi yapacağını vurgulamıştır.¹⁵⁵ Saraçoğlu ülkenin genel durumunu bu şekilde değerlendirmiştir. Zaten kendisi de kömür havzalarının da yaşanan sıkıntıları ve kömürün istenilen oranda asla temin edilemeyeceğini de açıkça ifade etmiştir. Zonguldak kömür havzasının son dönemlerde sürekli zarar etmesi 1942 yılına gelindiğinde aşılması zor bir durum halini almıştır.

Şehrin kömür ihtiyacının karşılanması şu şekilde devam etmiştir: Daha önce memur emekli dul ve yetimlere yapılacak olan yakacak yardımı kararından sonra Mahrukat Ofisince bir de sabit gelirli ailelere odun-kömür yardımı yapılması kararı alınmıştır. İnsanlar bu odun-kömürü mahalledeki birliklere gönderilen ve onlar tarafından kendilerine verilecek olan kuponlar aracılığıyla yapacaklardı. 4 bölümden oluşan bu kuponların her bölümü 250 kilo odun ve 50 kilo kömürden oluşmaktadır. İhtiyacına göre insanlar yakacak maddelerini bu kuponlarla temin edecekti. Halk için 50 bin çeki odun, 5 bin ton kömür ayrılmıştır, fakat daha sonra ihtiyaca göre bu stokun artırılması düşünülmüştür. Memurlara ise 50 bin çeki odun, 40 bin ton kömür tahsis edilmiştir. Ofisler, kışın yakacak madde eksikliğinden doğacak sıkıntıların engellenmesi için de tedbirler almaya çalışmış ve Bulgaristan'dan kömür ithalatı yapılmıştır.¹⁵⁶ Ayrıca idareli kömür kullanma kararı alan hükümet, akşam saat 10'dan sonra ulaşım araçlarının hiçbirinin çalıştırılmaması, tiyatro, sinema ve çeşitli eğlence merkezlerinin de belirlenen saatten sonra faaliyet göstermemesi konusunda bir taslak hazırlamıştır, fakat bunun ne kadar yarar sağlayacağı bilinmemiştir. Bu proje uygulanırsa, elektrikten toplamda ne miktarda tasarruf edileceği hesaplanarak istenilen neticeye ulaşılabileceği anlaşıldığında bu fikrin de uygulamaya konulmasına karar verilmiştir.¹⁵⁷

1942 yılında kömür üretim yerlerinden alınan bilgiye göre günlük çıkarılan kömür miktarı 8000-8500 tondur. Havzada üretimin yanı sıra 50 bin tona yakın kömür stoku da bulunmaktaydı.¹⁵⁸ Ayrıca hükümet, kömür

¹⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima: 4 Cilt: 28, ss. 14-22.

¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 12 İkinciteşrin 1942, s. 2.

¹⁵⁷ *Cumhuriyet*, 19 İkinciteşrin 1942, s. 2.

¹⁵⁸ *Cumhuriyet*, 27 İkinciteşrin 1942, s. 3.

ve elektrikten tasarruf etmek için resmi dairelerin mesai saatlerinde kısıtlamaya gitmeyi düşünmüştür. Buna göre, ya sabah 8’de iş başı yapan memurlar ara vermeden öğlen 14’e kadar çalışacak ya da sabah 10’da başlayıp öğlen ufak bir ara verdikten sonra akşam 16’da mesainin bitirilmesi şeklinde olacaktır. Hükümetin bu tasarrufu okullara da uygulama fikrinin olduğu yönünde haberler çıkmıştır.¹⁵⁹ Tasarruf için saat kısıtlamasına gidilmesi fikri üzerine İktisat Vekâletinde bir komisyon oluşturulmuştur. Kömür gideri fazla olan bölgelerin mesai saatlerini hazırlamakla görevlendirilen komisyon, ülkedeki bütün kurumların görüşlerini almıştır.¹⁶⁰ Kömür tasarrufu için şehirde gece yaşantısının da belli bir saatten sonra devam etmemesi düşünülmüştür. Daha sonra aynı tasarruf kaygısıyla okullarda eğitimin sadece sabah saatleri sırasında yapılıp öğleden sonrasının ise, tatil edilmesi yönünde ortaya çıkan tasarruf haberinin de kaynağının asılsız olduğu öğrenilmiştir.¹⁶¹

Şehrin kömür dağıtım işleri ile ilgilenen Mahrukat Ofisi’nin işleyişi ve kimlere nasıl odun-kömür yardımı yapıldığı Sait Kesler tarafından incelenmiştir: Makulyan Hanında bulunan Mahrukat Ofisi, Mısır Çarşısının Sultanhamamı tarafındaki kapısının bitişiğinde bulunmaktadır. Bu ofis işlerini üç bölüme ayırmıştır. 1- Kazancı az ve sabit gelirli ailelerin mahrukat ihtiyacı. 2- Hastane, okul, devlet ve belediye kurumlarının ihtiyacı. 3- Belediye ve devlet memurlarının yakacak ihtiyacı. Bu son maddenin dağıtım işi aynı handa bulunan memurlar kooperatifi tarafından yapılacaktır. Mahalle birliklerine ise sabit gelirli aileler için “dört çeki odun, iki yüz kilo kömür” içeren fişlerle beyannameleri vermiştir. Beyannameleri geri gönderen mahalle birliklerinde dağıtım başlatılacaktır. Verilen fişlerde kömür, on buçuk-on iki kuruş arası, odun ise 750-950 kuruş arasında satışa sunulacaktır. Memurlar kooperatifi üzerine verilen devlet ve belediye memurlarına dağıtılacak olan mahrukat işini, İstanbul’a iki tane dağıtım merkezi açtığı için aksatmıştır. Bunlardan biri Kadıköy, diğeri ise Kumkapı’dadır. Mahrukat ofisinin ise 25 bayisi bulunmaktadır. Sadece iki yerde bayi açmasının sebebi ise Mahrukat Ofisinin, aldığı bu kömürden kilo

¹⁵⁹ *Cumhuriyet*, 27 İlkteşrin 1942, s. 2.

¹⁶⁰ *Tan*, 6 Son kânun 1942, s. 2.

¹⁶¹ *Cumhuriyet*, 8 İlkânun 1942, s. 3.

başına 60 para indirim yapmış olmasıdır. Bayi sayısını az tutmakla kârı kendine döndürmeye çalışsa da, buraya verilen kira ve eleman yevmiye ücretleri zaten elde etmeye çalıştığı bu kârı çoktan geçmektedir. Şehirde 13 odun, 25 kömür bayisi vardır ve bu sayının daha da artacağı söylenmiştir. Mahrukat Ofisi, kooperatife birçok bayii ile anlaşmasını kârın 30 parasını bu bayilere bırakmasını kalan 30 parayı da kendi alması yönünde kooperatife tavsiyede bulunmuştur. Hem böylelikle dağıtımda insanlar için büyük kolaylık sağlanacaktır. Halktan Kesler'e yoğun yazılar geldiği için böyle bir incelemeye gerek duymuştur. Mahrukat ofisi 5 bin mangal kömürü, 80 bin ton odunu şehre ulaştırmıştır ve aynı zaman da Bulgaristan'dan da 25 motör kömür alımı yapılmıştır. Kömür dağıtım idaresi Mahrukat Ofisince bir düzene konularak halledilmeye çalışılmıştır. Ofis çalışmalarını devam ettirirken halktan bazı kimseler kendi haklarını daha yüksek fiyatla şehir işletmecilerinden aşçı, hamamcı ve kahvecilere satmış olduğu bilgisi alınmıştır. Yardımı suiistimal edenlerin sayısı çok olmasa da ofis bu kişilere fırsat vermemeye çalışmıştır. Halka düşen görevin bu tür yardımları kötüye kullanmamak olduğu vurgusu da yapılmıştır.¹⁶²

Kömür işletmelerindeki yoğunluklar sebebiyle maden işçileri sıkı bir çalışma içerisindeydi. Bu çalışmalar sonucu elim bir kaza gerçekleşmiş ve Zonguldak Çamlı'da bulunan maden ocağında çökme meydana gelmiştir.¹⁶³ İktisat Vekili Sırrı Day tarafından C.H.P. Meclis grup konuşmasında Zonguldak Çamlı'daki kazada hayatını kaybeden işçilerin ailelerine hükümetçe tazminat verileceğinin kararlaştırıldığını ve böyle bir facianın tekrar yaşanmaması adına gerekli önlemlerin alınacağını bildirmişti.¹⁶⁴ Ülkenin sanayileşmesinin ardından buna paralel olarak artan işçi sınıfı oluşmuştur. Tabii bir şekilde bu sınıfın mesleki kaza ve hastalıklarının sigortası, çeşitli yardımlar ve tazminat konusu da ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵ Özellikle madenlerin işletilmesinden sonra burada bulunan işçilerin

¹⁶² Sait Kesler, "Mahrukat Ofisi Kimlere Nasıl ve Ne Suretle Tevziat Yapıyor?", *Tan*, 8 Son Kânun 1942, s. 3.

¹⁶³ *Tan*, 8 Son Kânun 1942, s. 1. Bu kazada toplamda 63 kişi hayatını kaybetmiş 27 kişi de yaralanmıştır. Bkz. *Tan*, 9 İlkânun 1942, s. 2.

¹⁶⁴ *Tan*, 9 Son Kânun 1942, s. 1, 2.

¹⁶⁵ MTA, "1941 Yılı'nın İlk 9 Ayında Madenciligimiz", Ankara:Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, 1942, S. 1/26, ss. 6-7.

güvenlikleri konusunda birçok nizamname hazırlanmıştı. Osmanlı döneminde hazırlanan Dilâver Paşa Nizamnamesi uzun bir süre, 1921 yılına kadar geçerliliğini sürdüren bir düzenleme olmuştur. Bu nizamnamede dikkat çekilecek unsur; mükellefiyet usulünce işçi çalıştırılması maddesinin yer almasıdır. Dönemin şartlarına göre yine de ileri bir seviyede hazırlanan nizamnamenin belki de bu maddesi Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki dönemlerde de mükellef işçi çalıştırılma kararı alınmasına sebebiyet vermiştir.¹⁶⁶ 28 Şubat 1940 tarihinde II. Dünya Savaşı gibi zorlu bir süreç içerisinde de yine mükellef işçi çalıştırma meselesi gündeme gelmiş ve İş Mükellefiyet Kanunu çıkarılmıştır. Ülkedeki işçiler ikinci kez bu durumla karşılaşmış¹⁶⁷ ve bu insanlara maden ve sanayi kuruluşlarında ücretli çalıştırılma zorunluluğu getiren İş Mükellefiyeti şöyle izah edilmiştir:

Hükümet, sanayi ve maadin müesseselerinin istihallerini ve iş yerindeki mesaiyi, bu kanunun derpiş ettiği ihtiyacı karşılayabilecek hadde çıkarmak için lüzumlu olan işçi kadrosunu ve ihtisas elemanlarını temin eder. Bu maksatla, vatandaşlara ücretli iş mükellefiyet, tahmil edilebilir.”¹⁶⁸

İşçi iş mükellefiyeti, üretimi arttırmak için bir nevi teşvik primleri, mesai saatlerinin uzatılarak hafta sonu tatilinin iptal edilmesi ve silah altına alınan madencilerin askerlik görevinin çalışma şartına dönüştürülmesi bu dönemin belirgin maden yönetim sistemi olmuştur.¹⁶⁹ Maden işçileri mükellefiyetle beraber 8 yıl sürecek olan bir kıyım dönemine girmişlerdir. İş Mükellefiyet Müdürlüğü oluşturularak zaten çevre köylerden getirilen işçilerin iş göremez halde olduklarına bakılmaksızın jandarma zoruyla

¹⁶⁶ M. Bülent Varlık, “Osmanlı Devleti’nde Madenlerde Çalışma Koşulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4 İletişim Yayınları 1985, s. 919.

¹⁶⁷ Sina Çiladır, *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi 1848/1940*, Ankara: Yeraltı Maden-İş Yayınları, Nisan 1977, s.174.

¹⁶⁸ Donald Quataert-Eric Jan Zürcher, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, çev. Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları 2. Baskı, 2007, s.201.

¹⁶⁹ MTA, “Türkiye Madencilikinin 1942 Bilançosu”, Ankara:Maden Tetkik Arama Enstitüsü Yayınları, 1943, S. 1/29, s. 22.

ocaklarda çalıştırılmaya başlanmıştır. Verilen görevden kaçanların bulunup tekrar iş başına getirilmesi için de Tahkimat Komutanlığı kurulmuştur.¹⁷⁰

Bu mükellefiyet devrinde maden ocağında çalışan bir işçi o günkü durumu şöyle anlatmıştır:

...Ocağa girişimden bir hafta kadar sonra kaçtım. Çok bunalmıştım. Köye gidip saklandım. Aradan bir iki gün geçmeden atlı jandarmalar geldi. Beni bulamayınca karımı sürükleyip karakola götürdüler. Karımı ben teslim oluncaya kadar bırakmadılar bazen mükellefiyetten kaçanların bebelerini de rehin alırlardı. Dayak vardı. Kaçanları yakaladılar mı ilkten falakaya yatırırlardı.¹⁷¹

Yine dönemin başka maden işçisi bu durumları şu şekilde izah ediyor:

Tam 8 yıl Havza'da despot bir çalışma rejimi uygulandı. Mükellefiyetten kaçma bahane edilerek, köylerde nice ırza geçme olayları; karakollarda taban patlayasıya dayak atmalar; iş kaçaklarını yıldırım için kurulan 'Tahkimat Komutanlığı' emrinde maden işçilerinden niceleri; hırsızlar, katiller, vatan hainleri gibi diyar diyar sürgün edildiler!.. 'Tüm bunlar en sıkı bir sansür çerçevesinde yapıldı. İstanbul, Ankara basınına bu çeşit haberlerin yansımaması için şeytana özgü tedbirler de alındı!.' 'Kısacası; ancak Kömür Havzası bu trajediye sahne oldu. Dram ise sadece düzenleyicilerinin huzurunda oynandı. Durum o denli kötüye itildi ki, İş Mükellefiyeti Müdürlüğü ile, Teşkilât Hastanesinden o dönem rüşvet zengini olanların adları listeler oluşturdu!.' 'Ayak veya kollarını, parmaklarını keskin yüzlü taş veya balta ile yontup, bazı parçalarını keserek hastahaneye yatan ve böylece mükellefiyetten kurtulmak isteyenlerden, bu yaraları işlete işlete kangren ederek, sonradan el, ayak yoksunu kalanlar çok görüldü!¹⁷²

¹⁷⁰Çıladır, *Zonguldak*, ss. 174-175.

¹⁷¹Çıladır, *Zonguldak*, ss. 174-175.

¹⁷²Çıladır, *Zonguldak*, ss. 175-176.

Ereğli kömür madeni işçilerinin yaşadıkları bu şekildedir. Buraya İsmet İnönü tarafından İhsan Soyak adında birisi tayin edilmiş ve bu kişiye madenlerin işletilmesi uğruna çok geniş yetkiler verilmiştir. Bu zorba yönetici ve kadrosu işletmede başarı sağlayamamıştır. İkinci Dünya savaşı döneminde pervasızca alınıp uygulanan kararlar işçi sınıfının omuzlarına yüklenen bu aşırı yükün vahametini gözler önüne sermiştir.¹⁷³ Mükellefiyet Kanunundan beklenen asıl amaç üretimi arttırmaktı; fakat 1942 yılına gelindiğinde hava şartlarının verdiği olumsuzluk ve uygulanan baskı yönetimi kömür üretimini diğer yıllara nazaran daha da azaltmıştır. Yaşanan durgunluk döneminde toplam üretim 2.509.614 ton olmuş, 1941 yılının¹⁷⁴ üretim verilerine göre düşüş göstermiştir. Bu çıkarılan miktarın da ancak 1.618.383 tonu memleket içerisine gönderilebilmiştir.¹⁷⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere ne kadar cebir ve şiddetle düzen kurulmaya çalışılırsa çalışsın hiçbir zaman tahayyül edilen amaca ulaşamayacaktır. Yukarıda verilen bilgilerde bunun en belirgin kanıtıdır.

Kömür madeninin işletilip sanayide kullanılmaya başlandığı gerek ilk dönemler olsun, gerekse ilerleyen dönemler olsun işçiler hep zor koşullar altında çalıştırılmışlardır. Bu işçilerin çalışma şartlarında köklü bir değişim ya da iyileştirme yapılmadığı için hep “ağır işçi” statüsünde yer almışlardır.¹⁷⁶

1942 yılı kömür piyasasına tekrar bakacak olursak; şehir içerisinde vurguncuların ardı arkası bir türlü kesilmemiştir. Üsküdar’da Bedrosa ve Nevizar adında iki şahıs, kok kömürünün tonunu 110 liraya satarken zabıta ekipleri tarafından yakalanmış ve iki kişi de Milli Korunma Mahkemesine gönderilmiştir.¹⁷⁷

Halka sürekli kömürden tasarruf edin kalorifer ve sobalarınızı daha az yakın diye ikazda bulunulmaktaydı. Aslında hükümetçe bir propaganda olan bu uyarılar belli bir plan ve program dahilindeydi. Hükümetin belli bir

¹⁷³ Çıladır, *Zonguldak*, s. 176.

¹⁷⁴ 1941 yılı üretimi toplamda 3.019.626 tondur. MTA, “Madenciliğimizin 20 Yıllık Bilançosu ve 1943 yılının İlk 6 Ayındaki Durumu”, Ankara:Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, 1943, S. 2/30, s. 171.

¹⁷⁵ MTA, “Türkiye Madenciliğinin”, s. 3.

¹⁷⁶ Varlık, Osmanlı, ss. 921-922.

¹⁷⁷ *Cumhuriyet*, 12 İllkânun 1942, s. 2.

amacı vardı ve bu amaç şöyleydi: Halkın fazla parasını harp tahvilatına yatırmasını teşvik edip halkın bir nevi hükümete ödünç para vermesini sağlamaktı. Piyasada paranın serbest bir şekilde devlet hazinesine gelmesi için gerekli alt yapı oluşturulduğunda hükümet tarafından buradan savaş için bütçe ayrılacaktı. Bu da hükümet için güç demektir. Harp tahvili alan halkta bir nevi savaşa katılmış olacaktı. Su, elektrik ve hava gazında tasarrufa gitmek kömür tüketimini de azaltacaktı ki, bu savaş döneminde zaten üretim de azalmıştı. Bu tasarruflar doğal olarak devletin kömür bulma konusundaki sıkıntısını ve yükünü azaltacaktır. Birbirine bağlı bir zincir gibi düşündüğümüzde; üretimde azalma iktisadi bozulmuş tetikler ve bu durumda nakil işlemlerini daha fazla sıkıntıya sokar. Tüm bunlar da devleti tüketimde tasarrufa yönlendirmiştir. Ülkede yaşanan tasarruf haftasında halktan tüketim maddeleri vs. üzerinden tasarruf yapması talep edilmiştir, fakat hayat ve mevcut ekonomik şartlar insanları mecburi bir tasarrufa zaten itmiştir. Mühim olan harp dönemlerinde devletin planlı ve programlı bir siyasetinin olmasıdır.¹⁷⁸ Saraçoğlu hükümetinin planlı ve sağlam bir yapısının olduğu söylenemezdi. Bu dönemde yerinde kararlar alınsa bile uygulama aşamasında birçok sorunla karşılaşmış yada yanlış politikalar uygulanarak içinden çıkılamayacak sorunlar bütünü oluşturulmuştur.

2.5. Basın ile İlişkiler

İletişim ve haberleşmenin en önemli kurumlarından biri olan basın, duygu ve düşünceleri özgürce ifade etmede ve bunların birçok insana ulaştırılmasında kolaylık sağlamıştır. Bir fikrin yayılması ile değişen düşünceler, yanlış bilinen olayların esaslarının öğrenilmesini sağlar; fakat basın bir fikrin yayılmasından ziyade kitlelerin kontrolü ve yönetimini sağlama için kullanılmıştır. Basının en önemli araçlarından biri gazetedir. Gazete ise günlük haberlerin insanlara ulaştırılmasını sağlayan kamuoyunu bilgilendirip aydınlatan bir yayın organıdır.¹⁷⁹

¹⁷⁸ M. Zekeriya Sertel, "Bir Tasarruf Siyasetine İhtiyacımız Var", *Tan*, 15 İlk Kânun 1942, s. 1 ve 4.

¹⁷⁹ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1982, s. 20.

Basın ülkemize ilk olarak Osmanlı Devlet'i döneminde giriş yapmıştır. Türkçe matbaanın Osmanlı Devleti topraklarında faaliyete geçmesinden sonra aşamalı yol kat edilmiştir. Devletin başkenti İstanbul'da, düzenli olarak ilk Türkçe gazete çıkarımı 1831 yılında gerçekleşmiştir; fakat bu topraklarda daha önce de farklı dillerde gazetelerin çıktığı görülmüştür.¹⁸⁰

Yayımlanmaya başlayan gazetelerin sayısı gün geçtikçe artmıştır; fakat Osmanlı idarecileri bu yayımların basılması için bazı koşullar koymuştur. Bu topraklarda çıkarılmak istenilen gazeteler için önce izin alınması gerekmektedir. Bunun yanı sıra yayımlanacak yazılar ön kontrolden geçtikten sonra dağıtılmasına izin verilmiştir. 1873 yılına kadar kontrol edilebilir ölçüde gazete çıkarılırken Kırım Savaşı sonrasında gazetelerin sayısında artış gözlenmiş, fakat Türkçe çıkarılan gazeteler yabancı dilde çıkan gazetelere nazaran daha sıkı kontrol altında tutulmuş çoğu zamanda sansürlenmiştir.¹⁸¹

İlerleyen yıllarda gazetenin önemi artarak kitleleri etrafında toplayıp belli bir amaç doğrultusunda yönlendirmeye kadar gitmiştir. Mesela bir yönetici basın kurumunu kontrolü altına alarak toplumda kendisi adına olumlu propaganda yapabilir böylelikle kendisini destekleyici bir kitle oluşturması çok kolay olabilir.

Milli Mücadele yıllarından önce Mustafa Kemal de basının önemini ve gücünü idrak etmiş bir kişidir ve basının mevcut gücünü kullanmasını bilmiştir. Ulusal direnci sağlayıp örgütlemeğe başladığı zaman da ilk yapmış olduğu şey haber akımları sağlayacak araçlara el koymak olmuştur. Anadolu'da birliği sağladıktan sonra da kendi denetimi altında bir gazete kurdurmuş ve basın aracılığıyla fikirlerini halka duyurmuş, toplumu etkileyerek ilerleyen dönemlerde bu toplum üzerinde hakimiyet sağlaması kolaylaşmıştır.¹⁸²

¹⁸⁰ Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990, s. 41.

¹⁸¹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Artı Yayın Dağıtım, 2006, s. 59.

¹⁸² Koloğlu, *Osmanlı'dan*, s. 114.

1938-1950 arasında ise basına doğrudan sansür uygulanması konusunda herhangi bir kanun çıkarılmamıştır; fakat idareciler eliyle “örtülü sansür” diyebileceğimiz bir yöntem uygulanmıştır.¹⁸³

Savaş yılları arasında basına uygulanan yasakların başlıca konuları şunlardı; bir gazete dini konuları propaganda malzemesi haline dönüştürdüğünde buna hemen müdahale edilirdi. İkinci konu da bu dönem II. Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği bir dönemdi ve gazete köşe yazarları ülkenin güvenliğini tehlikeye atacak şekilde yazılar yazması durumunda da hemen müdahale edilirdi.¹⁸⁴ Çünkü bu dönemde komşu ülkeler aleyhine yazılan yazılar mevcuttu. Bir yazarın savaş döneminde desteklemiş olduğu veya sempati duyduğu bir devlete övgüler yağdırması ya da bunun tam aksine bir devletten nefretle söz etmesi durumunda fark etmeden uluslararası bir krize neden olabilirdi. Hal böyle olunca ülkenin dış politik kararları basın ifade özgürlüğünün önünde tutulmuştu.

İkinci Dünya Savaşı devam ederken tüm ülkelerde gerginlik seviyesi artmaktaydı. 1940 yılında İstanbul için sıkıyönetim kararı uygulanmaya başlanmıştır. Hükümet bu dönemde sınırsız yetkiler kullanarak İstanbul basınını kontrol altına almaya çalışmıştır. Bakanlar Kurulu istediği zaman talep ettiği gazeteyi kapatacaktı. Bu dönemde sadece gazete sahibine telefonla ulaşılarak kapatma kararı bildirilmiştir.¹⁸⁵

1942 yılına gelindiğinde gazete kapatma olayları bu yıllarda da devam etmiştir. Şükrü Saraçoğlu hükümeti döneminde 12 Aralık'ta Vatan Gazetesinin iki ay kapatılmasına karar verildi. Kapatılmasının nedeni ise “memleketin umumi siyasetine dokunacak mahiyette neşriyatta bulunmak” şeklinde bir açıklama yapıldı.¹⁸⁶

Vatan Gazetesi bu dönemde hükümetin dış politikada uyguladığı kararları etkileyebilecek bir haber yapmıştır. Haberin içeriğinde ise Charlie Chaplin'in Alman lideri Hitler'i eleştirmiş olduğu bir konuşmasına yer

¹⁸³ Pektaş, *Milli*, s.39.

¹⁸⁴ Mustafa Yılmaz ve Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007, s. 19.

¹⁸⁵ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, ss. 169-170.

¹⁸⁶ *T.C. Resmi Gazete*, 12 Kanunu Evvel 1942, s. 4128.

vermiştir. Aynı zamanda Hitler'e ait bir karikatür yayımlamıştır. İşte bu sebeplerden ötürü idareciler Vatan Gazetesini kapatma kararı vermiştir.¹⁸⁷

2.6.Eğitim ve Kültür Politikaları

Şükrü Saraçoğlu döneminde eğitim faaliyetlerine de büyük önem verilmişti. Başbakan öncelikle iktidara geldiğinde hükümet programını açıklarken eğitim konusunda şu sözleri söylemiştir:

Son yılların gayretiyle dünyadaki arkadaşlarının safına çıkmış olan üniversitelerimiz, yüksek mekteplerimiz ve bunları dolduran gençlerimiz her gün ağırlaşan bilgileri ve artan adetleri ile ideale doğru hamleler yapmaya hazırlanıyor. Onun için bu gençlerdeki heyecanları, beraber yaşamak ve onlarla daha çok çalışmak kararındayız. Bugün için henüz pek çok olmakla beraber Köy Enstitüleri köylerimizi ve köylülerimizi daha şimdiden yükseltmeye başlamıştır. Bu iki üç arasındaki yüz binlerce Türk genci bir tek yoldan aynı hedefe yürümek için hazırlanıyor.¹⁸⁸

Hükümet programında bu dönemde üniversitelerin dünya standartlarına yükseldiğinden bahseden Saraçoğlu, iktidara geldikten sonra üniversitelerin gelişimi için bazı atılımlar yapmıştır. Bu dönemde Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel; Ankara'da katılmış olduğu Yüksek Mühendis Okulunun diploma töreninde öğrencilerin başarılarını tebrik ettikten sonra burada bulunan okulun daha da genişletilerek yeni bir okul inşa edileceğini ve bunun tahmini süresinin 10 yıl olacağını ifade etmiştir. Yıllık ortalama 300 mezun vereceği hedeflenen okul için ayrıca bu plan için 81 milyon bütçe ayrıldığını da belirtmiştir.¹⁸⁹

Savaş döneminde ciddi anlamda ekonomik sıkıntılar baş göstermiştir. Okul açılması ya da geliştirilmesi yönünde kararlar alınmış ama o günün

¹⁸⁷ O. Murat Güvenir, 2. Dünya Savaşında Türk Basımı, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti, 1991, s. 132.

¹⁸⁸ "Hükümetler ve Programları" I. Cilt (1920-1960), haz. Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, Ankara: T.B.M.M. Basımevi, 1988, ss. 105-106.

¹⁸⁹ *Tan*, 24 Temmuz 1942, s. 2

şartları bazen bu kararların ertelenmesine ya da geç uygulanmasına neden olmuştur. 1942 yılında eğitim öğretimin başlayacağı sırada Milli Eğitim Bakanlığı ülkenin lise ve ortaokul ihtiyacına dair incelemeler yapmıştır; fakat bu yıllarda yeni okul açmak pek mümkün olmadığından bazı okullardaki şubelerin arttırılmasını uygun bulmuşlardır.¹⁹⁰

Bunların yanı sıra gıda ve eşya konusunda yapılan stokçuluk bu dönemde öğrencileri de olumsuz etkilemiştir. Defter üreticileri kağıt alamadıklarını söyleyerek defter satışı yapmamıştır. Öğrenciler için yeteri kadar defterin bulunmaması mağduriyete sebep olmuştur. Bazı istifçiler bu durumu da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan hiç geri durmamışlardır. Sokak ortasında fahiş fiyattan defter satışı gerçekleştirildiği tespit edilince perakendecilerin bu durumundan faydalandığı ortaya çıkmıştır.¹⁹¹

Bu dönemde okul sayısını arttıramayan Milli Eğitim Bakanlığının karşı karşıya kaldığı en mühim sorunlardan biri de artan öğrenci sayıları olmuştur. İlkokullarda 1941-1942 yılları arasında öğrenci sayısı 948,369'a yükselmiştir. Talebe sayılarının artmasına karşın İlk öğretmen okullarında da mezun sayısı 846'yı bulmuştur. Bunların yanı sıra köyde ikamet eden çocukların öğretmen ihtiyacının karşılanması amacıyla 18 Köy Enstitüsü de geniş çaplı çalışmaktaydı. Ülke genelinde 45 adet lise, 153 adet ise ortaokul bulunmaktaydı. Yükseköğretilere de bu dönemde yoğun bir talep olduğu görülmüştür. Örneğin; 1940-1941 yılları arasında yükseköğrenim öğrencileri sayısı 10391 iken daha sonra bu sayı on üç bine kadar ulaşmış Saraçoğlu hükümeti döneminde ise daha da artarak on dört binleri bulacağı söylenmiştir.¹⁹²

Okuldaki öğrenci sayısı artınca sınıf mevcudiyetinde de artışlar meydana gelmiştir. Yeni okulların bu dönem için açılmaması sınıflarda öğrenim gören öğrenci sayısını 60-70'e yükseltmiştir. Bu durum hem sağlık hem de pedagojik açıdan sorunlara yol açacağından sınıf şubelerini arttırma

¹⁹⁰ Tan, 13 Ağustos 1942, s. 2.

¹⁹¹ Tan, 1 Son Teşrin 1942, s. 2.

¹⁹² Tan, 2 Son Teşrin 1942, s. 2.

yoluna gidilmiştir. Bu çözümün fayda etmediği yerlerde okulların “çifte eğitim” sistemine dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹³

Hasan Âli Yücel’in girişimleriyle bu dönemde Eskiçağ ve Rönesans düşünürlerinin eserlerinin yan sıra Batı klasikleri de yayımlanmaya başlamıştır. Doğu klasiklerinden Mesnevi de bu dönemde Hasan Âli Yücel aracılığıyla yayımlanmaya başlamış, Türk gençlerinin bu eserlerle tanışması doğu ve batı arasındaki değerleri tanıyıp bunlar hakkında kendi hükümlerini vermesi amaçlanmıştır.¹⁹⁴

1932 yılında ilk defa toplanan Dil Kurultayı iki yıl arayla gerçekleşmiş, 1939 yılında da toplanması gereken Kurultay 1938 yılında Atatürk’ün vefatı üzerine iptal edilmiştir. Bu yılda aynı zamanda Dünya Savaşı da patlak verince ancak 1942 yılında dördüncü toplantısı yapılabilmektedir. Bu toplantıda Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, dil inkılabı üzerine yapılan çalışmaları takdir etmiştir. İnkılabın alışma dönemini atlattıklarını bildiren Yücel, kalem tutan kişilere artık inkılabın olgunlaşma devrine girdiğini bu süreçte kendilerine büyük iş düştüğünü belirtmiştir. Türk dil çalışmaları ile kitaplar yayımlamaya devam edileceğini söylemiştir.¹⁹⁵ Gerçekleşen Kurultayda “lengüistik, etimoloji, filoloji, gramer; sentaks(sözdizimi)” gibi ilim dallarının sorunları üzerinde durulmuştur. Yapılacak olan sözlük çalışmalarından bahsedilmiştir. Kurultayın asıl amacı şöyle özetlenebilir: “Türk ilim ve tekniğine, milli görünüşte bir dil oluşturulmaya çalışılacaktır” bu amaç doğrultusunda ise hem günlük konuşmalarda hem de yazılan eserlerde olabildiğince az yabancı kelime kullanmak gerektiği vurgulanmıştır. Böylece inkılabın yerleşmesinde oluşacak sıkıntılar azalacaktır.¹⁹⁶

2.7. Sosyal Politikalar

Bu dönemde Kızılay hem ülke içerisinde hem de ülke dışında birçok bölgeye yardımlar göndermekteydi. Ülkede bulunan yoksul halkın özellikle

¹⁹³ *Cumhuriyet*, 5 İkinciteşrin 1942, s. 2.

¹⁹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Tan*, 25 Son Teşrin 1942, s. 3.

¹⁹⁵ *Tan*, 11 Ağustos 1942, s. 1,2.

¹⁹⁶ *Tan*, 15 Ağustos 1942, s. 2.

de kış aylarında beslenme konusundaki ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. İlk olarak bu kişilerin tespiti yapılmaktaydı. 1942 yılında Saraçoğlu döneminde bu tespitle 16 bin kişiye yemek verileceği kararlaştırılmıştı.¹⁹⁷

İstanbul'da belirlenen 7 semtte aşevleri açılarak bu yoksul vatandaşlara sıcak yemek verilmesi için bazı kararlar alınmıştı. Bu kararlara göre, ilk olarak tespit edilen kişilere Kızılay tarafından bir yemek kuponu verilecektir. Yemek için her öğün bir kuruş yemek ücreti alınacak ve bu para, kuponlar karşılığında kendilerinden tahsil edilecektir. 1 Birincikânun ayı itibariyle dağıtımına başlanacaktır. Verilecek olan yemekler ise şu şekilde belirlenmiştir: Haftada iki gün etli fasulye, bir gün nohut, iki gün etli bulgur pilavı, bir gün patates ve bir gün mercimek. Bu belirlenen liste Kızılay doktorlarının tarafından kalorileri hesaplanmış bir şekilde hazırlanmıştır. Bu yemeklerin dağıtımı için belirlenen aşhaneler ise şu şekildedir:

1- Karagümruk'te (Nişancı Mehmed Paşa Camiinde), 2- Topkapı'da (Ahmetpaşa Camii Medresesinde), 3- Kasımpaşa'da ilk mektep yanındaki binada, 4- Beşiktaş'ta (Sinanpaşa Camii Medresesinde) 5- Eyüp'te Sokullu Medresesinde, 6- Üsküdar'da Ahmediye İmaretinde, 7- Aksaray'da Laleli İmaretinde.¹⁹⁸

İsmi geçen aşevlerinden sadece Üsküdar'da bulunan aşevi üç bin kişiye, geri kalan bölgelerde ise ikişer bin kişiye yemek verilmesi kararlaştırılmıştır. Kızılay'ın bu yardım için günlük maliyeti ise 4000 liradır. Kızılay bu aşevlerinde kullanılacak olan iaşe malzemesini üretim bölgelerinden temin ederek depolamıştır. Bu dönemde gazetelerde Kızılay'ın başlatmış olduğu faaliyetlerin haberlerini okuyan büyük tüccarlarda Kızılay aracılığıyla yoksul halka yardım etmişlerdir. Bu yardımların devamlılığının sağlanmasını isteyen bazı yetkilileri böyle olduğu sürece Kızılay'ın daha fazla aşevi açarak daha fazla yoksul insana ulaşabileceğini bildirmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ *Tan*, 16 Son Teşrin 1942, s. 2.

¹⁹⁸ *Cumhuriyet*, 19 İkinciteşrin 1942, s. 1, 3.

¹⁹⁹ *Tan*, 28 Son Teşrin 1942, s. 2.

Yoksul halkın yanı sıra bazı öğrencilerin de bu haktan yararlanmasi düşünölmüştür.²⁰⁰ Okullarda bulunan yoksul öğrencilerin tespit edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰¹ Tespit işlemleri bittikten sonra okullarda 3468 öğrencinin bu yardımdan yararlanacağı belirtilmiştir. Her okul kendi yemeğini kendisi pişirecektir. Yalnızca Haydarpaşa ve İstanbul liseleri çevresinde bulunan ortaokulların da yemeklerini verecektir. Kızılay'ın genel ambarlarından Haydarpaşa, Kabataş, Galatasaray ve İstanbul liselerine gerekli olan erzaklar ve yemeklerin pişirilmesinde gerekli olan yakacak maddelerinin dağıtılması kararlaştırılmıştır.²⁰²

Her ne kadar yardım faaliyetleri arttırılmaya çalışılsa da Kızılay'ın yapmış olduğu yardımlar da bir şekilde istismar edilmiştir. Dönemin gazetecilerinden Said Kesler, yapılan yardımları yerinde incelemek adına aşevlerinden birini ziyarete gitmiştir. Bu ziyaret sırasında aşevinden yemek alıp gitmekte olan bazı kişileri gözlemlemiştir. Bir bekçinin durumu iyi olduğu halde buradan yemek temin ettiğini, iyi giyimli, durumlarının gayet yerinde olan birkaç kişinin de yine buradan yemek alarak evlerine götürdüklerine şahit olmuştur. Konuştuğu kişilerin biri imam birisi bekçi çıkmıştır. Aşevi sırasında bekleyen birkaç farklı kişiyle de konuşunca gerçekten ihtiyaç sahibi, düşkün kişilere günlük iş yapmalarından ötürü bu karne verilmemiş hallerine acıyan bazı insanların o günlük yemek kartlarını bu yoksul kişilere verdiklerine şahit olmuştur. Mahalle temsilcilerinin fakir halkı tespitinde yanıldığını bu görevlerini kötüye kullanarak adam kayırmacılık yaptıklarını ifade eden Kesler; “Kızılay bu aşevlerini vatandaşları düpedüz tembelleğe sevk etmek için değil, çalıştığı halde tencereye kaynatamayanların kursağına bir kaşık sıcak çorba akıtılabilmek için açmıştır.” “Bir mahalle mümessili evindeki kiracısına Kızılay yemek karnesi verir de kucağındaki ve koynundaki üç çocuğu ile bir dul kadını imaret kapısında aç bırakırsa vicdanı huzur duymamalıdır.” diye eklemiştir.²⁰³

²⁰⁰ *Cumhuriyet*, 19 İkinciteşrin 1942, s. 1, 3.

²⁰¹ *Tan*, 10 İlk Kânun 1942, s. 2.

²⁰² *Tan*, 23 İlk Kânun 1942, s. 2.

²⁰³ Said Kesler, “Kızılay'ın Hayırlı Teşebbüsünü Nasıl İstismar Ediyorlar?”, *Tan*, 10 İlk Kânun 1942, s. 3.

Kızılay bu dönemde gıda temininin yanı sıra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde gerçekleşen depremler sırasında mağdur olan halkın yardımına da koşmuştur. Bigadiç ve Sındırgı'da gerçekleşen deprem sonrasında ciddi hasarlar meydana gelmiş Balıkesir'in merkezine İş Bankası aracılığıyla iki bin lira ve halkın barınması için 500 çadır gönderilmiştir.²⁰⁴

Bu dönemde birçok deprem meydana gelmiştir ve bu depremlerin kronolojik sıra ve bilançosu şu şekilde gerçekleşmiştir: Çorum ve civarında bir deprem meydana gelmiş ve bu depremde Osmançık kazasının Kargı köyünde birçok ev hasar görmüştür. Bu köyde 2 kişi yaşamını yitirmiştir. İskilib'de ise yine birçok ev hasar görmüş, bir kadın ve bir çocuk da enkaz altından yaralı olarak çıkarılmıştır.²⁰⁵ Bu depremin ardından Ordu'da da bir sarsıntı gerçekleşmiş insani bir kayıp yaşanmamış sadece maddi hasarlar meydana gelmiştir.²⁰⁶

Çorum'da daha sonra bir deprem daha gerçekleşmiş ve bu deprem sonrasında 5 kişi yaşamını yitirmiş, 9 kişi de yaralanmıştır. Çevre bölgelerde birçok ev yıkılmış kalanları ise depremden büyük hasar görmüştür. Ayrıca burada insanlar çok sayıda hayvanını kaybetmiştir.²⁰⁷ Depremin gerçekleştiği bu bölgelere hem devlet yardımı hem de civar bölgelerden sivil halkın büyük desteği olmuştur.

Bu yılda Tokat'ta gerçekleşen bir depremin etkisi ilçesi olan Erbaa'da çok fazla hissedilmiştir. Binaların yüzde 90'unun yıkıldığı depremde çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Kış ayına denk gelmesi sebebiyle yakılmış olan sobalar, evler yıkıldıktan sonra yangına sebebiyet vermiştir. Gerçekleşen yangın söndürülmeden de kurtarma işlemi yapılamamış 1500'e yakın insan hayatını kaybetmiştir. Kasabada telgraf müdürlüğü yıkılmış, çok sayıda görevli de hayatını kaybettiği için haberleşme konusunda da büyük sıkıntılar yaşanmış ve yardımların ulaştırılması gecikmiştir. Civar illerden imdat heyetlerinin gönderildiği deprem bölgesine bol miktarda sıhhi malzeme, çadır, ekmek, giyim eşyası da gönderilmiştir. Aynı zamanda 200 yataklı seyyar bir hastane ve uzman

²⁰⁴ *Tan*, 18 Son Teşrin 1942, s. 1.

²⁰⁵ *Cumhuriyet*, 24 Son Teşrin 1942, s. 3.

²⁰⁶ *Tan*, 25 Son Teşrin 1942, s. 2.

²⁰⁷ *Tan*, 6 İlk Kânun 1942, s. 1, 2.

doktorlar gönderilmiştir. Yaşanan felaket sırasında Kızılay'da gönderilen yardımlardan başka olarak 1500 battaniye, çadır ve gıda maddesi gönderilmiştir. Ayrıca 10 bin lira maddi yardımda bulunulmuştur. Devletin ve Kızılay'ın yardımlarının yanında bir de duyarlı Türk halkının da bu bölgelere yardımları ulaştırılmıştır.²⁰⁸

²⁰⁸*Tan*, 23 İkkânun 1942, s. 1, 2.

3. BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA

3.1. II. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Gelişimi

İngiliz Başbakanı, 70 yaşında tarihe geçen bir açıklamasını şöyle nihayete erdirdi: “Hitlerizm’in yok edildiğini, özgür Avrupa’nın yeniden kurulduğunu görebileceğime inanıyorum.” Evet, bu konuşmasını tarihler 1 Eylül 1939’u gösterdiğinde; hırslı Alman ordularının, Polonya’yı işgal etmesinden sonra, bu devlete karşı başlatmış olduğu savaşın ardından dile getirdi. Bir ay gibi kısa bir süre zarfında Polonya’nın tamamını, 9 ay gibi bir sürede de Avrupa’nın çoğu bölgesini bu savaş, işgal etmiş durumdaydı.²⁰⁹

Dünyanın dört bir yanına yayılıp karada, denizde ve havada uzun süre devam edecek mücadelelere sahne olan; genç, yaşlı, zengin fakir demeden envai çeşit insanı etkileyen bu savaş için ilk adımı Almanya, Polonya’ya saldırarak atmıştı. Ne gürültülü patırtılı bir şekilde savaş ilan edilmiş ne de ön hazırlığı yapılarak seferberlik ilan edilmişti. Dünya bu haberi Alman radyosunun ilanı ile beraber duymuştu.²¹⁰

Aslında savaşın başlaması büyük bir kurgu ile olmuştu. Alman hapishanesinde bulunan mahkumlara hürriyetlerinin sağlanacağı vaadi verilmişti. Bu mahkumlara, Polonya’nın resmi askeri uniformaları giydirilerek Alman radyosuna baskın düzenlenmesi sağlanmıştı. İddia edilen bu bahaneyi Hitler, savaşın hemen öncesinde generalleri ile yaptığı gizli toplantısında şöyle ifade etmişti: “Propaganda maksadıyla, harbin başlaması konusunda bir bahane bulacağım. Nasıl olsa galip gelenden hesap sorulmaz. Harbin yürütülmesinde önemli olan hak hukuk değil, zaferin kendisidir.” Bu sözlerin sarf edilmesi ile de düzenlenen kurgunun kaynağı belirlenmiş oldu.

²⁰⁹ Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: YKY, 1998, s. 25; İngiltere ve Fransa, Almanya’nın savaşı başlatmasının ardından kendilerine başka seçenek kalmadığını iddia ederek bu devlete karşı savaş ilan ettiler. Polonya’nın yanında yer aldıkları halde onlara hiç yardımcı olmadılar. Bu iki büyük devletin ardından “İngiltere dominyonları”, Avustralya ve Kanada’da istemeyerek de olsa savaşa dahil olduklarını bildirmişlerdir. Birleşik Devletler ise Avrupa’daki savaşın içine girmeyi pek tercih etmemişti ve ilk yıllarda tarafsız olduğunu bildirmişti. Devamı için bkz. Sommerville, *Resimli Harp*, s. 29.

²¹⁰ İbrahim Artuç, *İkinci Dünya Savaşı*, I. Cilt, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999, s. 9.

Bunun üzerine Almanlar dünyayı derinden sarsacak büyük bir felaketin fitilini ateşlemiş oldu.²¹¹

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının genel nedenini anlamak için daha önceki yıllarda yaşanan gelişmelere bakmak gereklidir. Savaşların nedenini tek bir konuya ya da olaya bağlamak yanlış olur. Devletlerarasındaki diplomatik görüşmeler, sağlanan düzenden memnuniyetsizlik vs. gibi nedenler savaşların temel amacını oluşturur. İkinci Dünya Savaşı'nın asıl nedeni ise; 1914-1918 yılları arasında gerçekleşmiş olan I. Dünya Savaşı'nın, ortaya çıkarmış olduğu sorunların çözüme kavuşturulmak istenmesidir. 1919 yılında savaşın sonunda Versailles Barış Anlaşması imzalanmıştı. Anlaşmanın imzalandığı ilk dönemlerden itibaren bazı devletler burada alınan kararlara tepki göstermişlerdir. Tepki gösterenlere karşın, I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan durumdan memnun olan ve düzenin böyle devam etmesini isteyen devletler de vardı. Fakat düzenden hoşnut olmayıp bunun değişmesini talep edenler tarafından huzursuzluk ortamı yaratılmış ve birtakım çekişmeler meydana gelmiştir. Bu tepkilere karşı önlem alınmaya çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. Yaşanan bu kargaşaların bütünü II. Dünya Savaşı'nın başlamasının genel nedeni olarak adlandırılmaktadır.²¹²

Savaşın seyrine tekrar bakacak olursak; Polonya'nın bu durumu üzerine Sovyet Rusya'da bir hareketlenme başladı. Almanya'nın Polonya'yı işgali üzerine Sovyetler de o dönemde hızlı bir şekilde yarı seferberlik ilan etmişti. 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Sovyet Rusya arasında imzalanan anlaşmayı esas alarak 17 Eylül'de Rusya, Polonya'ya ulaşmış ve bu anlaşmaya göre kendisine ayrılmış olan toprakları işgal etmeye başlamıştır.²¹³

Polonya'nın bu devletler tarafından işgalinden sonra, bu iki devlet 23 Ağustos tarihinde yaptıkları anlaşmaya göre, işgal ettikleri bölgeleri paylaşma yoluna gideceklerdi. Bunun için görüşmelere başlandı. Almanya'nın Dışişleri Bakanı Ribbentop, Rusya'ya giderek bir dizi görüşmeler yaptı. Yapılan görüşmeler sonrasında ise Polonya, iki güçlü

²¹¹ Artuç, *İkinci Dünya*, s. 10.

²¹² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, İstanbul: Der Yayınları, 2006, s. 743

²¹³ Uçarol, *Siyasi*, s. 744.

devlet arasında taksim edildi. Sadece 23 Ağustos Alman-Sovyet Pakti'nda bir hususta değişikliğe gidilerek Litvanya ve doğu bölgeler Sovyet Rusya'ya verilmişti. Lublin ve Varşova ile geri kalan batı bölgeleri Alman topraklarına katılarak bu ülkenin sınırlarını genişletmesini sağladı ve iki devlet arasında bölüştürülen Polonya'nın bağımsızlığına son verildi.²¹⁴

Savaşın başlamasının ardından üç ay geçmesiyle Sovyetler Baltık Ülkelerine doğru yönelerek buradaki topraklara göz dikmiştir. Finlandiya sınırına gelen Ruslar, bu ülkeden birtakım haklar talep etmiştir. Bu hakların Finlandiya tarafından kabul edilmemesi üzerine ise iki ülke arasında daha evvel imzalanan saldırmazlık anlaşmasını Ruslar feshetmiş ve Finlandiya topraklarına saldırmıştır. Bu dönemde Türk basınında da geniş yer alan Rus-Finlandiya savaşında, Finlandiya desteklenmiş hatta daha da ileri gidilerek Türkler ile Finler arasından kan bağı arama girişiminde bulunulmuştur. Gazetelerde “Finler Bizim Kan Kardeşimizdir” şeklinde başlıklar yer almıştır.²¹⁵

Batı cephesine baktığımızda; Almanya, Polonya'dan istediği yerleri alıp, Rusya ile imzaladığı Saldırmazlık Pakti ile kendini güvence altına alınca Fransa'ya doğru yönelmiştir. Avrupa topraklarında hızla ilerleyen Almanya, doğudan gelecek tehlikeleri bertaraf ettiği gibi kuzey bölgesinden de herhangi bir saldırıya maruz kalmamak için Norveç ve Danimarka'yı işgale yönelmiş böylece topraklarının emniyetini sağlamıştır. Daha sonra Batı bölgesine yönelerek 10 Mayıs 1940'da başladığı işgal faaliyetine, 15 Mayıs'ta Hollanda'yı, 28 Mayıs'ta Belçika'yı ele geçirerek devam etmiştir. Bu arada Müttefikler ise Manş Denizi'ne doğru gerilemiştir. 10 Haziran'a gelindiğinde İtalya, İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir. Almanya ise 14 Haziran'da Paris'i işgal etmiştir. Bu işgal üzerine daha fazla mücadele edemeyen Fransa, önce Almanya ile sonra da İtalya ile anlaşma yoluna giderek Mihver Devletlerine karşı çarpışmalardan geri çekilmiş oldu.²¹⁶ Ayrıca Hitler'in bu dönemde elde etmiş olduğu başarılarla kendi gücünü

²¹⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, I. Cilt*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, s. 362.

²¹⁵ Şerafettin Pektaş, *Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi (1938-1950)*, İstanbul: Fırat Yayınları, 2010, s. 159. (Bundan sonra {Kısaltma: Cumhuriyet Gazetesi})

²¹⁶ Uçarol, *Siyasi*, s. 745.

halkına ispat etmiş oldu. Kendisi bile bu başarıların büyümesine kapılarak mükemmel ve yenilmez bir zekaya sahip olduğuna inandı.²¹⁷

İlk dönemlerde Ruslar ile Almanlar arasında ortak çıkarlardan elde edilebileceği düşünülen kârlar üzerine iki devlet diplomatik ilişkilerinde dünya gündemine olumlu izlenimler bırakmışlardır. İki tehlikeli kuvvetin aynı safta yer alması düşüncesi, hem Müttefik Devletlerin hem de Türkiye'nin tedirgin olmasına sebebiyet vermiştir. Savaş döneminde Rusya'nın yanı sıra Türkiye'nin huzurunu bozan diğer bir devlet ise Akdeniz'de hakimiyet kurmaya çalışan ve Balkanlarda yayılmacı bir politika izleyen İtalya olmuştur. Mussolini liderliğinde Faşizan bir anlayışla ilerleyen İtalya, Roma İmparatorluğunu yeniden canlandırma hayali içerisine girerek kendi bünyesine yeni topraklar katma arzusundaydı. Türkiye siyasi bir çıkmazın içerisine doğru sürüklenmekten çekindiği için toprak güvenliğini sağlamak onun en önemli kaygısı olmuştur. Düşmanın nereden saldıracağı hiçbir şekilde tahmin edilemediğinden daha önceki yıllarda imzalanan Balkan Paktı ve Sadabat Paktı, 1939 yılında Türkiye için artık zayıf dayanaklar olarak görülmüştür. Ülke topraklarının herhangi bir zarara uğramadan müdafaasının yapılması için daha sağlam ittifakların kurulması gerektiği düşünülmekteydi.²¹⁸

Refik Saydam Hükümetinin Dışişleri Bakanlığı görevini icra eden Şükrü Saraçoğlu, Rusya ile görüşmek için Moskova'ya gitmişti. Saraçoğlu'nun Moskova'da bulunduğu dönemde buraya Polonya meselesini görüşmek için ikinci kez Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop da gelmişti. Saraçoğlu ile görüşmeler ertelenerek öncelik Alman devlet adamlarına verildi.²¹⁹ Saraçoğlu, burada yaptığı görüşmelerin çok sert bir şekilde geliştiğini, Stalin'in katıldığı görüşmenin yaklaşık beş saat sürdüğünü, görüşmeler sonucunda ise Rusya'nın Boğazlar konusunu öne çıkardığını bildirmiştir. Türkiye'nin Boğazlar için talep edilen bazı kararlara itirazı

²¹⁷ Sommerville, *Resimli Harp*, s. 27.

²¹⁸ H. Emre Oktay, *Türk Tarihinin Kayıp Yılları, İnönü Dönemi*, İstanbul: Akis Kitap, 2013, ss. 119-120.

²¹⁹ Rıfki Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946, s. 97.

üzerine Ruslar önce bunu kabul etmiş gibi görmüş; fakat konuşmanın ileri safhasında tekrar tekrar Boğazlar sorununu gündeme getirmişlerdir.²²⁰

Türkiye’de Atatürk’ün vefat etmesinin ardından yerine geçen İsmet İnönü, reformların içselleştirildiği, ülkedeki istikrarın sağlandığı, isyanların bastırıldığı sıkıntılardan arınmış bir ülke yönetimi devralmıştı. Ülkenin kuzeyinde git gide güçlenen Sovyetler Birliği, batıda faşist ve liberal olarak ayrılıp kampaşmış bulunan Avrupa ve yükselmekte olan Amerika Birleşik Devletleri’nin belirlemiş olduğu gergin bir siyasi ortamda kendince güven içerisindeydi.²²¹ Fakat II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle bu güven ortamı tehlike altına girmişti. Savaşın seyrinin tahmin edilememesi Türk idarecilerini zor duruma sokmaktaydı.

Türkiye’de durumlar böyle iken dünya çapında savaş, hırslı devletlerin kontrol edilemez arzuları sayesinde her coğrafyaya sığıyordu. Almanya ve İtalya, daha fazla toprak elde etmek için öncelikle İngiltere’nin alt edilmesi gerektiğini biliyorlardı. İngiltere gibi donanma konusunda gücünün üzerine çıkılamayan bir ülkenin, ancak bu gücünün kırılmasıyla savaş sahnesinden silinmesi mümkündü. Gemilerin bu denli başarılı olma sebebi aslında Britanya’nın çok önemli bölgelerde üslerinin bulunmasıydı. Ancak bu üslerin ele geçirilip yok edilmesi durumunda İngilizlerin bileği bükülebilirdi. Britanya adalarından başlayarak Akdeniz’den Hint Deniz İmparatorluğu’na kadar İngiltere’nin sahip olduğu üslerin ele geçirilmesi gerekmektedir. Savaşın Kuzey Afrika taraflarına doğru seyir alması için de Süveyş Kanalı’nın ele geçirilmesi gerekmektedir. Konum itibarıyla büyük öneme sahip olan bu bölge Afrika’dan pay alma hayali kuran Almanya ve İtalya’nın iştahını kabartıyordu. Fransızları etkisiz hale getiren bu iki uslanmaz devlet Kuzey Afrika’da cephe açmışlardır. Öncelikle İtalya, topladığı güçlerle Mısır’a saldırmış fakat İngilizlerin kendilerine yönelmesi ile elinde bulundurduğu Eritre ve Habeşistan’ı da bu devlete kaptırmıştır. Bu sefer de 1941 yılı Mart ayında Almanya, savaşa dahil oldu ilk zamanlar İngilizlere karşı galibiyetler kazanılsa da 1942 yılından sonra İngilizlerin

²²⁰ Asım Us, *Hatıra Notları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012, s. 350.

²²¹ Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası*, çev. Hüsamettin İnaç, Ankara: Big Bang Yayınları, 2014, s. 142.

yoğun baskısı sonucunda buradaki Mihver etkinliği azaltılıp yok edildi. Müttefik Devletler Akdeniz'in güney kesimine hakim oldu.²²²

Savaşın Pasifik tarafında ise Japonya önemli rol oynadı. Savaşın başladığı yıllarda hangi bölge ile savaşacakları konusunda kararsız kalmışlardır. Bazı liderler Sovyet Rusya'ya saldırmanın daha sağlıklı bir karar olacağını söylerken, bazıları da Güneydoğu Asya'da bulunan Avrupa kolonilerinin çeşitli zenginlikteki doğal kaynaklarına saldırmayı düşünmüşlerdir. Daha sonra güneye inme kararı alan Japonlar, Sovyetler ile de saldırmazlık anlaşması imzalamışlardır. ABD ile Japonya arasında ise sürekli bir gerilim yaşanıyordu. Daha sonra Japonya, Pearl Harbor'da bulunan ABD filolarına saldırıda bulundu ve Birleşik Devletler ile Japonya arasında savaş başlamış oldu.²²³

Cumhuriyet Halk Partisi'nin bakan ve milletvekillerinin İkinci Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği dönemde, destekledikleri ülkeler net bir şekilde bilinmemektedir. Örneğin dış politikada bir grup bazen İngilizlerle aynı safta olmayı isterken bazen de Almanlara karşı daha ılımlı yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Desteklemede net çizgiler söz konusu olmasa da vekillerin çoğunun ortak düşmanı Sovyetler Birliği olmuştur. Savaşın ilk zamanlarında Almanlar ve Sovyetler uzlaşmaya gittiklerinde Türkiye bundan huzursuz olmuş, ilerleyen dönemde Almanların Sovyetlere saldırmasını ise coşkuyla karşılamışlar ve bu konu da Almanları desteklemişlerdir.²²⁴

Almanlar savaş başladıktan kısa bir süre sonra Sovyetlerle Berlin'de bir uzlaşma sağlayamayınca 1941 yılında rotasını Türkiye'ye doğru çevirmiştir. Sovyetlere saldırmadan önce Türkiye ile anlaşma yapmak için çaba gösteren Almanya'nın amacı ise Sovyetlere saldırdıktan sonra Türkiye'nin kendisi için bir tehdit algısı oluşturmasını engellemektir. Bunun üzerine Hitler, Milli Şef İnönü'ye dostluk mesajı göndermiş ve herhangi bir savaşa sebebiyet verilmemesi adına saldırmazlık paktı imzalamayı teklif etmiştir. İnönü ise daha önce Balkan topraklarına yapılan saldırıları düşünmüş ülkenin dış

²²² Uçarol, *Siyasi*, s. 748.

²²³ Sommerville, *Resimli Harp*, ss. 72-74.

²²⁴ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1998, s. 343.

politik çıkarlarına uygunluğu da tespit edildikten sonra 18 Haziran 1941 yılında Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.²²⁵

Ali Fethi Okyar, İsmet İnönü'nün çok samimi dostu olduğundan onu, kendi düşünceleriyle etkileyen bir insandır. İsmet İnönü'nün savaş yılları içinde müttefiklerin safında bulunma fikrinde Fethi Okyar'ın katkısı büyük olmuştur. Savaş dönemindeki almış olduğu tarafsızlık kararı ise tamamen Türkiye'nin kendi dış politikası ile alakalı olmuştur. Refik Saydam döneminde Dışişleri Bakanlığı yapan Şükrü Saraçoğlu ve hükümet yönetimi savaşın başlamasından itibaren bu tarafsızlık politikasını uygulamışlardır.²²⁶

Müttefik ve Mihverler olarak iki gruba ayrılıp seyreden savaşta 1 Ocak 1942 yılında 27 devlet, Müttefik Devletlerin safında savaşa katılarak Washington'da toplandılar. "Atlantik Beyannamesi" içerisinde bulunan bütün ilkeleri kabul ettiklerini söylemişler ve daha sonra bunu "Birleşmiş Milletler Beyannamesi" ile tüm dünyaya bildirmişlerdir. 11 Ocak 1942 tarihinde ise Churchill, Roosevelt ile bir anlaşma yapıp ilk olarak Almanya'yı mağlup edip daha sonra ise Japonya'yı savaş sahnesinden kaldıracaklardı. Bu yapılan anlaşmanın sonraki maddeleri ise yine bu fikirlerin hayata geçirilebilmesi için alınan kararlardı. Bu kararlara göre Amerika Birleşik Devletleri, Almanya'nın karşı karşıya gelmiş olduğu Sovyetler Birliğine yardım edecekti. Bunun yanı sıra ABD ve İngiliz gemileri Almanya'yı hava saldırısına tutacaktı.²²⁷

1942 yılında Pasifik Okyanusunda Japonlar birçok bölgeyi işgal etmişlerdi. Japonların durdurulması için de denizden yoğun mücadeleler verilmiş ve Pasifik'te Japon yayılması önlenmiştir. Almanlar ise 1942 Mayıs ayında Sovyet topraklarından Kırım'ı işgal etmiş ve Sovyetlerin elektrik ve kömür rezervlerini, kimya endüstrisini ve ikamet ettikleri toprakların da bir bölümünü ele geçirmiştir. Sovyetler ise Stalingrad'a doğru geri çekilerek burada toplanmıştır. Bu yıllarda yoğun bir şekilde Almanlar tarafından baskı altına alınan Sovyetler, İngiltere ve ABD'den yardım talebinde bulunmuş ve Batı Avrupa'da bir cephe açılmasını talep etmiştir;

²²⁵ Pektaş, *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 180.

²²⁶ Sezen Kılıç, *Türk Basını'nda Hitler Almanya'sı (1933-1945)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 211.

²²⁷ Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi (1920-2002) II. Cilt*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2017, s.221.

fakat Churchill, Türkiye’den yardım almadan bunun gerçekleşmeyeceğini gerekçe göstererek bu isteği reddetmiştir.²²⁸ Tarihler 20 Mayıs 1942’yi gösterdiğinde ise Amerika ile Sovyetler arasında bir anlaşma imzalanmıştır.²²⁹

Bu dönemde Türkiye’nin Rusya’yı ortak düşman olarak gördüğü şu sözlerle daha da pekişmektedir. Türklerin gerçekleşmesini umduğu tek şeyi, o dönemde Ankara’daki İtalyan Büyükelçisi De Peppo, şu sözleri ile ifade etmiştir: “Türkiye’nin ideali son Alman askerinin son Rus cesedi üzerine düşmesi olacaktır.” Aslında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1942 yılındaki gerginliğin başka bir sebebi de vardır. 24 Şubat 1942’de Alman Büyükelçisi Von Papen’e suikast girişiminde bulunulmuştur. Türk vatandaşı olan bir suçlu olay mahallinde ölmüş, iki Sovyet vatandaşı da suçlu görülerek tutuklanmıştır. Bu olay da Sovyetler ile Türk Hükümeti arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur.²³⁰

1942 senesinin Temmuz ayında Almanlar Stalingrad’ı kuşatmıştır. Sovyetlere büyük bir darbe indirmeyi planlayan Hitler, 22 Ağustos 1942’de üç ay sürecek olan bir çatışma içerisine girdi. Almanlar, Stalingrad’ı büyük bir kale olarak görmekte ve burayı ele geçirmeyi hedeflemekteydi. Fakat hesaplanan şeyler gerçekleşmedi. Stalingrad, Almanların hakimiyeti altına girmediği gibi Rusların karşı atağa geçmesine sebep olmuştu. Ruslar Ocak 1943 yılından itibaren Almanlar üzerine saldırılarını arttırmış hatta 6. Alman Ordusunu bile esir almıştı. Sovyetler bulunduğu konum itibarıyla kış aylarını daha ağır şartlar altında geçirmekteydi. Aşırı soğuk iklim tipine alışkın olmayan Almanlar savaş döneminin de kışa denk gelmesiyle bu durumdan olumsuz etkilenmiş. Yaşanan yoğun kış, savaşın seyrini değiştirmiştir. 1943 yılının Mart ayında Kafkas bölgesi Alman askerlerinden arındırılmıştır. Yani Stalingrad Muharebesinin seyrini değiştiren kış şartları olmuştur. İkinci Dünya Savaşının seyrini ise bu yaşanan Stalingrad

²²⁸ Koçak, *Millî Şef*, II. Cilt, s. 142

²²⁹ Tuncer, *Türk Dış Politikası*, ss. 221-222.

²³⁰ İsmail Özer, “İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1939-1950)”, *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, Ed.Serkan Kekevi, Yunus Emre Tekinsoy ve İsmet Türkmen, Ankara: Berikan Yayınları, 2017, s. 490.

Muharebesi değiştirmiştir. Bu karşılaşmadan sonra artık Mihver Devletleri g kaybetmeye başlamıştır.²³¹

Aynı zamanda bu dönemde Almanlar ile savaş içerisinde olan Sovyetler, Almanların uçaklarını ele geçirip bunları tamir ettikten sonra üzerinde Almanlara ait işaretlerin yer aldığı uçaklarla Türklerin hava sahası sınırlarında dolaştığı Alman Genelkurmayınca bu durumun tespit edildiği söylenmiştir. Türkleri uyaran Almanlar, Rusların, Türk-Alman dostluğuna gölge düşürmeyi amaçladığını söylemiştir.²³²

Amerika ve İngiltere yaşanan bu gelişmeler sırasında bir araya gelip Almalara karşı Sovyet Rusya'yı desteklemeye karar vermiştir. Bunun zerine Ankara'da bulunan Alman Büyükelçisi Von Papen Ankara'da yaşanan durumu ülkesine şöyle bildirir: "Türkiye, Britanya İmparatorluğu ile Mihver Devletleri arasında bir uzlaşmaya varılacağını umuyordu." Diyerek Türkiye için propaganda yapmaya gerek kalmadığını, Alman ordusuna güvenin tam olduğunu, Türkiye'nin savaşa girmeyeceğinin kesinleştiğini sadece ortak amaç olan "Rus devinin yok edilmesi" arzusunun biraz şüpheyeye düşmesinden endişe duyduğunu söylemiştir.²³³

Stalingrad karşılaşmasından önce Türkiye, Almanlara daha ılımlı davranmaktaydı. Fakat bu karşılaşma sonrasında Almanların yenilgiye uğrayıp Sovyetlerin güçlenmeye başlaması ile gittikçe güçlenen bir Sovyet tehdidini ensesinde hissetmekteydi. Coğrafi şartları dolayısıyla sürekli göz önünde olan Türkiye bunun getirmiş olduğu olumsuzluklarla baş etmek durumunda kalmıştır. Sürekli kaygı halinde olan Türkiye, gelişen askeri yeniliklere de ayak uyduramamıştır. Hal böyle olunca Dünya Savaşı patlak verdiğinde askeri teçhizatının diğerlerine nazaran zayıf kalması onu, savaşa katılmaktan ziyade geri planda durup toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir politika izlemeye sevk etmiştir.²³⁴

²³¹ Tuncer, *Türk Dış Politikası*, s. 222.

²³² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 11.06.1942, f. 30.10.0.0, y. 232.562.11, s. 1.

²³³ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, haz. Ruşen Sezer, İstanbul: İletifim Yayınları, 1997, s. 223.

²³⁴ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, II. Cilt, İstanbul: İletifim Yayınları, s. 394; Ayrıca bu dönemde Nazi Almanya'sının Ruslara karşı başarısızlık elde edeceği düşünülmemiştir. Alman Büyükelçisi, Ankara'da Ruslara karşı galip gelineceği konusunda neredeyse herkesi kendilerine inandırmıştır, Berkes, *Unutulan*, s. 223.

Müttefik Devletlerin 1942 yılı sonlarına doğru askeri anlamda kazandıkları başarılar bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan ilki; Sovyetlerin Batı Avrupa'da talep ettiği cephenin açılması meselesi, diğeri ise cephenin açılmasında yardımı alınacak olan Türkiye'nin, savaşa Müttefiklerin safında katılmasını sağlama meselesidir. Churchill ve Roosevelt, Türkiye'nin 1943 yılının bahar aylarında savaşa dahil edilmesini düşünüyordu. Stalin de bu duruma olumlu bakmaktaydı. Bunun için fikri alt yapı hazırlanmaya başlamıştı. Churchill, askeri yardım yapmak suretiyle Türkiye'nin kendilerine daha ılımlı bir nazarla bakacağı düşüncesindeyken, Müttefiklerin bu fikirlerinin boşa çıkması durumunda ise Stalin, İngiliz savaş gemilerinin Türk boğazlarından geçmesine izin verilmediğinde Türkiye'ye baskı uygulanması gerektiğini beyan etmişti.²³⁵

3.2. Kazablanka Konferansı

Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa katılmaya ikna etmeye çalışması ve Almanların da bu duruma karşılık olarak Türkiye'yi Mihver safında savaşa sokma çabası devam etmekteydi. Ayrıca Almanların, Sovyetlere karşı yaşamış olduğu başarısızlık üzerine Müttefikler çalışmalarını hızlandırmıştır. Sovyet Rusya ise Türkiye üzerinde baskının artırılması yönündeki fikrini gitgide ABD'ye de benimsetmeye başlamıştır. Hal böyle olunca Müttefikler içinde buldukları sorunlara kendi aralarında çözüm üretmek amacıyla Kazablanka'da bir araya gelmişlerdir.²³⁶

Churchill ve Roosevelt, görüşmeye Stalin'i de davet etmiş fakat kendisi, devam eden savaşın yönetimi ile ilgilendiği için bu görüşmeye gelemeyeceğini bildirmiştir. Churchill, Sovyet liderini davet etmiş olsa bile gelmemesinden büyük bir memnuniyet duymuştur. Çünkü bu görüşmeye Stalin'i davet etme fikri Roosevelt tarafından talep edilmiştir. Churchill, İngiltere ve ABD'nin izleyeceği strateji üzerinde hemfikir olmasından sonra Stalin ile görüşmenin daha faydalı olacağını düşünmüştür.²³⁷

Churchill, Kazablanka Konferansında Türkleri savaşa dahil etme konusunda hırslı tavırlar sergilemiştir. Bu durum Roosevelt'in temsilcisi

²³⁵ Koçak, *Milli Şef*, s. 142.

²³⁶ Pektaş, *Milli*, s. 208.

²³⁷ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002, s. 106.

olan Harry Hopkins tarafından yapılan aktarımdan anlaşılmaktadır. Hopkins, Churchill'in söylediği sözleri özetle şu şekilde ifade etmiştir. Türkiye eğer Müttefiklerin yanlarında savaşa girmeyip bu konuda ısrarını sürdürürse, kontrolü altında olan Rusları, Boğazlarda serbest bir şekilde bırakacağını bildirmiştir.²³⁸ Rusların Boğazlarda serbest bir şekilde hareket etmesi Türkiye için büyük tehdit oluşturmaktadır. Churchill'in bu sözleri bu konuda ne kadar istekli olduğunu belli etmektedir.

Balkanlarda açılması düşünülen cephe için Türkiye'nin, Müttefik grubunun içerisinde savaşa girmesi gerekiyordu; fakat İngiliz Genelkurmayı bu durumun, İngilizlere, faydadan çok zararının dokunacağını belirtmiştir. Türk ordusunun yeterli donanımı olmadığı vurgulanmıştır. Onun yerine İngilizlere farklı yardımlarda bulunmasını teklif etmiştir. Askeri anlamda kolaylık sağlayarak, Türkiye'de bulunan hava üslerinden, İngiliz savaş uçaklarının yararlanmasına ve Romanya petrol bölgelerinin Türkiye hava sahasından kalkacak uçaklarca bombalanmasına yardımcı olarak İngiltere'yi destekleyebileceğini öne sürmüştür.²³⁹

Churchill Balkanlar'da bir cephe açılmasını uzun vadeli planları için olumlu görüp bu konuyu desteklemiştir. Müttefikler yaptığı planlar karşısında Türkiye'den destek beklemiş fakat Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politika bu planlarla örtüşmediği için bu durumda Müttefiklerle görüş birliği sağlayamamıştır. Türkiye'ye göre, Sovyetlerin Orta Avrupa'da ilerlemesini durduracak güçlü bir Alman birliğinin olması şarttı. Mücadelenin sonunda savaşın herhangi bir kazananı olmamalıydı ve bir an evvel anlaşmalı bir şekilde bunun nihayete ermesi umulmaktaydı. Dışişleri Bakanı Menemencioğlu da Sovyet ilerlemesine karşı, Almanların yıkılmaması ve uzlaşmanın sağlanması yönündeydi.²⁴⁰

Numan Menemencioğlu Von Papen'e şöyle demiştir: "Biz Almanya'nın yok edilmesini istemiyoruz. Bu tahribata katkıda bulunmayız. Onun [Almanya'nın] mevcudiyeti Avrupa için önemlidir..."²⁴¹ Zaten tarih boyunca Avrupa'da yaşanan savaşlar sonucunda Avrupalı Devletler

²³⁸ Ahmet Şükrü Esmel ve Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 165.

²³⁹ Koçak, *Milli Şef*, s. 143.

²⁴⁰ Koçak, *Milli Şef*, ss. 144-145.

²⁴¹ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 189.

birbirlerini tamamen yok etme yoluna gitmemiştir. Yenilen taraf ağır bir şekilde cezalandırılır, terbiye edilir fakat yok edilmez. Yani birbirlerinin soyunu tüketecek kadar bir oç alma durumu ile karşılaşılmamıştır. Avrupa dışında ise durum böyle değildir. Kendi aralarında savaşsalar da bunların gerisinde dini bağılıkları vardır ve bu bağılıklarını içten içe korurlar.

Eğer Türkler savaşa Müttefiklerin yanında girerse, yeterli donanımına sahip olmayışı ve Müttefik desteklerinin vaktinde gelmemesi sebebiyle Almanların kendisine karşı başlatacağı herhangi bir saldırıda savunmasız kalacaktı. Ya da diğer yandan Sovyet tehlikesinin boğazları istila etmesi durumuyla karşı karşıya kalabilirdi. Bu dönemde Türkler, iki tarafa da net yakınlık göstermekten çekinip zaman kazanmaya çalışmış ve tarafsızlığını sürdürmüştür.

Görüşmeler sonrasında basına yapılan açıklamada Roosevelt, Mihver ittifakından “Unconditional surrender” yani koşulsuz teslimiyet talep etmiştir. Bu söz, görüşmeler sonucunda ittifaka varılan bir söz değildi fakat Roosevelt’in ağzından gayri ihtiyari bir şekilde çıkıvermişti. Almanlar üzerinde farklı bir manada anlaşılan bu açıklama sonrasında Churchill, bu sözün “Alman halkından oç almak gibi bir gaye taşımadığını” ifade etmiş fakat bu söz, savaşın bitimine kadar Mihver yöneticilerini hep tedirgin etmiştir.²⁴² Churchill’in bu davranışı, daha önce değinilen Avrupalı devletlerin birbirini rencide edici hareketlerden kaçındıklarının açık bir göstergesi sayılabilir.

Türkiye’de Roosevelt’in yaptığı açıklamada koşulsuz şartsız teslim olma sözünden epey bir tedirgin olmuştur. Onlara göre, eğer Avrupa’da, Almanya diye bir devlet tarih sahnesinden silinirse, Türkiye için bu büyük tehlikeler ortaya çıkaracaktır. Çünkü Ruslar, istedikleri gibi Avrupa’ya hakim olabileceklerini düşünüp serbestçe hareket edeceklerdi. Avrupa’daki Almanya’nın, Türkiye için ne anlam ifade ettiğini Feridun Cemal Erkin: “Güçlü bir Almanya’nın varlığının, Avrupa’daki denge ve barış için gerekli olduğu, Türklerin şaşmaz bir inancıydı.” şeklindeki sözleriyle daha anlaşılır hale getirmiştir.²⁴³ Yani Türkiye’nin toprak bütünlüğünün bozulma tehdidi

²⁴² Artuç, *İkinci Dünya*, s. 308.

²⁴³ Weisband, *2. Dünya*, s. 117.

altına girmemesi için Almanya'nın güçlü bir şekilde yoluna devam etmesi gerekmektedir.

Bu düşüncelerin yanı sıra Türk Hükümeti, o dönemde İngiliz ve Ruslar arasında gizli bir anlaşmanın mevzu bahis olduğunu düşünmekteydi. Eğer böyle bir durum söz konusu olursa Türkiye, Ruslara karşı tek bırakılacaktı, "kayıtsız, koşulsuz teslim ilkesinin" söylenmesi de bunu doğrular nitelikte olmuştur. Türkiye'ye göre, eğer Müttefikler arasında, Almanya'nın yok edilmesi planı varsa Ruslar bu durumda açık ara üstünlük sağlayacak ve yayılmacı politikalarına hız kesmeden devam edecekti.²⁴⁴

Sonuç itibariyle Kazablanka Konferansı'nda, II. Dünya Savaşı'na Türkiye'nin dahil edilmesine ve bu kararın uygulanması için harekete geçilmesi gerektiğine karar verilmiştir.²⁴⁵ Bu görevi Churchill üstlenmiş ve Türk Hükümeti ile Adana'da bir görüşme ayarlanmıştır.

3.3. Adana Görüşmeleri

Bu dönemde savaşın seyri ve yapılacak olan hamlelerin belirlenmesi için Churchill ve Stalin gizli yazışmalar yapmaktaydı. Daha önceden karar verilen, 1943 yılı bahar döneminde Türkiye'yi Müttefiklerin yanında savaşa dahil etme arzularını gerçekleştirmek için yapmış oldukları planları uygulamaya koymaya başlamışlardı. Bunun üzerine Milli Şef İnönü ile bir görüşme ayarlamışlardı.²⁴⁶

Stalin ve Churchill arasında gizli yazışmalar devam etmiştir. 30 Ocak 1943 yılında Türkleri Müttefiklerin yanında savaşa katılmaya ikna etmek amacıyla Adana'da bir görüşme düzenlendi. Bu görüşmeyi Churchill, Stalin'e şöyle aktarmıştır: 30 Ocak tarihinde Türkiye'de bulunan önemli isimlerle tek tek görüştüğünü, Almanya'nın durumunun kötü olduğuna Türk yöneticileri inandırdığını söylemiştir. Türk askerlerine silah yardımı, Toros demiryollarından faydalanmaları için her şeyin yapılacağını ve birkaç gemiyi ödünç verme konusunda onlarla anlaşacağını bildirmiştir. Savaşa

²⁴⁴ Weisband, *2. Dünya*, s. 118.

²⁴⁵ Esmer ve Sander, *İkinci Dünya*, s. 165.

²⁴⁶ SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, *2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*, İstanbul: Örgün Yayınevi, ISBN: 975-7651-17-6, s. 99.

Müttefik safında girme konusunda kesin bir söz alamadığını vurgulamış 1943 yılı bitmeden şahsi kanaatine Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa dahil olacağı ümidini taşıdığını dile getirmiştir. Yazmış olduğu mektupta şu ifadeyi kullanmıştır: “Tekrarlıyorum. Kesin bir siyasal taahhüt istemiş ya da almış değilim ve bu konuda, diledikleri biçimde serbest olduklarını söyledim.” Churchill, Türklerin, Sovyetlerin güçlenmesinden endişe duyduğunu bildiğini ve savaş döneminde ortak çıkarlarını düşünerek Müttefiklerin yanında zaferi kazananlar arasında bulunmalarından memnuniyet duyacaklarını dile getirmiştir.²⁴⁷

Churchill'in vermiş olduğu bu vaatler kağıt üzerinde olduğu için Türkiye bunu fazla güvenilir bulmamıştır. Türkiye'ye vaat edilen askeri yardımlar konusunda yeterli güce sahip olunmayabilirdi. İngilizler uçaklarının Türkiye'de hava üssü elde etmesi, topraklarının güvenliğini tehlikeye düşürecek cinsten bir karar olurdu. Dolayısıyla Adana'da İngilizlerle yapılan görüşmeden Türkler yeterince tatmin olmamıştı. Bu görüşmenin arka planında Sovyetlerle İngilizlerin bir anlaşma içerisinde olduğunu düşünen Türkiye'nin Müttefiklere olan itimadı azalmıştı.²⁴⁸

İngiliz gazetesi olan Daily Telegraph'i Adana görüşmelerinden sonra şu şekilde bir haber kaleme almıştır: “Her şeyden evvel Adana Konferansı, askerî vaziyette hâsıl olan değişikliği aksettirmektedir. Türkiye şimdi nerede olursa ve ne taraftan gelirse gelsin her taarruza karşı kendisini müdafaa için çok daha iyi vasıtalarla maliktir.”²⁴⁹ Böyle bir başlığın atılması görüşme sırasında vaat edilen askeri teçhizat yardımının yapılması kararına binaen gerçekleşmiştir. Aslında dünyaya, Türkiye'nin artık kendini savunabilecek askeri güce ulaştığının imajı verilmek istenmiştir.

Alman basını ise genel anlamda bu görüşmede İngiltere'nin Türkiye'yi kendi yanına çekmeye çalıştığını ama bunda başarılı olamadığını ifade etmiştir. Alman Büyükelçi Von Papen ise şunları söylemiştir: “Geriye kalan tarafsızları savaşa sokmak konusunda Kazablanka programı başarısızlıkla

²⁴⁷ SSCB-Almanya, 2. Dünya, ss. 100-101.

²⁴⁸ Koçak, *Millî Şef*, ss. 150-151.

²⁴⁹ Ergun Korbek, “İkinci Dünya Savaş'ında İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, s. 92.

sonuçlanmıştır. Mihver'in durumunun bozulması halinde bile Türkiye'nin tarafsızlığını terk etmeyeceği konusundaki inancım teyit edilmiştir."²⁵⁰ Aslında Papan, Türkiye'nin o dönemde kendi yanlarında yer almasa bile Müttefiklerle de bir araya gelmeden tarafsızlığını koruması gerektiğini vurgulamıştır.

Türk basını da bu görüşmeyi Churchill'in Türkiye'den zorunlu bir şekilde herhangi bir talepte bulunmadığını, aksine görüşmenin iki ülke arasında bağları güçlendirdiğini ve iki ülke için de bu durumun gayet olumlu sonuçlandığını yazmışlardır. Genel manada değerlendirilirse görüşme iki ülke için de tatmin edici bir sonla bitmemiştir. İngilizler, Türkleri Müttefik safına çekememiş, Türkler ise Rusların aslında nasıl yayılmacı bir politika izlediğine, İngilizleri ikna edememiştir.²⁵¹

Erdal İnönü anılarında İngilizler ile ilgili önemli bir not düşmüştür: "İngilizlerin Avrupa politikasının temel bir ilkesi vardır: Avrupa'da hangi devlet güçlenirse ona karşı vaziyet almak." Bu temel amaçları hiçbir zaman değişmemiştir. Bu durum I. Dünya Savaşında da II. Dünya Savaşı'nda da aynı şekilde devam etmiştir. İngiltere, Hitler Almanya'sının güçlenmesine karşı tüm Avrupa'yı birlikte hareket etmeye çağırmıştır.²⁵² Doyumsuz Almanların Avrupa'da mutlak güç olmasını engellemek için büyük mücadeleler verilmiştir.

Aslında Türkiye'nin savaşa girmemesinin en önemli nedenlerinden biri de I. Dünya Savaşı'nda yeteri kadar acı görmüş ve yenilgi tatmış olan bir yönetici kadroya sahip olmasıdır.²⁵³

1939-1945 yılları arasında dış politikanın asıl aktörü İnönü idi ve savaş döneminde büyük devletler siyasi alanda Türkiye ile flört edebilmek ve Türkiye'yi kendi taraflarına çekebilmek için çalışmışlardır. İsmet İnönü ise, her devlete eşit mesafede davranıp kimseyi kırmamaya çalışmış daha doğrusu politik davranışlar sergileyerek uluslararası arenada hiçbir devleti karşısına almamaya özen göstermiştir.²⁵⁴

²⁵⁰ Korbek, *İkinci Dünya*, s. 92.

²⁵¹ Korbek, *İkinci Dünya*, s. 93.

²⁵² İnönü, *Anılar*, ss. 107-108.

²⁵³ Korbek, *İkinci Dünya*, s. 83.

²⁵⁴ Gökmen, *Diplomasi*, s. 147.

Mihver Devletlerin sonunun geldiğinin anlaşıldığı dönemde Müttefik safının üç büyük lideri Yalta'da bir konferans düzenledi. Avrupa'da oluşturulacak yeni düzenin belirlenmesi için bir araya gelinen konferansta Türkiye'yi de alakadar eden konular görüşülmüştür. Boğazlar meselesinde sürekli anlaşmazlık çıkaran Sovyet Rusya yöneticileri, Montreux sözleşmesinin imzalandığı dönemde Avrupalı devletlerle aralarının iyi olmadığını ve bu bakış açısına göre şartların düzenlendiğini vurgulamıştır. Avrupalı Devletlerle dostluklarının pekiştiği bir dönem olan bu savaş sırasında anlaşmanın maddelerinin o güne bakılarak tekrar düzenlenmesini talep etmiştir. Sovyetlerin bu istekleri olumlu karşılanmış farklı bir konferansta tekrar değerlendirilmesi kararı alınmıştır.²⁵⁵

Şükrü Saraçoğlu hükümetinin idarede bulunduğu ve savaşın seyrinin belirlendiği son dönemde ise Müttefik Devletler, ayrıca Yalta Konferansında San Fransisco'da 1 Mart 1945 tarihinde bir toplantı gerçekleştirme kararı aldılar ve toplantıya katılma şartı olarak da Almanya'ya karşı savaşmış olma koşulu getirdiler. Bu döneme kadar tarafsızlığını koruyan Türkiye'nin, nihayete ermiş olan bir savaşa katılım göstermesini zorunlu tuttular. Türkiye, 23 Şubat 1945'te Müttefik devletler safında yer alarak Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Saraçoğlu durumu şu sözleriyle açıklamıştır:

Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu ve bugüne kadar meclis olarak ve hükümet olarak aldığı kararlarla aynı istikamette yol aldı. Bugün bir adım daha atarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklali, demokrasiyi kurtarmak ve harp mücrimlerini şiddetle cezalandırmak isteyenlerin arasına katılmak ve harp ortakları içinde öteden beri fiilen işgal ettiğimiz yeri bu defa da resmen doldurmak istiyoruz. Bunu temin için de dünya ve insanlık menfaatlerine uygun olduğu kadar millî menfaatlerimize de uygun olarak Almanya ve Japonya'ya harp ilân etmek istiyoruz.²⁵⁶

²⁵⁵ Oran, *Türk Dış*, s. 472.

²⁵⁶ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Siyaset ve Seçimler (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 266.

1939 yılında başlatılan II. Dünya Savaşı ilk yıllarda Mihver Devletleri lehine sonuçlar verirken 1943 yılında Müttefiklerin yapmış olduğu hamlelerle güçler dengesi değişmişti. 1945 yılına gelindiğinde artık Japon ve Alman İmparatorlukları yıkılmış, Müttefik Devletler, bu devletlerin oluşturmak istediği düzene son vermiştir. Müttefiklerce kazanılan bu zafer; birçok bölgede siyasi haritaların bozulmasına, güçler dengesinin yıkılmasına, savaşın ortaya çıkarmış olduğu büyük tahribata neden olmuştur.²⁵⁷

II. Dünya Savaşı sırasında insanlık hem maddi hem manevi büyük kayıplar yaşamıştır. Çok sayıda insanın yaşamını yitirdiği savaş döneminde ölen insan sayısı milyonları geçmiştir. En düşük tahminin 40 milyon olduğu söylenmektedir; fakat başka tahminlerin ise 55 milyona kadar ulaşmıştır. Bu ölen milyonlarca insanın yanı sıra tahminlerin üç katı kadar da yaralı olduğu düşünülmektedir. Hırslı yöneticilerin iktidar savaşı milyonlarca masum insanın canına kast etmiş ve yine milyonlarca insan sevdiklerinden ayrılmanın acısını tatmıştır. En büyük kayıp Sovyetler cephesinde olurken, Avrupa'da ise; Naziler tarafından altı milyon Yahudi katledilmiş, dört buçuk milyon Alman askeri, iki milyon sivil savaşta yaşamını yitirmişti. Yugoslavya ve Polonya'da savaşta ağır kayıplar vermişti. Büyük Britanya 350.000, ABD'nin kaybı ise 275.000 olmuştur.²⁵⁸

Tarihler 30 Nisan 1945'i gösterdiğinde, Almanya'nın faşist lideri Hitler intihar etmiştir. Mihver Devletlerden bir diğeri olan İtalya lideri Mussolini ise 28 Nisan'da kendi halkı tarafından kurşuna dizilmişti. Böylelikle Hitler Almanyasının hakimiyet planları ve Mussolini İtalyasının Yeni Roma İmparatorluğunu kurma hayalleri kendileriyle beraber yitip gitmiş oldu. 2 Mayıs günü Almanya kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Pasifikte ise; ABD'nin, 6 Ağustosta Japonya'nın önce Hiroşima kentine ardından Nagazaki'ye atmış olduğu atom bombası, Mihver Devletlerinin son büyük kalesinin teslim olmasına yetmiş ve büyük facia sona ermiştir.²⁵⁹

²⁵⁷ Uçarol, *Siyasi*, ss. 765-766

²⁵⁸ Sommerville, *Resimli*, s. 242.

²⁵⁹ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam: (İsmet İnönü), II. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967, ss. 276-277.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Türkiye'nin savaş sırasında izlemiş olduğu tarafsızlık politikasının diğer devletler tarafından eleştirildiğini görüyoruz. Türkiye'nin bu dönemde kendi çıkarlarını kollayarak fırsatçı bir politika güttüğü söylenmiştir; fakat savaşın bittiği ilk yıllarda yapılan sert eleştiriler ilerleyen yıllarda daha da ılımlı bir şekle bürünmüştür. Savaşa katılmama kararının sadece Türkiye'nin çıkarları için olmadığını aynı zamanda Müttefik Devletlere de büyük hizmette bulunduğu anlaşılmış oldu. Aynı şekilde ülke içerisinde de bazı muhalif sesler yükselmiştir. Bu kişiler, Türkiye'yi savaş esnasında fazla çekingen görmüş savaş bitiminde toprak düzenlemeleri konusunda ülke çıkarlarına uygun kararlar alma fırsatını kaçırdığını dile getirmiştir. Zeki Kunalp, eserinde ülke içinde ve dışında yapılan ağır eleştirilerin dayanağının olmadığını vurgulamıştır.²⁶⁰ Asım Us ise, "Hatıra Notlarım" adlı eserinde Churchill'in Kazablanka Konferansı dönüşünde "Türkiye'nin bitaraflik siyaseti müttefiklere hizmet etti" şeklinde açıklamada bulunduğunu dile getirmiştir.²⁶¹ Türk yöneticiler, ülkenin savaşa katılması durumunda doğabilecek sıkıntıları bildikleri için ve daha önce yaşanan acıların tekrarlanmaması adına bu konuda çekingen davranmışlardır. Zaten Türkiye'nin savaşa girip bu savaşı sürdürebilecek yeterli donanımı da yoktur. Tarafsız kalınması hem Müttefik hem de Mihver Devletlerin işini kolaylaştırmıştır.

Son olarak, Atatürk'ün vefatından bir yıl evvel Yunan Başbakanı Metaxas Ankara'ya geliyor ve onunla bir dizi görüşmelerde bulunuyor. Buradaki görüşmelerde genel itibariyle Balkan Devletleri ile Türkiye arasında dostluk konu ediliyor. Bu görüşmede asıl önemli olan nokta da şu ki, Atatürk'ün Türkiye'nin etrafında bulunan büyük devletler hakkında yapmış olduğu konuşmadır. Bu konuşma şu şekilde geliyor:

"Büyük devletler menfaatleri icabı ve zaruretler dolayısıyla, ciddi surette bizlerle dost kalmak istemelerine rağmen, kendileri için daha büyük ve daha yakın gördükleri başka menfaatler önünde bizleri de kendi emellerine alet edebilecek zihniyette olabilirler. Onun için biz de

²⁶⁰ Zeki Kunalp, *Sadece Diplomat*, İstanbul: İstanbul Matbaası, Yıl Yok, ss. 37-38.

²⁶¹ Us, *Hatıra Notları*, s. 503.

hukukumuzu ve hükümranlığımızı kendi topraklarımızı bizzat kendi kararımızla sahip ve müdafaa etmek azminde olduğumuzu, bu hakkımızın herhangi bir kimse tarafından kullanılması selâhiyetini kimseye bırakmayacağımızı anlatmak istedik. Meselâ yarın herhangi bir silâhlı hareket başlasa, o zaman bizim yapacağımız şey, hemen dostluk hatırı için bir teklife veya bir karara katılmak mıdır? Tabî, menfaatlerimizi ve hesaplarımızı ön görerek biz de kendi şartlarımızı ileri sürmek ve vaki olan teklif karşılığında istediklerimizi kağıt üzerinde tespit ettirmek, bizden istenilen yardıma ve fedakârlığa mukabil, biz de istediğimizi eşit şartlar dairesinde yardımları onlarla müzakere etmek selâhiyetini ve bizzat karar vermek kabiliyet ve kuvvetini daima kendimizde muhafaza etmeliyiz. Yani en azından tarafsızlığımızı icabında silâhla korumalıyız.”

Bu açıklamanın önemi; Atatürk’ün değinmiş olduğu noktalar ve Avrupalı Devletler konusundaki bakış açısıdır. Kendisi öldükten sonra gerçekleşecek olan II. Dünya Savaş’ında Türkiye’nin dış politikada uygulamış olduğu fikri altyapıyı oluşturmasıdır. Türkiye’nin savaş dönemi dış politikasını bu konuşma, gayet açık ve net bir şekilde izah etmiştir.²⁶²

²⁶² Kâmuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Ankara: İnkılâp Kitabevi, 1997, s. 518.

SONUÇ

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin karşılaşmış olduğu sorunlar gittikçe artmıştır. Yaşanan savaşlar devleti oldukça yıpratmıştır. Dünyada gelişen yeniliklere ayak uydurma konusunda ise güçlük çekmiştir. Aynı zamanda 19. Yüzyıl, monarşi ile sürdürülen yönetimlerin eski ihtişamını yitirdiği bir dönemdir. Ortaya çıkan ulus-devlet fikri, ulusların yaşayabilmesi için belirli sınırlar dahilinde olması gereken “vatan toprağı” bilincini desteklemiş ve bu bilinç tüm dünyaya aşılannmıştır.

Hal böyle olunca birçok hanedanlığın sonu gelmiş ve artık ulus-devletler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu fikir bütün halkları kendisine yakın olanla birleştirip ortak bir millet oluşturma sürecine dahil etmiştir. Osmanlı Devleti için bu gelişmeler daha büyük risk taşımaktadır. Çünkü bu devlet, toprakları içerisinde birden fazla etnik kimliğe sahip insanlardan oluşmaktadır. Ortak bir millet oluşturup bu milleti yine ortak bir vatan toprağında yaşatma hayali Osmanlı toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmuştur. Ülke içerisinde kontrol edilemez isyanların çıkmasına neden olan bu ulusçuluk akımı devlete yavaş yavaş kan kaybettirmiştir.

İçeride yaşanan bu sıkıntıların yanı sıra dışarıda da büyük savaşlar meydana gelmiştir. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı, zaten güçlkle ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti'ne daha büyük zarar vermiştir.

1918 yılında savaşın bitmesini 1923 yılında Cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi takip etmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile aslında Osmanlı Devleti rejim değişikliği yaşayarak hayatına Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak devam etmiştir. Bu durum, zaten daha önce gerçekleşmekte olan ulus-devlet fikrinin vücut bulmuş halini yansıtmaktadır. Yeni kurulan Türk Devleti'nin aynı zamanda idarecisi olan bir parti kurulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi, kendisi gibi yeni kurulan bir devletin yönetici kadrolarını bünyesinde barındırmıştır. Mustafa Kemal'in kuruculuğunu üstlendiği bu parti daha sonra Milli Şef olarak bir döneme ismini veren İsmet İnönü yönetiminde devam etmiştir. İsmet İnönü, Atatürk'ün hemen ardından iktidara geçmiş, daha sonra Başbakanlık görevini yerine getirecek insanları belirlemiştir. Savaş yıllarında Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu Başbakanlık görevine

getirilmiştir ve II. Dünya Savaşı'nın bütün yükü bu iki Başbakana yüklenmiştir.

Bu dönemde hem iç politikada hem de dış politikada zorlu bir süreçle karşılaşan idareciler, ortaya çıkan sorunlar karşısında çoğu zaman pasif kalmıştır. Ülke savaşa girme konusunda çekimser tavır sergilese de hem maddi hem de manevi bütün olumsuzluklardan etkilenmiş, kendini saf dışı tutamamıştır. Devlet yönetiminde yaşanan sorunlar doğal olarak halka da yansımıştır. Halk büyük sıkıntılar içerisinde gark olmuştur. Yine de savaşa katılan ve büyük can kayıpları veren diğer dünya devletlerinden bir nebze de olsun daha şanslı olarak addedilebilen bir Türkiye'nin varlığından söz edilebilir.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar: Gazete ve Dergiler:

Akbaba Dergisi

Ayın Tarihi Dergisi

Cumhuriyet Gazetesi

Resmî Gazete

Tan Gazetesi

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi

Ulus Gazetesi

Ülkü Dergisi

Basılı Eserler:

AHMAD, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1994.

ALPDÜNDAR, Mehmet. “Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 16, Yıl 1965, s. 132.

ANDERSON, Benedict. *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.

APAYDIN, Talip. “Hasan-Ali Yücel ve Köy Enstitüleri”, *Hasan Âli Yücel Günleri 26-27 Aralık 1997*, yay. haz. Ali Ekber Danabaş, Ankara: Edebiyatçılar Derneği, 1997.

APAYDIN, Talip. *Karanlığın Kuvveti (Köy Enstitüsü Yılları)*, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1967.

ARI, Kemal. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar”, *VI. Askerî Tarih Semineri Bildirileri C. 1 İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997) İstanbul*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, ss. 449-450.

- ARMAOĞLU, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980, I. Cilt*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.
- ARSLAN, Gürbüz. *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.
- ARTUÇ, İbrahim. *İkinci Dünya Savaşı, I. Cilt*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999.
- AVCI, Sedat. "Dünyada Şeker Sanayiinin Dağılışı ve Gelişmesini Etkileyen Unsurlar", *Coğrafya Dergisi*, S. 5 (1997), ss. 228-229.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. *İkinci Adam: (İsmet İnönü), II. Cilt*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967.
- BARANOĞLU, Alime Figen. *Ayşe Cebesoy Sarıalp'in Gözüyle Cebesoy Ailesi ve Yakın Tarih (Sözlü tarih çalışması)*, (Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2014, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez. No. 382067)
- BARUTÇU, Faik Ahmet. *Siyasî Hâtıralar, I. Cilt*, Ankara; 21. Yüzyıl Yayınları, 2001.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi. *Davalarımız*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1943.
- BAŞAR, Erdoğan. Eğitimci ve Devlet Adamı Yönüyle Hasan-Ali Yücel", *Hasan-Ali Yücel'e Armağan*, haz. Mustafa Coşturoğlu, Mehmet Emiralioğlu, Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği, 1997.
- BAŞARAN, Mehmet. "Adı Cumhuriyet Dönemi Eğitimi Aydınlanmacılığıyla Özdeşleşen Milli Eğitim Bakanı Hasan-Ali Yücel ve Köy Enstitüleri", *Hasan-Ali Yücel*, ed. Kemal Kocabaş, Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- BAYKAL, Hülya. *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990.
- BAYKURT, Fakir. "Bence Hasan-Ali Yücel", *Hasan-Ali Yücel'e Armağan*, haz. Mustafa Coşturoğlu, Mehmet Emiralioğlu, Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği, 1997.
- BERKES, Niyazi. *Unutulan Yıllar*, haz. Ruşen Sezer, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- BERKES, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: YKY, 2013.

- BORATAV, Korkut. *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- BOSTANCI, Naci. *Kadrocular ve Sosyo Ekonomik Görüşleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- BURÇAK, Rıfkı Salim. *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946.
- CEBESOY, Ali Fuat. *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul: Temel Yayınları, 2000.
- ÇAKIR, Mustafa. *Hasan-Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- ÇILADIR, Sina. *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi 1848/1940*, Ankara: Yeraltı Maden-İş Yayınları, Nisan 1977.
- DEMİREL, Ahmet. *Tek Partinin İktidarı, Türkiye’de Siyaset ve Seçimler (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- DERİNGİL, Selim. *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- EKİNCİ, Necdet. “İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- ERKİN, Feridun Cemal.*Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Basımevi, 1980.
- ESMER, Ahmet Şükrü. ve SANDER, Oral. “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir. *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965.
- GÖKMEN, Oğuz. *Diplomaside 40 Yıl, 11 Ay, 17 Gün, Diplomasi “Savaşta ve Barışta Diplomasi!”*, İstanbul: Yamaç Ofset Baskı, 2006.
- GÖVSA, İbrahim Alaettin. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Neşriyat.
- GÜRÜN, Kâmuran. *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Ankara: İnkılâp Kitabevi, 1997.

- GÜVEN, Tamer. “Osmanlı Sanayileşmesi/Modernleşmesi ve Kömür”, *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Zonguldak (16-18 EKİM 2014), Bildiriler Kitabı* Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 11, ss. 307 ve 309.
- GÜVENİR, O. Murat. 2. Dünya Savaşında Türk Basını, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti, 1991.
- HART, Liddell. *II. Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: YKY, 1998.
- HUGHES, Preston, *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Atatürkçülük*, çev. Narin Özlem, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1993.
- “Hükümetler ve Programları” I. Cilt (1920-1960), haz. Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, Ankara: T.B.M.M. Basımevi, 1988.
- İNÖNÜ, Erdal. “Türkiye’de Devletçilik Uygulamaları ve Basında Liberal Muhalefet 1940-1945”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 4. S. 7, Bahar 2008 ss. 209-210.
- İNÖNÜ, Erdal. Anılar ve Düşünceler I, İstanbul: İdea Yayınevi, 1996.
- İNUGUR, M. Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1982.
- KAHRAMAN, Alim. “Üsküdar Meşhurları Ansiklopedisi”, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2012.
- KARAASLAN ŞANLI, Halise. *Hasan Âli Yücel Konuşmaları: Ulusal Kimlik İnşası ve Politik Retorik*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2012.
- KARPAT, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- KARTALKANAT, Ahmet. “Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği*, S. 38, 1991, ss. 54-55.
- KILIÇ, Sezen. *Türk Basını'nda Hitler Almanya'sı (1933-1945)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- KOÇAK, Cemil. *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

KOÇAK, Cemil. *Türkiye’de Milli Şef Dönemi: 1938-1945*, I. Cilt İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

KOÇAK, Cemil. *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, II. Cilt, Ankara: İletişim Yayınları, 1986.

KOÇAK, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Dönüşüm IV. Cilt*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

KOÇAK, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi III. Cilt*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

KOÇLAR, Bekir. *Recep Peker*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 53998), s. 34.

KOLCU, Ali İhsan. *Tanzimat Edebiyat 1, Şiir*, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2004.

KOLOĞLU, Orhan. *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Artı Yayın Dağıtım, 2006.

KORBİK, Ergun. “İkinci Dünya Savaş’ında İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, s. 92.

KÖSEBALABAN, Hasan. *Türk Dış Politikası*, çev. Hüsamettin İnaç, Ankara: BigBang Yayınları, 2014.

“Köy Enstitüleri Dünyasından Hasan Âli Yücel’e Mektuplar”, haz. Canan Yücel Eronat, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

“Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu: İç Yüzleri”, *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını*, S. 10, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1966.

KUNERALP, Zeki. *Sadece Diplomat*, İstanbul: İstanbul Matbaası.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası, “1941 yılının ilk 9 ayında madencilğimiz”, S. 1/26, Ankara: Maden Tetkik Arama Enstitüsü Yayınları, 1942, ss. 6-7.

- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası, “1942’nin İlk Yarısında Türkiye Madenciliği”, S. 3/28, Ankara: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, 1942, s. 359.
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası, “Madenciliğimizin 20 Yıllık Bilançosu ve 1943 yılının İlk 6 Ayındaki Durumu”, S. 2/30, Ankara: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, 1943, s. 171.
- Maden Tetkik Arama Enstitüsü Mecmuası, “Türkiye Madenciliğinin 1942 Bilançosu”, S. 1/29, Ankara: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, 1943. s. 22.
- OKTAY, H. Emre. *Türk Tarihinin Kayıp Yılları, İnönü Dönemi*, İstanbul: Akis Kitap, 2013.
- ORAN, Baskın. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, II. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- ORBAY, Rauf. *Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım II. Cilt*, İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- ORTAYLI, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- ORTAYLI, İlber. "İkinci Dünya Savaşında Şehirlerde Hayat", T.C. Genel Kurmay Başkanlığı VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri C. 1, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998 s. 424.
- ÖZALP, Kâzım. ve ÖZALP, Teoman. *Atatürk'ten Anılar*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- ÖZER, İsmail. “İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1939-1950)”, *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, Ed.Serkan Kekevi, Yunus Emre Tekinsoy ve İsmet Türkmen, Ankara: Berikan Yayınları, 2017, s. 490.
- ÖZÇELİK, Ayfer. *Ali Fuad Cebesoy*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- PAMUK, Şevket. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, der.Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, Ankara: Yurt Yayınları, 1998, ss. 96-97.
- PEKER, Recep. *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

- PEKTAŞ, Şerafettin. *Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi (1938-1950)*, İstanbul: Fırat Yayınları, 2010.
- POLATOĞLU, Mehmed Gökhan. *Cumhuriyet Döneminde Türk Şeker Sanayinin Kurulması*, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2017.
- SAYAR, Ahmet Güner. *Hasan Âli Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- SERTEL, M. Zekeriya. "Saraçoğlu Başvekil", *Aydın Tarihi Dergisi*, , S. 104, (1-31 Temmuz 1942), s. 51.
- SOMMERVILLE, Donald. *Resimli Harp Tarihi II. Dünya Savaşı*, çev. Ali Önsan, Ed. Gamze Varım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, 2. *Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*, İstanbul: Örgün Yayınevi, ISBN: 975-7651-17-6, s. 99.
- SUVLA, Refii Şükrü. *Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye'de Şeker Meselesi*, İstanbul: Güven Basımevi, 1941.
- "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXI, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- TOKER, Metin. *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- TONGUÇ, Engin. *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul: Ant Yayınları, 1970.
- TOPUZ, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- TUNCER, Hüner. *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, II. Cilt, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2017.
- TUNÇAY, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması, (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1945, s. 68.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Sayın Numan Menemencioğlu'nun Özgeçmişi", http://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioglu_nun-ozgecmisi.tr.mfa, (Erişim: 10.07.2019)

- UÇAROL, Rifat. *Siyasi Tarih 1789-2001*, İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- URAN, Hilmi. *Hatıralarım*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959.
- US, Asım. *Hatıra Notları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.
- UYAR, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1998.
- ÜLKÜMEN, Selahattin. *Bilinmeyen Yönleri ile Bir Dönemin Dışışleri*, İstanbul: Tıglat Matbaacılık, 1993.
- VARLIK, M. Bülent. “Osmanlı Devleti’nde Madenlerde Çalışma Koşulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4 İletişim Yayınları 1985.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet. *Türkiye’de Üç Devir: İzlenimler Anılar, II. Cilt*, İstanbul: Sinan Yayınları, 1973.
- YAŞA, Memduh. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980, s. 89.
- YILMAZ, Mustafa ve DOĞANER, Yasemin. *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007.
- ZEYTİNOĞLU, Erol. *Türkiye’de Şeker Endüstrisi (Pancar Yönünden Ziraatı ve Ekonomisi)*, İskender Matbaası, İstanbul, 1964.
- ZURCHER, Erik J. *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, çev. Lütfi Yalçın, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2015.
- QUATAERT, Donald. ve ZURCHER, Eric Jan. *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiyesi’ne İşçiler 1839-1950*, çev. Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları 2. Baskı, 2007.
- QUATAERT, Donald. “19. yy’da Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 914-916.
- WEISBAND, Edward. *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002.